

ԴԱՄԱՆՏԵՅՑԵԼ
ԲՆԱԳԵՏԻ
ՊԱՏՄԱԾՆԵՐԸ

ՀԱՅԴԵՏԿՐԱՏ

087.1

Մ-28

23 JUN 2009

087.1
Մ-28

Պ. Ա. ՄԱՆՏԵՑՅԵԼ

և չ.

ԲՆԱԳԵՏԻ ՊԱՏՄԱԾՆԵՐԸ

Թարգմ. Ս. ՍՈՒԲԻՍՏԵԱՆԻ
Նկարները Ա. Ն. ԿՈՄԱՐՈՎԻ

ՀԱՅ ԴԱՐԱՆ

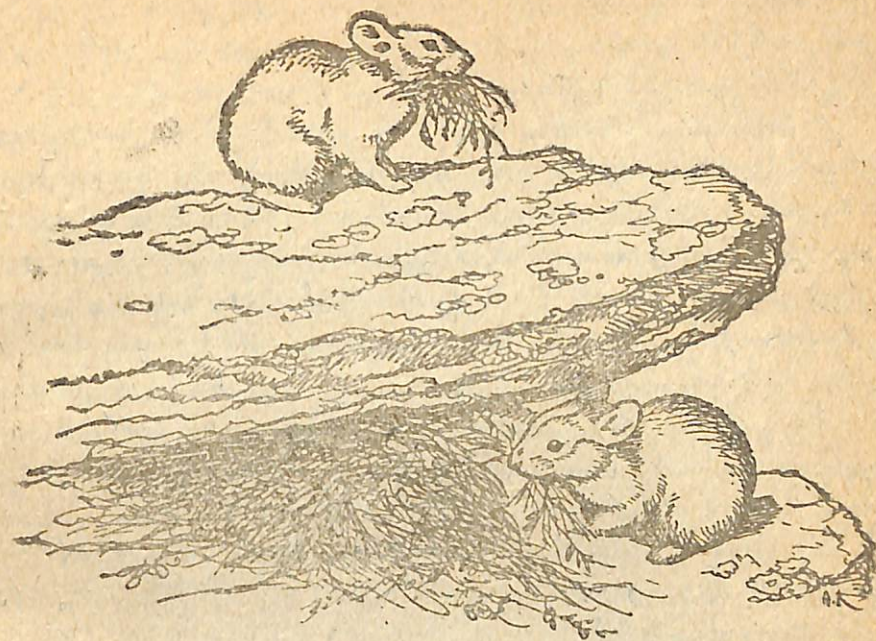
ԵՐԵՎԱՆ

1940

МВД СССР
1972-09-04
М.А. МУСИНОВА
УБЫЛОВА

534
41

Гиз АРМ. ССР, Ереван, 1940

(Առաջաբանի փոխարեն)

Նախակ նստած մենք լողացինք գետի յերկայնքով և
ապա քալեցինք մարգագետինների անծայրածիր ազատ
տարածությանների վրա և վերջապես կանգնած ելինք լեռ-
նային ապառաժների հանդեպ, Վորոնց միջով կատաղի հո-
տանքով սլախում ելին առաջ այնպես հանդարտ հոսող կան
գետի ջրերը, լեռներում մեզ հետաքրքրեց մի վոչ մեծ
կրճող գազանիկ—ծղրտան կամ խոտազիր կոչված։ Այդ
գազանիկը առնետից մեծ չե, իսկ աղգակցությամբ նա ավե-

լի մոտ ե նապաստակին: Նույնպիսի թավամազ թաթիկներ ունի և վերևի յերկշարք կտրիչ ատամներ առջևում: Միայն ականջները փոքր են և բնավ պոչ չունի:

Լեռներում՝ Կան գետի մոտ՝ մենք յերեսան հանեցինք խոտադիրների մի ամբողջ գաղութ: Մի բանի գազանիկներ ապրում եյին իրարից վոչ հեռու: Յերբ մենք յեկանք այդ տեղերը, խոտադիրները ձմռան համար խոտի պաշար եյին պատրաստում: Նրանք ատամներով կտրում եյին դալարախոտի ցողունները կամ մացառուտների շյուղերը և խնամքով դարստոտում եյին իրենց ստորերկրյա բներին առաջ, քարերի մեջ, դրանք չորացնելով արևի տակ: Պատրաստի խոտը նրանք կրում եյին մեծ քարերի պատվարի տակ և այնտեղ բարդում եյին փոքրիկ դեղերի:

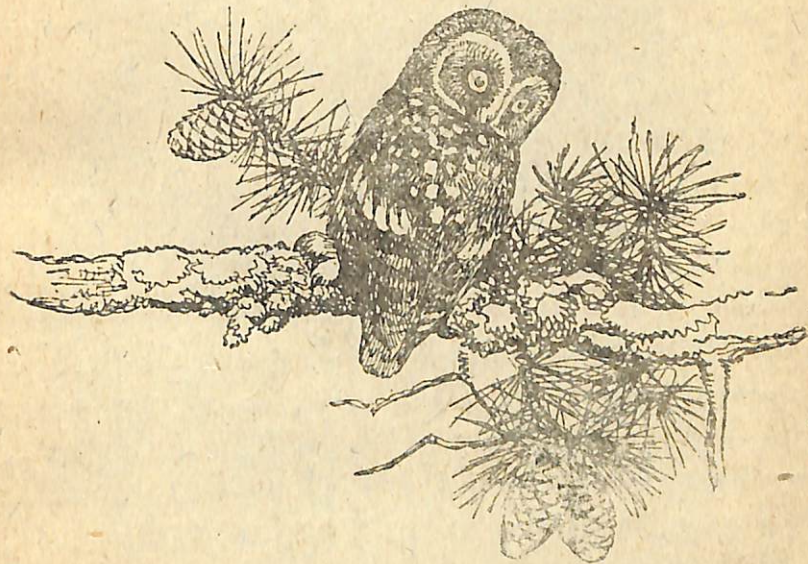
Մենք ուշադիր զննեցինք այդ կերպաչար դալարախոտերը, վոր ծղրտանը պատրաստել եր ձմռան համար: Զարմանալի յե, թե ըստ սննդարարության վնդան արժեքավոր եյին այդ խոտերը: Քարերի տակ դարսված դեղիկների մեջ կարելի չեր գտնել և սպիտակուցներով հարուստ բակլայաբույսեր և շատ ուրիշ բույսեր, վորոնք ապահովում եյին բազմաշան գազանիկների համար բավականաչափ վիտամիններ, ճարպային նյութեր, ածխաջրեր և բուժիչ միջոցներ:

Հետաքրքիր եր դիտել, թե ինչպես այդ խոտադիրները իրար եյին անցնում, յեթե հանկարծ ամպերը ծածկում եյին յերկնքի յերեսը և սկսում եր կաթկաթել անձրևը: Փոքրիկ գազանները շտապով բերաններն եյին առնում կիսով չափ չորացած ցողունները և թագցնում եյին վորևե ծածկված տեղում: Թվում եր, թե այդ փոքրիկ մշակները կարողանում են մտածել: Բայց դո, իհարկե, այդպես չե. բանը արտաքին զրգուման հետևանքով առաջացած ռեֆլեքսի մեջ ե: Անձրևը, վորը փչացրել ե ձմռան համար պատրաստած պաշարը, գոյության դաժան կովի շատ հազարամյակների ընթացքում խոտադիրների մեջ առաջացրել

ե վորոշակի մի ռեֆլեքս. յերբ ջրի կաթիլներն սկսում են գետին ընկնել, պետք ե կերը թագցնել ապահով տեղում: Իսկ նրանք, վորոնք այդ չեն արել, ձմեռը կոտորվել են սովից:

Տայգայում մեզ հանդիպեց ծեր ձկնորս Մատվեյ Գրիգորիչը – նշանավոր մի վորսորդ և խոհուն բնագետ: Նա շատ հետաքրքիր բաներ պատմեց մեզ: Ձկնորսը դիտում և ուսումնասիրում եր բնությունը, դնելով պարզ, սակայն հետաքրքիր փորձեր: Մի անգամ նա տեսնում ե բրդոտ վոտնանի բվեճ, թփի վրա: Մատվեյ Գրիգորիչը զգուշությամբ պտավում ե թփի շուրջը և այդպիսով հարկադրում ե իրեն հետևող բվեճին գլուխը շրջել ավելի քան մի լրիվ պտույտ: Այդպես վարվելիս ծեր ձկնորսը հետաքրքրվել եր, թե թռչնի վիզը ունի՞ վոսկորիկ, թե նրա գլուխը պարտավում ե սոսկ մորթու վրա:

Յես ջանասիրությամբ բացատրեցի Մատվեյ Գրիգորիչին, վոր թռչունների վիզը ընդհանուր առմամբ շատ դյուրաշարժ ե, հատկապես բուերինը: Յես մեկնաբանեցի իմ հետաքրքրասեր խոսակցին, վոր թռչունների գլուխը վզի հետ միացած ե մեկ ուռուցիկ հոդով և վոչ թե յերկու-

տով, ինչպես մարդունը և ալ կաթնասուններինը: Բացի այդ,
թռչնի վզի յուրաքանչյուր առանձին վող կարող է շատ
ազատ փոխել իր տեղը: Այս բոլորը նոր էր Մատվեյ Գրի-
գորեիչի համար, այնինչ, նա, վորպես իսկական բնագետ,
իր փորձն էր արել բրդոտ-վոտնանի բվեճի հետ և այդ-
պիսով պարզել էր, վոր այդ թռչունը կարող է իր գլուխը
պտտել մոտավորապես մի ամբողջ շրջան և մի քառորդ:

Ծեր ձկնորսը մեզ ցույց տվեց այն քարափը, վորի
վրա մեր գալուց քիչ առաջ մարտնչել էյին յերկու վիթ-
խարի արջեր: Եգ արջը, վորի պատճառով առաջացել էր
այդ տուր ու դմփոցը, հանգիստ նստել էր և դիտում էր
կռիվը, կարծես բնավ չնկատելով յերկու հսկաների վոռ-
նոցը և ահավոր ուշփի հարվածները, վոր միմյանց հասցնում
էյին փրչոտ ախոյանները: Կռիվը տեղի ունեւ ուղղաձիգ
իջնող քարափի շրթին: Մի՛ առանձնապես ծանրակշիռ
թաթալոշի հարվածից հետո ավելի թույլ հակառակորդը
չլռվեց քարափի շրթից: Յերկար նա թավալվոր յեկավ
զառիթափի յերեսով, իր հետ ցած տանելով քարերի կույ-
տը: Վտաքի կանգնելով, հաղթված ախոյանը տխուր նայեց
վերև, վորտեղից՝ քարափի շրթից վայր հակված՝ նրան ու-
շաղիւր հեռուում էր հաղթողը: Տեղում վորք ինչ կանգնե-
լուց հետո հաջողագուրկ արջը ջարդված քայլվածքով քարշ
գալով հեռացել էր կովի վայրից:

Ափից վոչ հեռու, գառիվայր լանջի կատարին կանգ-
նել էր Մատվեյ Գրիգորեիչի վրանը: Հենց այստեղ էր
տեղի ունեցել անսպասելի հանդիպումը, վորի մասին նա,
հաճաորեն, շուտ չի մոռանա: Ինչպես է լինում, գիշերով
ձերուհին դուրս է գալիս վրանից, վորպեսզի կարգի բե-
րի մուտքի մոտ վառվող խարույկը: Խռիվը վերջանալու
վրա յերև Մատվեյ Գրիգորեիչը ուղղվում է դեպի յանտառ
վոստափայտեր բերելու: Մի մեծ գիրկ խռիվ հավաքելով,
նա դանդաղ յետ է դառնում, մեկ ել՝ ցած յեղեգնուտի այն

Դագանը սեղմեց ծերուկին առջևի քաթերով:

կողմից նրա դեմ դուրս ե գալիս մի մուկ ֆրիգուրա: Ահագին ուրվագծերը ձուլվում էին խավարի մեջ: «Յերեկ թե իշալծյամ ե», — մտածեց Մատվեյ Գրիգորեիչը և բարեսրտորեն ձայն տվեց անկողնի ուղիքին: Բայց նա սխալվեց: Այդ իսկ ընկերին մի ինչ վոր գազան փաթաթվեց ծերունուն և սեղմեց. առջևի թաթերով: Դա մի վիթխարի արջ եր: Յեվ չլինեք նրա գրկի խոփվը, ծերունու բանը պրծած եր:

Առաջին իսկ հատու շարժման հետ թե գազանը և թե մարդը կորցրին իրենց հավասարակշռությունը — նրանք յերկուսն էլ ցած գլորվեցին զառիվայր լանջով դեպի գետը և մի ընկերից անհետացան նրա արագընթաց ջրերում: Միայն ջրի տակ արջը բաց թողեց իր զոհին, իսկ հոսանքը մի ակնթարթում նրան քշեց մի կողմ: Մատվեյ Գրիգորեիչը գետի հատակում շոշափում ե մի մեծ ծուռ կոճղ, ձեռքերով կառչում դրան և գգուշությամբ ջրից դուրս հանում քթի ծայրը: Յերեք — չորս մետր հեռու, հոսանքով ցած մի քարի յե կառչում և գազանը: Ջրի մակերեսից դուրս յերևում եր նրա գլուխը: Արջը ուշի ուշով նայում ե իր շուրջը — արդյոք ջրի յերես դուրս չի՞ գա մարդը: Հետո նա դանդաղ ափ ե բարձրանում. նրա մորթուց ջրի առատ շիթեր են իջնում: Կանգնելով յետի վտանների վրա, գազանն սկսում ե աղմուկով ոգ քաշել քիթը, բայց և այնպես չի կարողանում վորսալ մարդկային հոտը: Վերեվում, թմբի վրա նա բռնում ե ծերունու հետքը. դա Մատվեյ Գրիգորեիչի թողած հետքն եր, յերբ նա անտառ գնաց խոփվ բերելու:

Սպասելով ելի մեկ — յերկու ընկեր, մինչև վոր արջը անհետացավ թփերում, վորսորդն գգուշությամբ մոտեցավ վրանին և այնտեղից դուրս բերեց հրացանը: Նա իր շուրջը՝ դիտեց, հարմար դիրք բռնեց և սկսեց արջին մարտահրավեր տալ, ամենսթունդ հայհույանքներ հասցնելով նրան:

— Համա, վնքաւն խորամանկ ե անիծյալ գազանը, — ասաց իր պատմության վերջում Մատվեյ Գրիգորեիչը: — Ինչ արի, դուրս չեկավ իմ դեմ ծուռթաթը: Իսկ մթության մեջ, թփի յետեից վրա պրծնել — միթե դա շնորհ ե:

Այս պատմությունը սաստիկ հետաքրքրեց իմ պատանի ուղեկիցներին: Յես պատմեցի նրանց, վոր վոշ բոլոր արջերն են հետապնդում մարդկանց և վոր ալդպիսիներն ընդհանուր առմամբ շատ հազվադեպ են պատահում: Սակայն Կան գետի մոտերքում ապրող արջերը առանձնահատուկ գազաններ են: Հենց այդ վայրում դաժան կոփվներ են տեղի ունեցել կարմիր գորգերի և Կոլչակի նահանջող հրոսակալամբերի միջև: Թե մեկ և թե մյուս կողմից շատ զոհեր են յեղել: Յեվ անա այդ ժամանակվանից Կանի արջերը առել էին մարդկային մսի համը: Մովորաբար արջը զգուշ ե և մարդու հանդիպելիս աշխատում ե շուտով կորչել նրա աչքից:

Գետափով առաջ գնալով, մենք հաճախ գտնում էինք ստերլետ ձկան գլուխներ: Դրանք ջրասամույրի ճաշկերութի մնացորդներն էին — մի գազանի, վորն առանձնապես հետաքրքրում եր մեզ. չե վոր մեր Խորհրդային Մության շատ և շատ մասերում հիմա շատ հազվադեպ ե պատահում ջրասամույրը: Ձկնորսը մեծ հարգանքով եր վերաբերվում ջրասամույրին, ինչպես իր հավատարիմ դաշնակցին: Բանն այն ե, վոր ձմեռելու համար ստերլետ ձուկը խոր փոսեր ե գտնում գետի հատակին և այնտեղ պառկում ե մեծ կույտերով: Ջրասամույրը հեշտությամբ յերեվան ե հանում ստերլետի այս ձմեռանոցները և մոտերքում, գետափին ժամանակավոր բուն ե փորում իր համար: Հետևելով գազանին, Մատվեյ Գրիգորեիչը առանց սխալվելու վորոշում ե այն տեղը, ուր պետք ե սառույցը կտրել, վորպեսզի ավելի մեծ քանակությամբ ստերլետ վորսա: Իսկ յերբ ձկի պաշարը ձմեռոցի փոսում սկսում ե

վերջանալ, ջրասամույրը նոր տեղ ե անցնում: Ձկնորսը
վերստին գտնում ե նրան՝ նոր հետքով—սաերլետի մի
այլ ձմեռոցի կողքին:

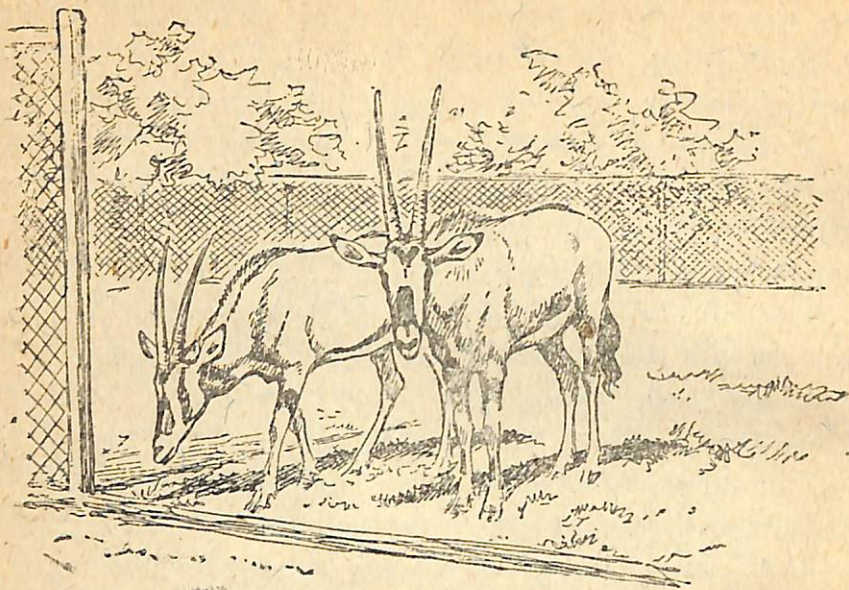
Բավական ե մի անգամ գիշերել ավազուտներում, վոր-
պեսզի հասկանալի լինի, թե վորքան սխալ ե այն կար-
ծիքը, թե կյանքը անապատում ե ամայի տափաստաննե-
րում իբրև թե աղքատիկ ե ե անհետաքրքիր: Մի գիշերվո-
րեթացքում, մանավանդ լուսադեմին, յեթե չկա քամի, բազ-
մաթիվ այլևայլ կենդանի եակներ—կրիաներ, ոձեր,
մողեսներ, միջատներ—սողսւմ են ավազի վրայով, նրա
լոխքն ու յերկայնքը նկարագարդելով ամենատարօրի-
նակ հետքերով:

Ամուր-Դարյա գետի ստորին հոսանքի անապատ-
ներում մեզ ամենից շատ հետաքրքրեցին շնաճանճերը—
հողվածոտանի այս պարագիտները սարգանմանների դա-
սից: Ուղտի կամ շան վոտներից վեր բարձրանալով, նրանք
կպչում եյին կենդանու փորին, ծծում նրա արյունը ե ա-
ջագ կերպով տոգում: Անապատներում հազվադեպ են հան-
դիպում կաթնասունները ե այստեղի շնաճանճերը ընդու-
նակ են սովել մի քանի ամիս միանվագ, մոշավայրու հա-
տ կենտ թփիկների շվաքում նստած: Ըստվորում շնա-
ճանճերն այնպես սաստիկ են չորանում, վոր քամին հեշ-
տությամբ տանում ե ձեռն տարածություններ մանր ա-
վազի հետ միասին: Այս ճանապարհով նրանք ընկնում են
այնպիսի տեղեր, ուր գետինը ծածկված ե կանաչով: Իսկ
այնտեղ, ուր թոտ ե բուսնում, անկասկած կա ե ջուր: Հենց
այդ ուղղությամբ ել, ուր ջուր ու խոտ կա, միշտ ձգտում
են նապաստակները, ջեյրանները ե այլ կաթնասուն կեն-
դանիներ, վորոնց արյունով սնվում են շնաճանճերը: Մի
քանի չորացած—ցամաքած շնաճանճեր, նման ծառի կե-

ղևի թիթեղիկի, քամին ավազի հետ զցեց իմ ժուրուքի
վրա. պարագիտներն իսկույն եեթ ուղղեցին իրենց ծա-
լած թաթիկները ե փութացին մաղերով վերև բարձրանալ,
ձգտելով հասնել մարթուն ե կպչել ու ծծել արյունս:

Ջարմանայի համառությամբ շնաճանճերն անապատում
հետապնդում են կենդանիներին, փութալով նրանց յետե-
վից գրեթե կրնկակախ: Այսպիսի համառությունը յես հար-
կադրված յեղա փորձել ե ինձ վրա: Մի անգամ մոշավայ-
րու թփի մոտով անցնելիս յես նկատեցի, վոր նրանից
անշատվեցին լերեք շնաճանճեր ե արագ-արագ վաղեցին
իմ յետևից, տաք ավազի վրա թողած հետքերով: Վարպես-
զի հնարավորություն ունենամ դիտելու, յես դանդաղեցրի
քայլերս: Վորոշ ժամանակ հետո դրանց միացան ելի մի
քանի փոքրիկ պարագիտներ ե նրանք բոլորն առանց շեղվելու
վազում եյին իմ թողած մի հետքից մլաւաւ: Հերիք եր, վոր
յես կանգ առնեյի մի քանի րոպե—ե պարագիտներն ար-
դեն սողում ելին վոտներիս վրայով: Յեթե վորեւ մեկը
ինձ մոտ՝ վրան եր գալիս առանց հատուկ նախազգուշու-
թյունների, քիչ միջոց հետո նրանց հետքերով գալիս եյին
ե շնաճանճերը, ե այն ժամանակ նրանցից չկար վոչ մի
փրկություն:

Ինչպես տեսնում եք, կյանքը հետաքրքիր ե մինչև
իսկ անապատում:

ԿՆԵՂԱՆԻՆԵՐԻ ԽԵԼԱՄՏՈՒԹՅԱՆ ՄԱՍԻՆ

Մեզնից ով չի հիշում գորշ գայլի, խորամանկ աղվես-բուրիկի և թավամազ ու ծանրաշարժ արջի մասին: Այդ հեքիաթների ազդեցութեան տակ շատերը հաճախ գերազնահատում են կենդանիների ընդունակութունները և նրանց այնպիսի մարդկային հատկութիւններ են վերագրում, ինչպես՝ խելք և ըմբռնողութիւն: «Կենդանիները խելք ունեն»,— լերբեմն հարցնում են մեզ: Ի՞նչ կարելի չէ պատասխանել այդ հարցին: Իհարկե, նրանք չունեն մարդկային խելքը, շատ քիչ ե կենդանիների նախաձեռնութիւնը: Սովորաբար նրանց բոլոր գործողութիւնները առաջանում են ռեֆլեքսներից, վորոնք արդյունք են գոյութեան կռիւի բարդ ձևերի:

Մի անգամ, սառնագիւղ համար, թե վորքան մեծ ե կենդանիների խելամտութիւնը, Մոսկվայի կենդանաբանական այգում մենք այսպիսի հետաքրքիր մի փորձ արինք:

Մեզ մոտ հենց նոր բերված մի խումբ քարայծերին մենք տեղավորեցինք մեծ արգելանոցը, վորը ցանկապատված եր յերկաթյա վանդակով: Չորքոտանի գերինները յերկար ապրեցին այնտեղ: Սկզբում նրանք համառորեն փորձում էլին պատուել—անցնել ցանկապատի միջով: Այդ փորձերը, իհարկե, վոչ մի հետևանքի չհասցրին. յերկաթե ցանկապատը բավական հուսալի յեր: Աստիճանաբար քարայծերը սովորեցին, վոր ցանկապատից դենը չեն անցնի: Յեվ ահա այդ ժամանակ եր, վոր մենք հանեցինք ցանկապատը: Մեզնից վոմանք սպասում էին, վոր քարայծերը կփախչեն: Բնավ այդ չեղավ: Կենդանիներից վոչ մեկը չանցավ այն գիծը, վորով առաջ ձգված եր ցանկապատը. այդ քայլն անելու համար նրանք չունեցան անհրաժեշտ խելամտութիւնը: Քարայծերը մոտ էին վազում հանած ցանկապատի գծին և մեխվածի պես կանգ առնում: Ամեն տեսակ ցանկապատից առավել հուսալի՝ տեղում նրանց պահում եր նախընթաց ամիսներին հաստատ լուրացրած ռեֆլեքսը. չե վոր ինչքան ել նրանք այն ժամանակ փորձեցին անցնել յերկաթյա ցանցով շրջապատված արգելանոցը—միևնույն ե, վոչ մի հետևանքի չհասան:

Ճիշտ նույնպիսի փորձեր արվեցին Ուկրաինայում՝ Ասկանիա-Նովա կոչված արգելանտառում յեղջերուների, ջայլամների, լամաների հետ: Այնտեղ ևս, այդ կենդանիներից վոչ մեկը գլխի չընկավ անցնել հանված ցանկապատի գծով:

Կենդանիների ընդունակութիւնները՝ հաճախ գերազնահատվում են մինչև իսկ մեր կենդանաբուժարաններում: Սամույրների և կղաքիսների համար բներ շինելիս այնտեղ շատ հաճախ մետադե ցանցով են ծածկում ամբողջ հատակը: Դա անում են նրա համար, վորպեսզի զագանները չկարողանան ստորերկրյա անցք փորել և փախչել վանդակից: Ավելորդ զգուշութիւն: Մոսկվայի կենդանաբա-

նական ալգում բոլոր մանր մուշտակամորթ գաղանները
ապրում են հոգեհատակ ունեցող բներում և դեռ յերբեք
նրանցից վոչ մեկը գլխի չի ընկել ական փորել: Իհարկե,
այդ գաղանիկներից յուրաքանչյուրը փորձ արել է դեպ ազա-
տություն դուրս գալ, սակայն նրանց ձեռնարկության հա-
ջողության համար պակասում էր խելամուռությունը: Ճիգ
ու ջանք թափելով մի կեքս ծկվել վանդակից, նրանք
ընդհուպ մոտենում էին ցանցավոր ցանկապատին, դեմ
եյին առնում արգելքին և հենց այդտեղ ցանկապատի տակ
սկսում էին փորել գետինը: Այդ նախատեսելով, մենք
բնի պատերի լերկարությամբ ներսից դրինք մի քանի վոչ
այնքան լայն տախտակներ տափակ դրությամբ, վորոնք
ծածկեցինք հողի թեթև շերտերով: Փորելով մինչ այդպիսի
տախտակը, մեր սաժուլները և կղաքիսները կարող էին
սոսկ ապարդյուն չանգոել այն: Մինչդեռ, յեթե նրանք
գլխի ընկնեյին ցանկապատի գծից մի 20 սանտիմետր
ներսով փորել,—վոչինչ չեր խանգարի նրանց գլուխ բե-
րել ստորերկրյա մի կարճ անցք:

Մեծ չի նաև առյուծների ու վագրերի խելամուռ-
ությունը: Գաղանանոցներում նրանց հաճախ միմյանցից
զատում են թեթև կիսաֆաներային քառակուսի բարակ
տախտակներով, վորոնք, իհարկե, ջարդ ու փշուր կգային
զորեղ թաթի առաջին խկ հարվածից հետո: Սա-
կայն խոշոր գիշատիչները, վորոնք մեծացել են ամուր
պատեր ունեցող բաժանմունքներում, սովորաբար գլխի
չեն ընկնում խորտակել այդպիսի չնչին միջնորմը: Գա-
ղանին սովորեցնելով վանդակում նստել, մենք նրա մեջ
արմատացնում ենք մի նոր սովորություն, վորը չի թուլա-
րում վոչ մի փորձ անել իր մշտական բնակատեղը թող-
նելու: Այդ ռեֆլեքսները այնքան հաստատ են բըռ-
նում, վոր յերբեմն մինչև խկ ուժով չի հաջողվում գա-

ղանին դուրս քշել բաց դռնակով, յեթե նա առաջ յերբեք
դուրս չի յեկել այդտեղից:

Հայտնի չե, վոր բծավոր յեղնիկը հոյակապ ցատկող
ե: Սակայն դեռևս չի յեղել դեպք, վոր մեր յեղնիկները գըլ-
խի ընկնեյին դուրս գալ ազատություն, ցատկելով արգե-
լանոցի համեմատաբար ցած ցանկապատի վրայով: Մի-
ևնույնը կասենք նաև կուպե-դաղյան վոչխարի մասին: Իրեն
հատկացված տեղամասում նա խաղող ու համեստ ապրեց մի
քանի տարի: Բայց, ինչպես յեղավ, մի անգամ գիշեր ժա-
մանակ վագրելով կենդանաբանական այգի մտավ մի շուն:
Սա հարձակվեց կուպե-դաղյան տնակյացի վրա և նոր մի-
այն վոչխարը հեշտությամբ ցատկեց ցանցավոր ցանկա-
պատի վրայով, վոր բաժանում էր իր արգելանոցը այգու
մնացած տերիտորիայից:

534
Յեթե մենք հաշվի չառնենք կապիկներին, ապա մնա-
ցած կենդանիներից անհամեմատ ձեռներեց են մուգ-դարչ-
նագույն արջերը: Վոչ առյուծը, վոչ վագրը, վոչ ել
ընձառյուծը յերբեք գլխի չեն ընկնում ազատություն դուրս
գալ վանդակի դռնակից, վոր բացվում է վերև բարձրա-
նալով, թեպետ դա շատ հեշտ ե: Սակայն հերիք ե, վոր
արջը տեսնի, թե կենդանաբանական այգու ծառայողը
ինչպես ե բարձրացնում այդ դռնակը,—և ծուլթաթը
նույնը կանի:

Մեր անազին արջը «Բորեց» անունով, գարնանը, ձըն-
հալքին հանկարծ սկսեց իր հզոր զրկի մեջ սեղմել ձյան
կույտը և սնդացրած մեծ ձնագնդերը կրել փոսի մեջ: Հե-
տո նա բարձրացավ յեռի թաթերի վրա և առջևի թաթերը
յերկարացրեց փոսի շրթին, կործես թե չափելով իր հա-
տակը: արդյոք ժամանակը չե՞ արդեն ազատություն դուրս
գալու: Դրությունը սպառնալից դարձավ: Յես կարգա-
դրեցի:

— Ռումբեր...

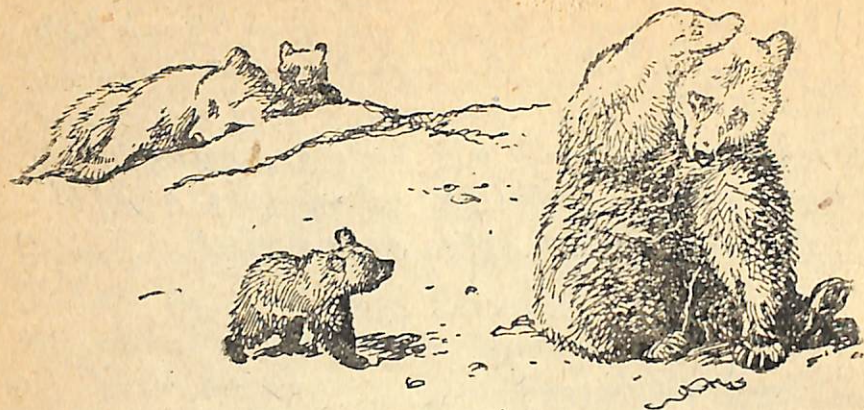
Կենդանաբանական այգու ծառայողները պահեստ վազեցին և մեկ-յերկու ընկերացի վերադարձան ումբերով բեռնավորված: Իրանք հատուկ պատրաստված արկեր են, մարդկանց և գազանի կյանքի համար անվտանգ, սակայն պայթում են խաչուցիչ դրդվունով:

Մենք սկսեցինք դրանք պայթեցնել այնտեղ, ուր «Բորեց»-ն իր ձնե բլրակն էր սարքել: Պայթյունները վախեցրին փրչոտ հսկային: Նա շտապով թողեց փոսը և հետո յերկար ժամանակ չեր մոտենում դրան:

Իրոք, «Բորեց»-ն այլևս փորձեր չարեց ազատություն դուրս գալու: Սակայն շուտով նա նորից գարմացրեց կենդանաբանական այգու աշխատակիցներին: Զգիտես ինչու, արջին դուր յեկավ ծառի կանաչ փոքրիկ ճյուղը, վորը մյուսներից ավելի ցած էր կախված ծառից և մեղմ ու բորվում էր քամու շնչից: «Բորեց»-ը յերկար ժամանակ փորձեց հասնել շյուղին գետնի վրայից, սակայն նրա բոլոր փորձերն ապարդյուն անցան: Այն ժամանակ ծուռ-թաթ խորամանկը ծառի տակ բերեց ու շեղջակուտեց մի քանի շատ մեծ քարեր: Ավարտելով իր «շինարարությունը», արջը տնքալով ու փնջալով բարձրացավ նրա վրա և առջևի թաթերով շյուղը բռնելով, հեշտությամբ կոտրեց ահագին ճյուղը, վորի վրա աճել էր գազանին զբաղեցնող կանաչ վոստիկը:

Ավելի հետաքրքրական է յեղել հետևյալ դեպքը Թբիլիսիի կենդանաբանական այգում: Ծառայողը, վորը պարտավոր էր հոգ տանել մի խումբ ձեռնասուն արջերի համար, մի անգամ մոռացավ արգելանոցի բանալինե-րը: Ծուլանալով գնալ գրասենյակ՝ դրանք բերելու, այդ տեղամասին կից բարձր պատով նա իջավ արջերին հատկացված փոքրիկ հրապարակը: Պատի յերեսին տեղ-տեղ քարերը սաստիկ դուրս եյին ցցված և բավական հեշտ էր կատարել այդ ուղին: Արջուկներն ուշադրությամբ դիտում

էյին ծառայողի շարժումները և հանգիստ նստած եյին իրենց տեղերում, քանի նա ավում-մաքում էր իրենց հրապարակը: Իսկ յերբ ծառայողը պատով բարձրացավ դեպի այգի, արջերը նույն այդ ճամբով դուրս յեկան դեպ ազատություն: Համա թե գլխացավանք յեղավ հետո—արջուկներին նորից իրենց տեղը քշելու:

ՄԻ ԱՐՋ-ԸՆՏԱՆԻՔԻ ՊԱՏՄՈՒԹՅՈՒՆԸ

Արու արջերը չեն հանդուրժում նորածին ձագերի ներկայութիւնը: Բավական է, վոր փրչոտ մայրիկը քիչ անուշադիր լինի — և դաժան հայրը անգթաբար պատառտում է իր սեփական սերունդը: Դեռևս աշնանից մուգ-դարչնագույն եզ արջը հեռանում է արուի մօտից, անտառի թավուտի խորքն է քաշվում և այնտեղ, վորջում պահում-պահպանում է իր նորածիններին:

Մի քանի տարի առաջ մենք այնուամենայնիւ վճռեցինք փորձել արու արջին սովորեցնել իր ձագերին: Մասկվալի կենդանաբանական ալգու ահագին մի արու-արջ՝ «Բորեց» անունով մտցրինք արգելանոց, ուր նա պիտի ապրեր «Պլաքսո» կոչված եզ արջի հետ: Այդ արգելանոցում էր, վոր «Պլաքսո»-ն ձմեռը սերունդ ունեցավ՝ յերեք արջուկներ: «Բորեց»-ը շատ խեթ-խեթ էր նայում նրանց և քանիցս փորձեց գաղտագողի մոտենալ նրանց: Սակայն մայրը միշտ արթուն էր: Բավական է, վոր հայրը քիչ մոտենար նրանց, իսկույն ևեթ Պլաքսոն առաջ էր գալիս, իր սեփական մարմնով պաշտպանելով իր զեռեա կույր փոքրիկներին: Բորեցը յերկու անգամ մեծ էր և անհամեմատ ուժեղ Պլաքսայից: Սակայն մայր-արջը

սուկալի չե քր զայրուլթի ժամանակ: Կատաղությամբ նա հարձակվում էր արջի վրա և այնպիսի հարվածներ էր տեղում, վոր նա իսկույն նահանջում էր: Խուճափելով իր ամուսնու թաթալոշներից, արջը սովորաբար ընկրկում էր յետի վոտների վրա, իսկ առջևի վոտներով ջանագիր ծածկում էր գլուխը: Մեջքով ընկրկելիս՝ առաջացող եզարջի հանդեպ՝ նա մի անգամ ինչպես յեղով գլորվեց ջրափոսի մեջ:

«Ընտանեկան տեսարանները» կրկնվում էյին որեցոր, մինչև վոր Բորեցը չհաշտվեց իր մօտ հանդուրժել մեծացող քոթոթներին: Իր անվերջ ծեծերով Պլաքսոն այն դրության հասցրեց նրան, վոր արջը ձեռք բերեց մինչև իսկ հատուկ մի ռեփլեքս. յերբ քոթոթները դուրս էյին գալիս վորջից և մոտենում էյին հորը, նա փութով հեռու յեր փախչում նրանցից և յերկյուղով նայելով անսաստ մայրիկին, առաջուց գլուխը ծածկում էր թաթերով:

Մեզ արդեն թվում էր, վոր Բորեցը վերջնականապես հաշտվել է իր համար նոր ընտանեկան վիճակի հետ, սակայն դա այդպես չեր:

Արջ-ընտանիքի արգելանոցի մեջտեղում գետնից դուրս էր ցցված մի քոթուկ: Դա ահագին ծառի կոճղակտոր էր, վոր յերկու մարդ հազիվ գրկեր: Մի անգամ դրա վրա բարձրացավ քոթոթը և նստեց այնտեղ, արևի տակ տաքանալով: Պլաքսոն նիրհում էր: Բորեցը հուշիկ մոտեցավ կոճղակտորին և թաթով այնպիսի մի հարված հասցրեց փայտին, վոր քոթոթը աղաղակելով մի քանի մետր նետվեց ողի մեջ: Եզ-արջը վայրկենապես արթնացավ: Նա իր ամուսնուն հրամցրեց մի զուլգ ռաֆ-գին ապտակներ և գաղանը իսկույն խաղաղվելով, հանցանքի մեջ բռնվածի տես քաշվեց մի անկյուն քնելու:

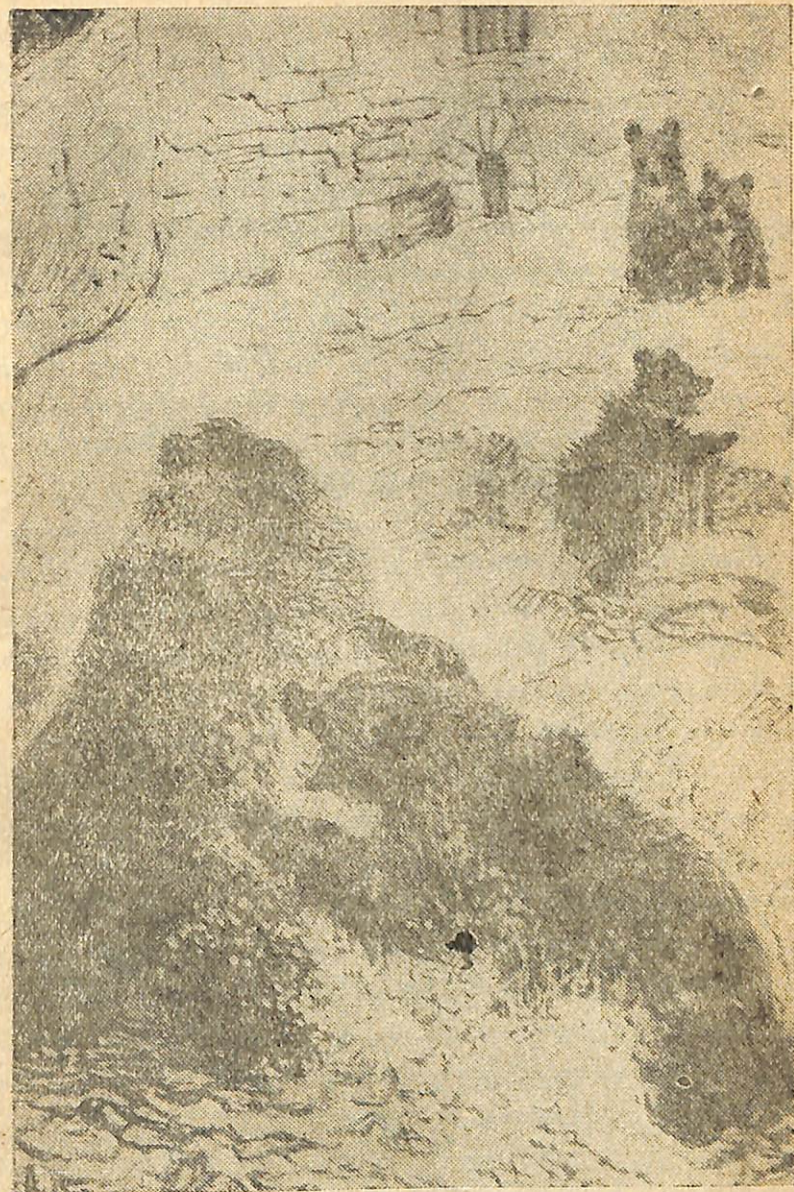
Մի քանի որ ընտանիքում խաղաղություն էր տիրում: Պլաքսոն արդեն սկսել էր կորցնել իր սովորական զգու-

շությունը: Մի անգորր արև առավոտ նա վերստին,
ինչպես առաջ, քաղցր նիրհեց: Այդ միջոցին քոթոթներէից
մեկը իջավ դեպի ջրափոսը և սկսեց ջրում չփչփացնել
իր թաթերը: Բորեցը ուշադրութեամբ դիտում եր նրան,
հետո գաղտագողի մտով ջրափոսը մյուս ծայրից և կամաց
քայլելով ավազանի միջով, մոտեցավ քոթոթին: Չնկատելով
վտանգավոր հարևանութիւնը, փոքրիկը առաջվա պէս
ուրախ ճղփում եր ջուրը: Բորեցը ատամներով բռնեց նրա
վզից և արագ ընկղմեց ջրի խորքը: Առաջին իսկ անհա-
ջող փորձի միջոցին աղաղակել՝ քոթոթն սկսեց խեղդովել:
Սակայն Բորեցը նույնպես շնչասպառ յեղավ—նա հարկա-
դրոված եր ոգ քաշել թոքերը և մի րոպե գլուխը դուրս հա-
նեց ջրի յերեսը այդ բանն անելու համար, առանց իր գո-
հին ատամների արանքից բաց թողնելու: Գաղանների կղզում
լովեց քոթոթի հոսսահատ աղաղակը: Մոր նիրհը ասես չեր
յեղել: Յերկու ցատկումով Պլաքսան կտրեց—անցավ մեծ
բացատը և մի ակնթարթում հասավ ուխտագրութ հորը:
Այ թե տեսարան եր: Եգ արջը մոլեգնութեամբ հարձակ-
վեց Բորեցի վրա, մի վայրկյան իսկ նրան դադար չտալով:
Սոսկալի հարվածների կարկտին արժանանալով, արջը սոսկ
անգոր կերպով ծածկում եր իր մարմինը և ցայտերի
ամալի մեջ նահանջեց ավազանի հեռավոր անկյունը: Իս-
պառ անաբեկված, նա ջրի մեջ նստեց ավելի քան մի ժամ:

Այդ որից կարգը վերջնականապես հաստատովեց
արջերի ընտանիքում: Զբաղված լինելով ձագերին կերակ-
րելով և դաստիարակելով, Պլաքսան վոչ մի ուշադրու-
թիւն չեր դարձնում արջի վրա:

Բորեցը մագերը թափեց և այլևս բնավ չեր հետա-
քրքրվում իր սերնդով: Հիմա նա շատ հաճախ քնում եր,
մեջքին փոված և թաթերը դեռ ու դեն պարզած:

Աննկատելի մոտեցավ ձմեռը: Արջերն իրենց հա-
մար խոր հորեր փորեցին և ժամանակի մեծ մասն այն-

Եգ արջը հարձակվեց Բորեցի վրա:

տեղ եյին անցկացնում՝ նիրհելով: Պլաքսան քնում եր
իր յերեք ձագուկների հետ, իսկ Բորեցը՝ առանձին վորջում: Եր
արգելանոցի հակադիր ծայրում: Տաք որերին քոթոթները
դուրս եյին գալիս հորից՝ ձյան վրա փոքր ինչ խաղալու:
Յերբեմն նրանք համարձակ մոտենում եյին իրենց հորը
և Բորեցն այդպիսի դեպքերում փորձում եր կտրել նրանց
նախնայի ճանապարհը դեպի մոր վորջը. ձմեռը Պլաքսա-
յի մայրական բնազդները թուլացան և նա միայն այն
ժամանակ եր պաշտպանում իր փոքրիկներին, յերբ նրանք
վորջումն եյին: Սակայն մեծացած քոթոթներն արդեն ինք-
նուրույնություն եյին ձեռք բերել և անհամեմատ դժվար
եր նրանց ձեռք ձգելը: Այնուամենայնիվ Բորեցը մի ան-
գամ, ինչպես յեղով, կարողացավ բռնել քոթոթներից մե-
կին: Հայրիկը այնպես հաքվածեց իր յերկփթանի ձագին,
վոր սա մի քանի մետր թռավ մի կողմ:

Գարնանը լուրջ թյուրիմացություններ չեղան արջե-
րի բնաանքում: Քոթոթները շատ լավ մեծացել եյին և
հիմա առավել համարձակ եյին վարվում իրենց հոր հետ:

Մի անգամ կենդանաբանական այգով անցնելիս
յես նկատեցի, վոր արջերի բնաանքի մոտ հավաքված
հասարակությունը մեծ աղմուկով և արտահայտում իր
հրճվանքը: Պարզվեց, վոր արգելանոցում այդ ժամանակ իրոք
վոր հետաքրքիր տեսարան և տեղի ունենում: Արջը փորձում
եր պատի վրայով մագլցելով դուրս գալ ջրափոսից: Նա
բարձրացել եր յետի վտանքի վրա, բռնել եր քարե
ցցվածքը և ջանում եր վեր քաշել մարմինը: Հենց
այդ ընթացքին նրան մոտ գնաց քոթոթներից մեկը. նա
արագ-արագ յերեք տպակ հասցրեց իր հորը և փութով
նետվեց դեպի մոր պաշտպանութան տակ:

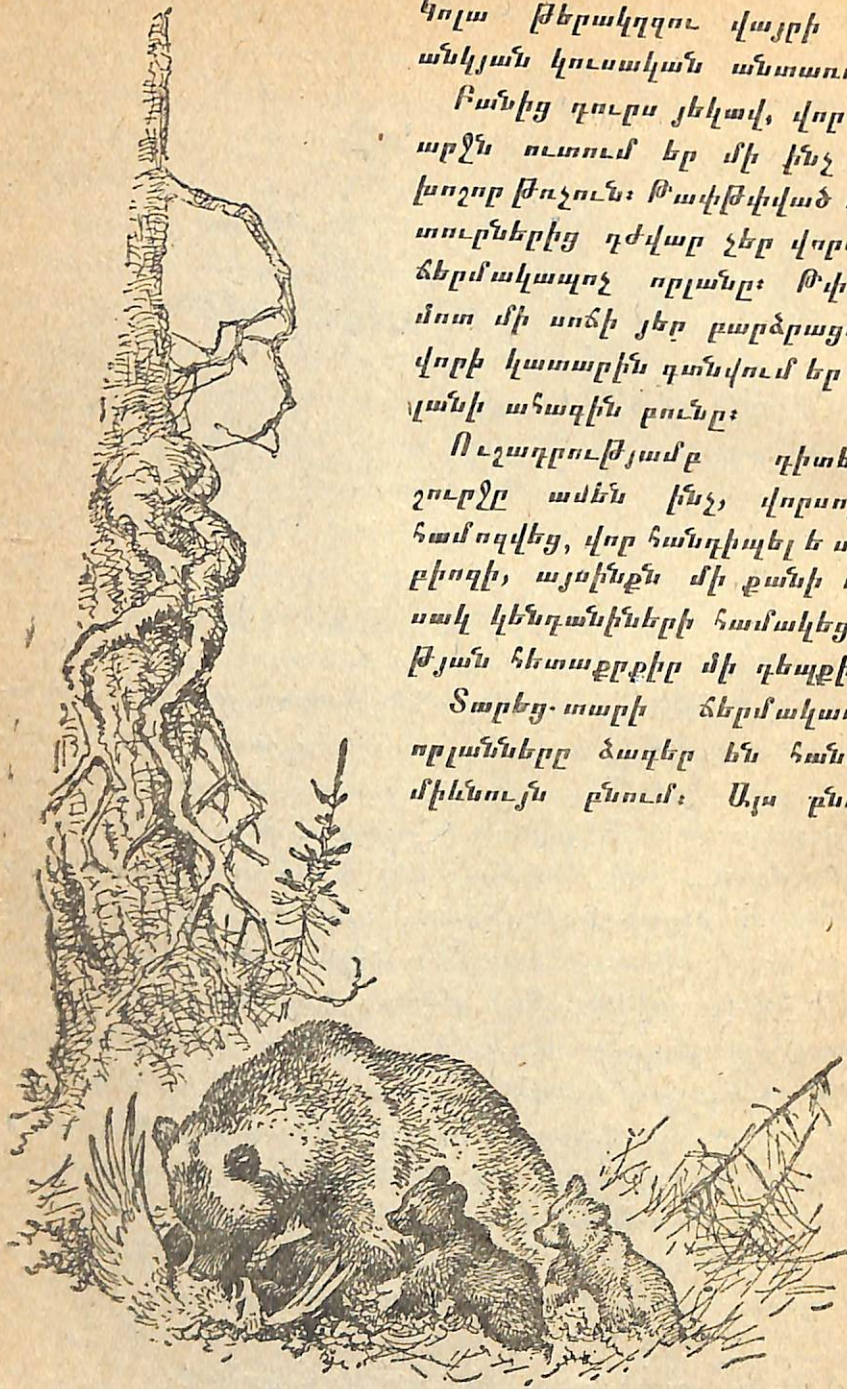
ԱՐՋԸ, ՈՐԱՆԸ ՅԵՎ ՄՐՋՅՈՒՆՆԵՐԸ

Թվաց, թե թփերի մեջ մեկը հառաչեց: Վորսորդը ա-
կամա կանգ առավ և սկսեց լսել: Նրա շունը նետվեց դե-
պի մացառուտը: Մի ընթացքին նա բարձրաձայն հաջեց, սա-
կայն իսկույն ետ թաքցվեց և շատով լեռ ուղացավ:

Լայքս*) շան յետևից ընկել եր գաղաղած եգ արջը:
Նկատելով մարդուն, նա կանգ առավ, իր չար հայացքը
դարձնելով մերթ վորսորդին, մերթ՝ շանը: Մի ընթացքին
արջը նորից շրջվեց դեպի թփերը և դանդաղ կորավ տե-
սողության դաշտից: Շունը նետվեց նրա յետևից, սակայն
արջը շուտ յեկավ և այնպիսի արագությամբ ու մոլեգնու-
թյամբ հարձակում գործեց լայքսի վրա, վոր շունն իսկույն
կորցրեց իր վորսորդական յեռանդը. պոչն իրեն քաշելով,
լայքսն առաստաղան գտավ տիրոջ թիկունքում:

Այս տեսարանը հետաքրքրեց վորսորդին: Արդյոք ինչ
եր տեղի ունենում այնտեղ, մացառուտի այն կողմում,

*) Թուսաստանի հյուսիսային շների մի տեսակը: Ծ. Թ.

Կոլա թերակղզու վայրի այդ
անկյան կուսական անտառում:

Բանից դուրս յեկավ, վոր եզ
արջն ուտում եր մի ինչ վոր
խոշոր թռչուն: Թափթփված փե-
տուրներից դժվար չեր վորոշել
ճերմակապուշ որլանը: Թփերի
մոտ մի սոճի յեր բարձրացած,
վորի կատարին գտնվում եր որ-
լանի ահագին բունը:

Ուշադրությամբ դիտելով
շուրջը ամեն ինչ, վորսորդը
համոզվեց, վոր հանդիպել ե սիմ-
բիոզի, այսինքն մի քանի տե-
սակ կենդանիների համակեցու-
թյան հետաքրքիր մի դեպքի:

Տարեց տարի ճերմակապուշ
որլանները ձագեր են հանում
միևնույն ընում: Այս ընեը

ներանք ամեն տարի նորոգում են, միշտ նորանոր ճյուղեր
ու վոստեր ավելացնելով:

Զորեղ թևավոր գիշատիչները իրենց ձագերին կերակ-
րում են մեծ-մեծ ձկներով, ըստվորում հոգատար որլան-
ները աֆնքան շատ ձուկ են բերում, վոր ձագերն ի վիճա-
կի չեն բոլորն ուտելու և մնացորդները գետին են գցում:
Ահա այս ձկները պատահաբար գրավում են մայր-արջի
ուշադրությունը և այդ որից նա ամեն որ գնում ե այն-
տեղ, իր բոթոթների հետ: Այդպես և արջերը սնվում են
իրենց չափը չճանաչող որլանների հաշվին: Սակայն վոչ
միայն արջի ընտանիքն ե սնվում թռչունների սեղանի
մնացորդներով — սոճու տակ անտառային մրջյունները մի
մեծ մըշնաբուն եյին կառուցել:

Նրանք հավաքում եյին այն ամենը, վոր մնում եր
արջերի ուտելուց հետո, մինչ սպիտակություն մաքրելով
ձկան յուրաքանչյուր վոսկրիկ:

Իսկ արջերը, սնվելով ջահել որլանների հաշվին, վերջ
ի վերջ ուտում եյին և այդ թռչուններին: Բանն այն
ե, վոր որլանների ձագերը միանգամից չեն թռչում:
Սկզբում նրանք վարժվում են գետնի վրա: Իսկ յերբ ջա-
հել ճերմակապուշը բնից իջնում ե գետին, վրա յեն հա-
նում արջերը:

Ակներև ե, վոր ամեն աշուն արջերը վոչնչացնում
եյին մեծացած թռչուններին և սակայն, չնայած դրան,
ծնողները նորից վերադառնում են դեպի իրենց բունը:

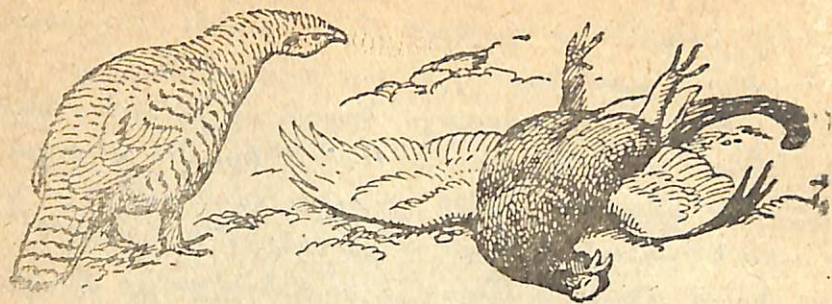
Յեվ բարձրերում վերստին սկսվում եյին նրանց գե-
ղեցիկ գարնանային խաղերը:

Սկսեցինք նապաստակից: Փոքրիկ, նեղ վանդակից, ուր
նա մեծացել էր, նրան բաց թողինք մեծ մարգագետնի
վրա: Նապաստակը նստեց, շուրջը նայելով: Շրջուցի՛ք

Այն, Վոր առանց թուիչքների, ցատկումների և ա-
զատութեան մեծ սովորական վարժությունների, կենդա-

28

Նինների ներքին որգանները բավարար չափով մարզված չեն եղել: Սրտի և զարկերակների պատերը անհրաժեշտ ամրութիւն ձեռք չեն բերում, նրանցում սաստիկ քիչ և լինում ձգականութիւնը և նրանք չեն կարող տանել աբայան՝ սովորականից բարձր՝ ճնշումը:

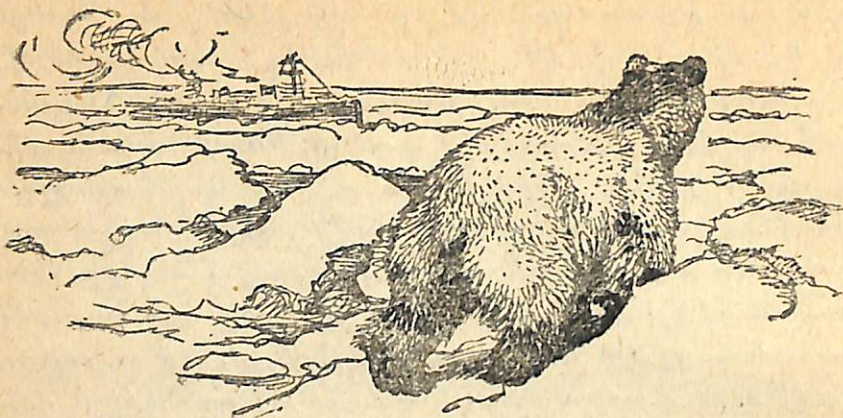
Շարժվելու անհնարութիւնից առանձնապէս տուժում են նապաստակները: Նրանց հետեւի վոտների մկանները շատ զորեղ են լինում համեմատած արյունատար ապարատի աշխատանակութեան հետ, իսկ վատ ձեւավորված վոտկորները՝ հաճախ մինչև իսկ կոտրվում են, յետեւ խլրչտանը հնարավորութիւն է ստանում արագ վազելու ազատ մարզագետնի վրա:

Ճիշտ նույն կերպ, ինչպէս ցախաքլորը, սոխակը և նապաստակը, մեր կենդանաբանական այգում սատկեցին յերկու մուգ-դարչնազույն արջեր: Նեղ գետեզարաններից, ուր այդ դադաններն իրենց կյանքն եյին անցկացրել, գոռով նրանց քաշեցին — տարան նոր, շատ մեծ վանդակներ ի մեջ: Շարժումների անսովոր կտրուկութիւնից արտակարգ բարձրացավ արյան ճնշումը և արջեր, սատկեցին:

Յեղավ մի դեպք, յերբ վոյ յերից փախավ դրանից քիչ ժամանակ առաջ վորսսրդի բերած ձերմակ նապաստակը: Նա ցատկեց ջրափոսի վրայով և ընկավ մուգ դարչնագույն արջի՝ Բորեց անունով՝ արգելանոցը: Արջը քառաթորով ընկավ նապաստակի յետեւից: Բայց սա զարմանա-

լի ճարակութեամբ պրծնում եր նրա ձեռից և Բորեցը վոյ մի կերպ չեր կարողանում բռնել նրան: Հալածողի թաթերից դուրս պրծնելով, արագավազ լեռնային նապաստակը յերկմետրյան ցատկում գործեց, թռավ հարեան պատի դուրս ցցված քարի վրա և այնտեղ՝ վորմնախորշում թաքնվեց, քարերին կպչելով: Արջի աչքից նապաստակը կորավ: Նա ուշի-ուշով նայեց բոլոր ծակ ու ձեղերը, հետո բարձրացավ յետի թաթերի վրա և սկսեց ողբ հոստովել: Շուտ-շուտ քիթը դեռ ու դեն պտտելով, նա ուշադրութեամբ ուսումնասիրեց պատի անհարթութիւնները և վերջապէս յերեան հանեց նապաստակին: Փրչոտ հալածողն զգուշութեամբ մոտեցավ պատին, լայն պարզելով առջևի թաթերը, սակաչն անսպասելի կերպով նապաստակը թռավ արջի գլխին: Փորձելով նրան բռնել, Բորեցը կորցրեց իր հավասարակշռութիւնը և ընկավ մեջքի վրա, ծոճրակով քարին դիպչելով: Սակաչն հետապնդումը շարունակվեց և դրանից հետո: Նորից յերկու ժամ արջը դեռ ու դեն եր արշավում արգելանոցի ամբողջ տարածութեան վրա և թաթի պատահական հարվածով միայն վերջապէս սպանեց ձեղքի մեջ սսկված նապաստակին:

Այս հետապնդումը թանգ նստեց ահագին գազանին. անսովորութիւնից նա այնպէս հոգնեց, վոր յերկու որ հրաժարվում եր կերից, պռուկում եր մեջքի վրա և հառաչում եր ամենաչնչին շարժումն անելիս: Հավանորեն սաստիկ ցավում եր նրա մկանները, վոր կենդանաբանական այգում անցկացրած տարիները ընթացքում անսովոր եր դարձել մեծ լարման:

ԱՋԱՏՈՒԹՅԱՆ ՄԵՋ ՅԵՎ ԿԱՇԿԱՆԴՎԱԾ

1934 թվի անմոռանալի որերին, յերբ Հյուսիսային Սառուցյալ ովկիանոսի սառցադաշտի վրա ստեղծվեց Հեյուսկինցիների ավարական ճամբարը, նավավթարի լենթարկվածների վրաններին քանիցս մոտենում էին սպիտակ արջերը: Դեպի բնակատեղ նրանց քաշում եր խոհանոցի բուրմունքը, իսկ արջերին ի բնե հառուկ հետաքրքրասիրությունը հարկադրում եր մոռանալ զգուշությունը: Շմիդտի ճամբարի բնակիչները շատ գոհ էին այդպիսի այցելություններից. սպիտակ արջերի յերևալը հնարավորություն տվեց թորմ մսից ճաշեր պատրաստել:

Արկտիկյան նախկին եղսպեզիցիաների ժամանակ եւ արջերը քանի-քանի անգամ յիջեւ են անվերս բեռագնացներին, յիժե դեպք եր լինում աղետի մեջ բնկնել-հյուսիսի չորքոտանի բնակիչների միտը մարդկանց կերակուր եր տալիս, իսկ մորթիներեց նրանք վրաններ էին շինում:

Հիմա տարի տարվա վրա աճում ե Հյուսիսային Սառուցյալ ովկիանոսի ջրերում լողացող նավերի քանակը: Նկատված ե, վոր Անգլիոյի շատ վայրերում սպիտակ արջերը նկատելի կերպով անհետանում են: Դա հեռանք

Արջերն աշխատում էին հասնել մարդկանց:

Քննարկի պատմածներ—3

ե այն բանի, վոր նրանց հանդիպելիս անխնա վոչնչաց-
նում են և մինչև իսկ ղվարճության համար նավի տախ-
տակամածից հրացանով սպանում: Մինչդեռ սպիտակ ար-
ջերին վոչնչացնելը մեծ սխալ է. չէ՞ վոր աղետի գեպքում
նրանք և կերակուր են մատակարարում բեռագնացներին,
և թե տաք մորթիներ:

Կենդանաբանական այգու այցելուները սովորաբար
հետաքրքրությամբ են դիտում, թե ինչպես սպիտակ ար-
ջերը լողում և սուզվում են լայնարձակ ավազանների թա-
փանցիկ ջրում: Յեւ հաճախ կարելի յե լսել այսպիսի բա-
ցականչութիւններ:

— Ախր արջերը ջրում փրկութիւն են գտնում շողից
Հյուսիսում սովորել են ցրտին, բոլորովին չեն դիմա-
նում տաք յեղանակին:

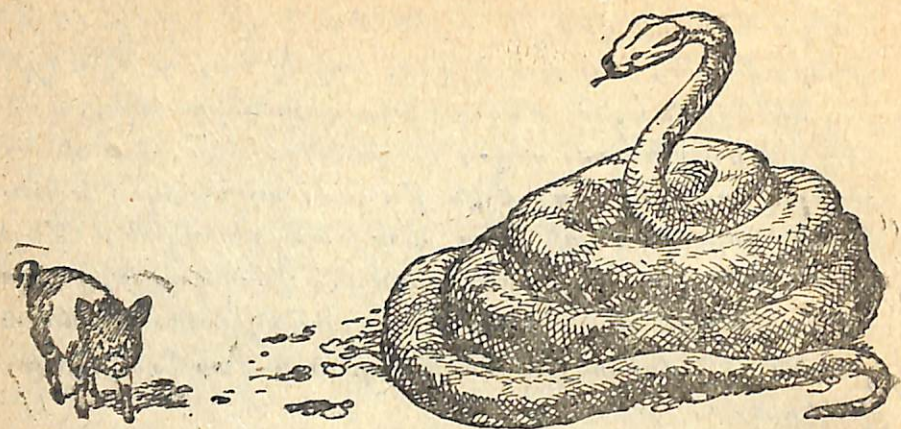
Մինչդեռ դա ճիշտ չէ: Մինչև իսկ հաճախում սպի-
տակ արջը կարող է տուժել ցրտից, յեթե միայն նրա
մորթու տակ չկա բավարար չափով ճարպային շերտ: Մոր-
թու տակի ճարպն ապահովաբար գազանին պաշտպանում
է ջրի մեջ իր տաքութիւնը կորցնելուց: Սակայն պատա-
հում է, վոր արջի սննդի մեջ քիչ են լինում ճարպային
նյութեր, — այդ ժամանակ նա սկսում է մրսել և մինչև
իսկ շոգ որերին չի մտնում ջուրը: Լղար արջը դողում է
և հարավում: Լղար արջը չի մտնի ավազանի մեջ, այլ
տաքանում է արևի կիզիչ ճառագայթների տակ:

Յերբ մենք վորոշեցինք սպիտակ արջերին տեղավորել
Մոսկվայի կենդանաբանական այգու նոր տերիտորիայի
վրա, այնտեղ նրանց համար հատուկ արգելանոցներ սար-
քեցին: Այս արգելանոցները հասարակութիւնից անջատ-
ված էյին ջրով լի խոր փոսով: Վերջապես յեկավ արջե-
րին նոր բնակարան տեղափոխելու ուր: Սպիտակ հսկա-
ները արագ «հետադոտեցին» իրենց տեղամասը և ուղղվե-
ցին դեպի ջուրը: Ահավասիկ այդ ժամանակ եր, վոր

աղովեց խառնաշփոթութիւնը: Սուզվելով ջրի խորքը,
արջերը հատակի վրայով հուշիկ մոտենում էյին ցեմենտե
արգելապատին, վորի այն կողմից նրանց նայում էին կեն-
դանաբանական այգու բազմաթիվ այցելուները: Հեռո, գաղ-
տաղդի մոտենալով, զորեղ գազանները մեծ ուժով հետ
մղվելով հատակից, ոգն էյին թռչում, աշխատելով թաթով
ճանկել արգելապատի մոտ կանգնած մարդկանց: Ճիշտ
նույնպիսի յեղանակով են գործում սպիտակ արջերը ազա-
տության մեջ, յերբ նրանք Սառուցյալ ովկիանոսի ծանծա-
ղուտներում վորսում են սառցաշերտերի վրա հանգստացող
փոկերին:

Թոստովանած, շատերը գլուխները կորցրին: Ասենք
դրան հիմք կար: Ավազան կառուցողները աչքաթող էյին ա-
քել մի շատ կարևոր հանգամանք: Փոսի պատերի բարձ-
րութիւնը վորոշելիս նրանք նկատի չէյին առել ջրի մա-
կերևութը և Արևիմեդի որենքը:

Անհայտ է, թե ինչով կվերջանային սպիտակ հսկաների
այս «վարժութիւնները», յեթե մենք չշտապելինք բարձ-
րացնել ավազանի պատերը:

ԲԱՋԵՐԸ ՅԵՎ ՎԱԽԿՈՏՆԵՐԸ

Մեզնից շատերը՝ դաստիարակված առածներով, հեքիաթներով և առակներով՝ սովոր են այնպես կարծելու, վոր առյուծները և վագրերը շատ քաջ են, վոր ավանակները հիմար են, խոզերը—անմաքուր, իսկ նապաստակները—վախկոտ: Սակայն կենդանիների մասին մեր ունեցած այս պատկերացումը միշտ ել ճիշտ չէ:

Մոսկվայի կենդանաբանական ազգուսնոր տերիտորիայի վրա դեռևս բոլորովին փոքրիկ մի ուլ ինչպես յեղավ ընկել եր ուսսուրիական վագրերի արգելանոցը: Այս վիթխարի գազանները առաջ յերբեք չէյին հանդիպել ուլիկների հետ և այդ պատճառով անմիասակար կենդանին նրանց յերկյուղ եր ներշնչում: Ուլիկին տեսնելուն պես վագրերը պաշտպանողական դիրք բռնեցին: Ուլիկը, իր մորը փնտռելով, վստահ շարժումներով սկսեց մոտենալ զորեղ զիշատիչներին: Մինչդեռ սրանք, մանչալով և ատամները բացելով, վախից յետ-յետ գնացին: Ուլիկը համոտեցավ, իսկ վագրերը խուճապի մատնված շարունակեցին նահանջել: Վերջապես նրանք սեղմվեցին պատին, ծառա յելան և աչքերը ծածկելով, մոնչյունով

Վագրերը վախով հետ ընկրկեցին:

սկսեցին պաշտպանվել ուլիկից, ողի մեջ շարժելով առջև թաթերը:

Վագրի պատահական մի հարվածն սպանեց ուլիկին:

Սակայն զրանից հետո ել վագրերը չկարողացան իրենց վախը հաղթահարել—յերկար ժամանակ նրանք յերկյուղով պտտվում էին շուրջը, չհամարձակվելով մոտենալ փոքրիկ անշունչ մարմինն: Ահա թե յերբեմն ինչպիսին ե լինում վագրերի գովական քաջությունը:

Կենդանաբանական այգու այցելուներին քանիցս զարմանք եր պատճառում այն, վոր ակվարիումի մեջ անկըշտում գայլաձուկի հետ այնպես սրտոտ լողում ե վոսկե ձկնիկը: Սակայն բանը փոքրիկ ձկի քաջության մեջ չէ, այլ նրանում, վոր աղատ վիճակում, ատամնաշատ գայլաձուկը սովորաբար անվում ե արծաթագոծ վահանիկներ ունեցող ձկներով, դրա համար ել նա ձեռ չի տալիս վոսկե ձկնիկին: Գետաբնակ գայլաձուկը շատ հազվադեպ ե ուտելու փորձ անում նաև լճակային ծածանին, վորի հետ սովորաբար չի հանդիպում ազատության մեջ: Յե՛վ չնայած առածին, այդպիսի ծածանը կարող ե հանգիստ նիրհել գայլաձկան կողքին:

Մոսկվայի կենդանաբանական այգում ապրող հսկայական պիտոնը սովորաբար կերակրվում ե սպիտակ խոզածտերով, վորոնց մարմնի գունին նա վաղուց սովորել ե: Այդպիսի խոզածուտին նա իսկույն եթ խեղդում ե, իր մարմնի գորեղ ողակներով փաթաթվելով նրան, իսկ հետո ամբողջությամբ կլանում ե: Սակայն, յեթե այդ հսկայական ոձի վանդակը գնենք բծավոր մի խոզածուտ, վորի գունավորումը անծանոթ ե պիտոնին, ապա նա վոչ միայն չի դիպչի նրան, այլ մինչև իսկ ողակ-ողակ կգալարվի, պաշտպանողական դիրք ընդունելով:

Մի անգամ լապանդական արգելանտառի խիտ թափումում հրացանածիգ Շուբինի վրա հարձակվեց թփե-

րից դուրս թռած մուգ-գարշնագույն մի արջ: Դազանք նրա համար հարձակվեց, վորովհետև պաշտպանում եր իր ավարը—հենց նոր սպանած իշայծյամին: Ծուռթաթը գետին գլորեց դահուկավոր հրացանածիգին, տրորեց նրան և ատամներով պինդ բռնեց վտախ: Ձյան վրա փռված մարդը այնուամենայնիվ կարողացավ բարձրացնել հրացանի շնիկը և փորձեց կրակել դեպի դազանը: Սակայն հրացանը չբացվեց: Չնայած դրան, արջն իսկույն եթ մի կողմ թռավ: Նրան վախեցրեց իջեցրած շնիկի անծանոթ մետաղային ձայնը:

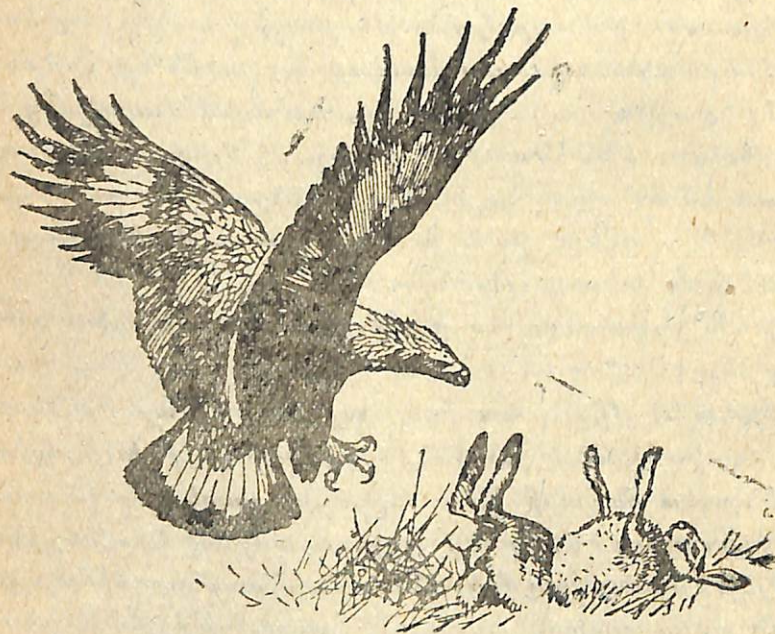
Աֆրիկյան կինոեքսպեդիցիայի մասնակիցները պատմում են առյուծների հետ ունեցած իրենց հանդիպումների մասին: Յեթե քամին փչում եր բացատի վրա տեղավորված առյուծների կողմից դեպի եքսպեդիցիայի ավտոմոբիլը, դազանները մարդկանց թույլ էին տալիս մոտենալ շատ մոտ տարածություն: Սակայն բավական եր, վոր սոսկ փոխվեր քամին—և առյուծները, առնելով մարդկանց հոփսվեր քամին—և առյուծները, առնելով մարդկանց հոտը, իսկույն եթ թողնում փախչում էին: Այս դեպքը հաստատում ե, վոր առյուծները, ինչպես և ուրիշ այլ կենդանիներ, ավելի շուտ իրենց հոտառությանն են վրասահում քան տեսողությանը:

Հիմա՝ ավանակի մասին, վորի հիմարությունը առած ե դարձել:

Սակայն, միթե նա իրոք այդպես հիմար ե: Դեպքը, վորի մասին հիմա կպատմենք, մեզ ստիպում ե յերկմտել: Ինչպես ընտանի կենդանիներից շատերը, ավանակները թափահարում են իրենց պոչը և ամբողջ մարմնով ցրնցքը վում, յեթե նրանց վրա մոծակներ են իջնում, բոռեխներ և այլ արյուն ծծող պարազիտներ: Մի անգամ Միջին Ասիայում ինձ վիճակվեց դիտել այդպիսի մի տեսարան: Չարաճճիության չափը կորցրած մի տղա շոն վրայից հանեց այսպես կոչված շնաճանձ—արյուն ծծող պարազիտը և նրան դրեց

ավանակի վրա: Իր մագերի վրա գգալով այս անհանգըստացնող միջատի ներկայութիւնը, ավանակն սկսեց թափալել գետնի վրա, կարծես փորձելով ձգմել իր հոգին հանող պինդ ու տափակ ճանճը: Տղան չդադարեց իր արարքից, նա մի այլ ալդպիսի ճանճ գտավ և սկսեց հուշիկ մոտենալ ավանակին, վորպեսզի նորից այն դնի կենդանու մեջքին: Ավանակը տեսավ տղայի ձեռքին ճանճը, արագ մոտ ցատկեց և լետի վտռերի քացիով նրան դրցեց առվի մեջ: Մեծ հիմարութեան տեր կենդանին այսպիսի խաղ չի խաղա:

«Վախկոտ ե, ինչպես նապաստակը», — ասում ե առածը: Սակայն ավելի շուտ նապաստակը քաջ ե: Նապաստակի վախկոտութեան մասին հլուսած հերյուրանքների հեղինակները չեն հասկանում մի բան, վոր վոտները շղթ-

Վին փրկում են գոյութեան կռվի համար մզվող պայքարում: Յեթե նապաստակները չկարողանային այդպես արագ վազել, նրանց վաղուց վոչնչացրած կլինեյին զանազան գիշատիչներ: Նապաստակի վազքի արագութիւնը — դա նրա ինքնապաշտպանութեան գլխավոր միջոցն ե: Բայց նապաստակը յերբեք չի փախչում, ինչպես ասում են, գլուխը կորցրած: Ռեկորդային արագութիւններ նա ցույց ե տալիս սոսկ ծայրահեղ դեպքերում. սովորաբար նապաստակը խնայում ե իր ուժերը: Վոչ արագավազ վորսկան շան հալածումից նապաստակը փախչում ե առանց շտապելու, մի կողքի շրջվելով և շանը նայելով: Միանգամայն ուրիշ ե պատկերը, յերբ նրան հալածում ե բարակը-քերձեն, վորի վազքի արագութիւնը հաճասար ե նապաստակի վազքի արագութեանը: Այդպիսի դեպքերում շղթիկը ծայրահեղ արագութեամբ ե սլանում և շնից կորչելիս անգամ շարունակում ե իր սրարշավը, նորից յերկու-յերեք կիլոմետր:

Սակայն, դա, այնուամենայնիւ, վախկոտութիւնն չե — պարզապես նապաստակը այլ հնար չունի վորսորդական շնից փրկվելու: Ասկանիա-Նովա կոչված արգելանտառում մի անգամ յես տեսա, թե ինչպես մատղաշ մի ձիուկ, գլուխը կախ դանդաղ գնում եր տափաստանով: Ձիու մոռթի հենց մոտ անապատելի կերպով վեր թռավ մի գորշ նապաստակ և մի լավ չանգռոտեց զամբիկին իր առջևի թաթերի ճանկերով: Ձին մի կողմ նետվեց, իսկ նապաստակը շատ հանգիստ կերպով նստեց իր նախկին տեղը: Մի այլ անգամ յես հնարավորութիւն ունեցա դիտելու, թե ինչպես, շներից հալածական յերեք նապաստակներ ցատկեցին վոչխարի հոտի մեջ: Վոչխարները չեն հետապնդում նապաստակներին, ինչու և այդ գորշ-շղթիկները առանց յերկյուղի իրենց նետեցին հոտի մեջտեղ, փրկվելով շներից:

Բայց նապաստակը միշտ չի փախչում շան առջևից:

Ձմեռային լուսնյակ գիշերներին յերբեմն կարելի չէ տեսնել, թե նա ինչպես հանգիստ կը ծուլե կաղամբացողունը բանջարանոցում, շնաբնի կողքին, ուր կապված է հենց այն շունը, վոր այնպես համառորեն հալածում եր նրան ցերեկ ժամանակ։ Հիմա սակայն շունը կարող է հաջել վորքան բեֆը կտա,—նապաստակը մինչև իսկ չի բարձրացնի իր յերկար ականջները։

Քանի-քանի վորսորդներ իրենց մարմնի վրա փորձել են նապաստակի թաթերի ուժը, յերբ անզգուշաբար բռնել ու բարձրացրել են փիրավոր գազանիկին իր ականջներից. հաճախ յետի թաթերի սուր ճանկերով նապաստակը վորսորդներին լուրջ պատուվածք-վերքեր է հասցրել։

Շատ գիշատիչ թռչուններ զոհ են գնում նապաստակներին, յերբ նրանք իրենց կյանքն են պաշտպանում։ Վոմանք վորսորդներից տեսել են, թե ինչպես նապաստակը արծվի ճանկերից փրկվելու համար ընկնում է մեջքի վրա և իր ուժեղ յետի թաթերի ճանկերով թափում է անագին թևավոր գիշատիչի փորը, իսկ յերբեմն կոտորում նաև նրա կողերը։

Հալանորեն շատերն են տեսել, թե ինչպես վորոշ շներ մեծ զգուշությամբ են անցնում՝ այն ել շուրջանակի՝ հավերի մոտով։ Դա նշանակում է, վոր յերբեք իր փոքր հասակում այդ շունը կտուցի հարվածներ է ստացել իր ճտերին պաշտպանող թխսից։ Թեպետ և ոտարտախ յե, սակայն հավն անգամ կարող է ընդմիշտ վախ ներշնչել իրենից անհամեմատ ուժեղ կենդանուն։

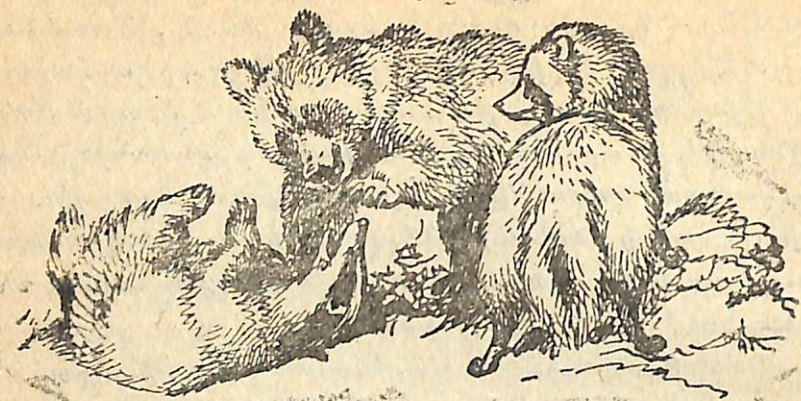
Ավելի հետաքրքիր որինակ կարելի չէ բերել մի փոքրիկ, զվարթ թռչնիկի կյանքից, վոր ապրում է մեր հարավային տափաստաններում։ Դա «ЧЕКАН-ПЛЯСУН» կոչված թռչնիկն է, վոր բուն է գնում գետնասկյուռների լքած գատարկ բներում։ Այդ բները հաճախ փորձում են խելջահել գետնասկյուռները, վորոնք թողնելով իրենց ծնող-

ների բները, նոր բնակարան են փնտռում իրենց համար։ Ահա հենց այդ միջոցին է, վոր տեղի յեն ունենում բողբոսները։ Փոքրիկ թռչնիկը խիզախաբար հարձակվում է իր թշնամու վրա, յեթե նա իր բունն է ուզում մտնել և իջնում է դեպի տափաստան փախչող գազանիկի մեջքին, կտուցով չարությամբ կամթելով նրա ծոծրակը։ Թիքանի այսպիսի «ծիրաղավներից» հետո ջահել գետնասկյուռը դադարում է մոտենալ այն բներին, վորոնց մոտ նա տեսնում է «ЧЕКАН»-ներին։

Արժե հիշատակել նաև աֆրիկական ջալլամին, վորի մասին պատմվող առակներում ասում են, թե նա վախեց գլուխը թաղցնում է ավազի մեջ։ Այս անագին թռչունը շատ սոսկալի յե, յերբ հարձակվում է թշնամու վրա։ Ջայլամի թաթի հարվածն ավելի ուժեղ է, քան ձիու սմբակի հարվածը։ Սակայն ջալլամն իսկույն նահանջում է, յեթե դուք ձեր գլխարկը հագցնեք ձեռնափայտի ծայրին և բարձրացնեք. նա հարձակվում է միայն նրանց վրա, ովքեր հասակով ցած են իրենից։

Վորոշ կենդանիների վոչ արժանավախել այս համարումի մասին մեր պատմածը լրիվ չեր լինի, յեթե մենք վոչինչ չասեյինք «կեղտոտ» խոզի մասին։

Լիովին հիմք ունենալով, մենք կարող ենք պնդել, վոր խոզը ամենամաքրագուր կենդանիներից մեկն է։ Այն սովխոզներում և կոխոզներում, ուր խոզերին լավ են խնամում, այդ կենդանիները իրենց հատկացված բաժանմունքները պահում են բացառիկ մաքրության մեջ և անպայման հատուկ տեղ են ընտրում՝ արտաթորությունների համար՝ ամենահեռավոր, մեկուսի մի անկյունում։ Շոգ ժամանակ խոզերը լողանալու տեղ են փնտռում և բնավ նրանց մեղքը չե, վոր իրենց ճանապարհին նրանք հանդիպում են վոչ թե լողարանների, այլ ցեխով ու տղամով լի փոսերի։

ԳԱՋԱՆՆԵՐԻ ԲԱՐԵԿԱՄՈՒՅՈՒՆԸ

Ծռակվայի կենդանաբանական այգում, ընդարձակ բաշտաններից մեկի վրա ապրում են գազանների մի մեծ խումբ: Բավական արտասովոր մի խումբ. յերկու գայլ, մուգ-դարչնագույն մի արջ, յերեք դորշուկ, վեց ուսսուրիական շրարջեր և նույնքան աղվեսներ:

Դրանց իրար հետ մրացրել եյին գազանների վաղ մանկության օրերին:

— Ի՞նչ եք անում, — ասում եյին այցելուներից վոմանք: — Ձեր գազանիկները կմեծանան և անպայման կխեղդեն միմյանց: Բնությունը անխախտելի բան է:

Անցավ յերկու տարի, գազանները մեծացան և բնավ «բնությունը անխախտելի» չեղավ: Յեվ այդ խմբի մեջ գազաններից վոչ մեկը մյուսից չեն վախենում, բացի ֆերգանական շեկ գայլից, վորը բոլորի առջև քծնում են: Չնայած իր խոշոր հասակին և ամուր կազմվածքին, այդ գայլը միշտ վեհերոտ նայում են իր շուրջը և կանխատեսորեն ճանապարհ են առնում մինչև իսկ փոքրիկ աղվեսներին: Յեվ գազաններն այնքան ել չեյին սիրում այդ ստորաքարշին:

Մի ինչ վոր լուռ համաձայնությամբ գազանների ամ-

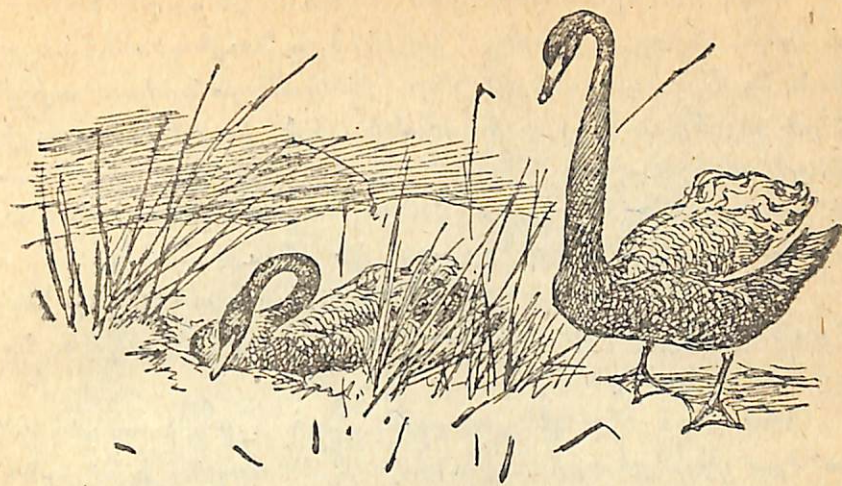
Գազանների բարեկամությունը:

բողջխումբը յենթարկվում եր խիստ և «կարգապահ» եգ-գայլ
 Դիկտեյին: Մակայն նա քիչ հոգսեր ունեւր, հազվադեպ
 եր խախտվում համերաշխությունը: Ամբողջ խումբը բնդ-
 հանուր կեր եր ստանում և անպայման միաժամանակ, բոյց
 մինչև իսկ ճաշկերուլթի միջոցին ամեն ինչ բարեհաջող
 եր անցնում: Յերբեմն միայն Դիկտե եգ-գայլը ուսելիքի
 մոտ ցույց եր գալիս մեծ, ճերմակ ժանիքները և ալդպի-
 սի դեպքերում «Мишка-крошка» կոչված համառ արջը
 չեա-յետ եր գնում: Պատահում եր, վոր ագահ աղվեսները
 ագահաբար խլում եյին ամենամեծ կտորները, — այն
 ժամանակ գայլերը նրանց բերնից խլում եյին կերը:
 Ամենից ինքնուրույն իրենց պահում եյին գորշուկ-
 ները: Մինչև իսկ արջի հետ նրանք մոտիկ բարեկամներ
 եյին:

Վեճերը միշտ ել շատ շուտ եյին վերջանում, վորով-
 հետև Դիկտեն անպայման վեր եր կենում տեղից և կըռ-
 վարարներին դես ու դեն խռիկ տալիս:

Իգուր ուժգին զգացողությունների սիրահարները ժա-
 մեր շարունակ կանգնում եյին բացատի մոտ, սպասելով,
 թե արդյոք չի սկսվի ընդհանուր ծեծկռտոցը: Բացատի
 բազմացեղ բնակիչները վոչ մի անգամ չեյին անցնում
 ռազմական դրության: Այս արտասովոր համախմբակցու-
 թյան մեջ կարգը նրանով եր բացատրվում, վոր գաղանները
 վաղ հասակից սովորել եյին միմյանց և նրանցից յուրա-
 քանչյուրի մեջ առաջացել եր ռեֆլեքս, վորը չեւր թույ-
 լատրում թշնամական գործողություններ սկսել:

Մեր փորձը ակնհայտի կերպով ցույց ե տալիս, թե վոր-
 քան պայմանական ե գաղանների բնուլթի մասին յեղած
 պատկերացումը և թե ինչպես, աղղելով բնության վրա,
 մարդը կարող ե այն փոխել հոգուտ իրեն:

ՈՐԱՑՈՒՅՑԸ ՅԵՎ ՈՏԱՐԵՐԿՐԱՑԻՆ

Հիանալի չոր յեղանակ եր: Շլացուցիչ փայլում եր
 արևը և շոգ եր մինչև իսկ հովասուն կանաչ ծառուղիներ-
 ում: Մակայն կենդանաբանական ալգու ահագին պիտոն
 ոճը, վորին Հնդկաստանից եյին բերել Մոսկվա, այնպես եր
 պահում իրեն, վոր կարծես հիմա ձմեռ լիներ: Մեր պիտոնը
 բոլորովին կորցրել եր շարժունությունը. մինչև իսկ նրա
 մոտ թողած խողիճուտը մնացել եր ապահով. պիտոնը ուշք
 չեւր դարձնում նրա վրա և նախկինի պես անշարժ պառկած
 եր դուրս ցցված քարի տակ. այստեղ նա կարծես թե թագնը-
 վում եր ցուրտ անձրևներից, վոր այդ ժամանակ սովորաբար
 տեղում եյին նրա հայրենիքում՝ Հնդկաստանում:

Իսկ ձմեռը, յերբ ցած են իջնում գորշ ամպերը և
 թավ փաթիլներով թափվում ե ձյունը, մեղանում
 կենդանաբանական ալգում սկսում են բազմանալ ավստրա-
 լիական ջայլամները: Ցավ չե, վոր այգին ամբողջ ծածկված
 ե ճնակույտերով, — այդ ժամանակ Ավստրալիայում գար-
 նան ամենալավ շրջանն ե:

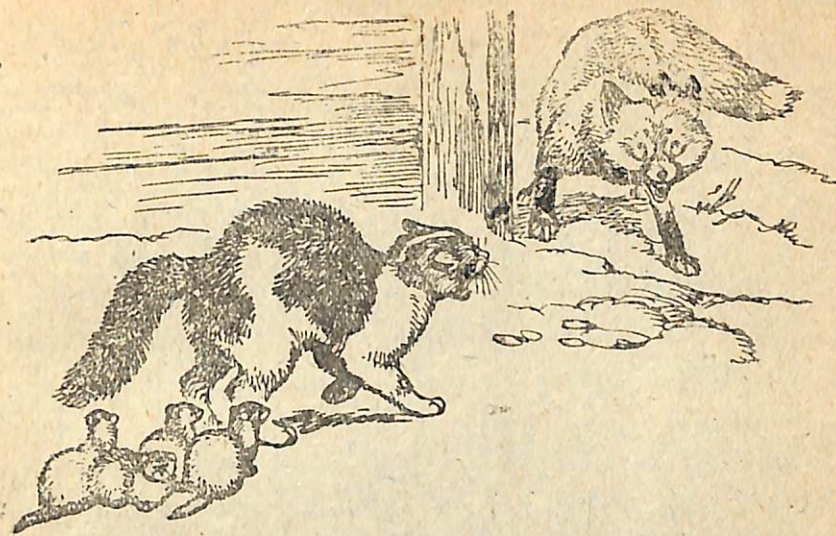
Հոկտեմբերին-նոյեմբերին սկսում են բազմանալ նաեւ կարապները, վորոնց հայրենիքը նույնպէս Ավստրալիան եւ Այդ ափսիներին մեր կենդանաբանական ալգին յեկող այցելուն կարող եւ տեսնել, թե ինչպէս պրտուլից խնամքով հյուսված բնում նստած եւ ձյունով փոշեպատուսե գեղեցիկ թռչունը — արուն: Կարապների բնում հինգ ձուկա: Իրանց հերթով տաքացնում են արուն ու եզը:

Թվում ե, թե այսպիսի անսպասելի տարրինակութուն համառ կերպով անցնում ե սերնդից սերունդ ե հատուկ ե կենդանիների շատ տեսակներին:

Իսկ յերբ մեր կենդանաբանական ալգու ոտաբերկյա սաները տարեցատարի շարունակում են ապրել ըստ իրենց հայրենիքի «օրացույցի», մենք ասում ենք. այդ բնախոսական ութմերն են գործում — այսինքն կրկնվում են տվյալ կենդանիների կենսաառանձնահատկութունները վորոշ ժամկետներում:

Բավական ե ուշի ուշով հետևել, թե յերբ են չվում թռչունները, վորպեսզի համոզվենք մի բանում. վոչ թե ցաւրան ու սովն են նրանց հարկադրում աշնանը դեպի հարավ թռչել: Վոսպնաթռչնիկները (чечевички), սերինոսները, կանաչաթռչնիկները ե այլ հատիկակեր թեւավորներ մեզնից չվում են լավ չաղացած դրությամբ: Նրանք այն պահին են թռչում հարավ, յերբ հասունանում են մեծ քանակությամբ հունգեր, իսկ դրսում դեռ ես տաք, չոր յեղանակ ե:

Ինչն ե պատճառը այս շտապողականության: Դա ֆիզիոլոգիական պրոցեսների ժառանգական սեզոնականության մեջ ե, վորպիսի պրոցեսներ մշակվել ե ամրապնդվել են գոյության կովի համար մղվող դաժան պայքարում:

ԲԱԶՄԱՑԵՂ ԸՆՏԱՆԻՔ

Մի անգամ ինչպէս յեղավ կենդանաբանական ալգի բերին չորս շատ փոքրիկ կույր ժանտաքիսներ: Սկսեցինք վորոշել, թե դրանց ում տանք, վոր մեծացնի: Մեր ընտրությունն ընկավ ընտանի կատվի վրա, վոր հենց դրանից քիչ առաջ ձագեր եր բերել:

Մեր պատանի բիրտզները, լավ իմանալով, վոր գտնաները ավելի հավատում են իրենց հոտառությանը, քան թե տեսողությանը, վճռեցին խորամանկությամբ խաբել կատվին ե նրա հարկադրել վորդեգրելու փոքրիկ ժանտաքիսներին: Վերջերին մի թաս ջրով լի ե այնտեղ լողացրին կատվի բոլոր ձագերին. հետո նույն այդ ջրի մեջ լողացրին ժանտաքիսներին: Հետո՝ բոլորին միասին — ե կատվաձագերին, ե ժանտաքիսներին դրին կատվի տակ: Վերջինս սկզբում զգուշությամբ վերաբերվեց, սակայն քանի վոր միևնույն ջրում լողացնելու հետևանքով ժանտաքիսներից կատվաձագի հոտ եր գալիս, նա ալդ ընկեցիկներին ընդունեց

վորպես իր սեփական սերունդը և նրանց լիզեց վոչ պահա խնամքով, քան կատվածագերին:

Որեր անցան: Ընկեցիկները շատ լավ էյին զգում, իրենց: Կատվածագերի հետ նրանք մեծանում և խաղում էյին հոգատար խորթ մոր մշտական հսկողութան տակ:

Այսպես մեղանում՝ կենդանաբանական այգում յերևան յեկան միանգամայն ձեռնասուն ժանտաքիսներ: Նրանք յերբեք հեռու չէին գնում իրենց բնից, թեպետ ոտար մարդկանց տեսնելիս միշտ ել ֆշշացնում էյին և աշխատում վորեւ անկյունում թաքնվել: Այնինչ ժանտաքիսները անմիջապես մոտ էյին վազում մեր պատանի բնագետներից շատ-շատերին, յերբ կանչում էյին նրանց, և շոյվում էյին, ասես կատվի ձագեր լինելին: Յեթե կատուն մուկ եր բերում և մեղմ մլավոցով իր սերնդին «ճաշի» յեր կանչում, ժանտաքիսները առաջինն էյին մոտ վազում և տիրանում վորսին:

Մի անգամ այնպես պատահեց, վոր իր ազատ արգելարանից դուրս սողոսկեց աղվեսը: Զգուշությամբ, գողունի, նա սկսեց մոտենալ գետնի վրա խաղացող ձեռնասուն ժանտաքիսներին: Անհայտ ե, թե ինչով կվերջանար այս վորսորդությունը, յեթե կատուն ժամանակին վրա չհասներ ի պաշտպանություն իր հոգեզավակների: Մեջքը ճկելով նա կատաղությամբ հարձակվեց աղվեսի վրա և հարկադրեց նրան նահանջել:

Այդ դեպքից քիչ հետո մեզ առիթ ներկայացավ մի այլ հետաքրքիր փորձ անցկացնելու:

Առնետի բունը քանդելիս յես այնտեղ գտա իննը փոքրիկ կույր ձագեր: Մենք կարիք ունեյինք ձեռնասուն առնետների:

Վերցրինք այդ ձագերից մեկին և այն տարանք կատվի մոտ, վորը վերջերս ձագեր եր քերել: Կատուն իսկույն ևեթ զգուշություն յերևան բերեց և պատրաստվեց փոք-

րիկ առնետին բռնել: Կատված յեղանք իսկույն ևեթ նրան յետ վերցնել:

Այն ժամանակ մենք վճռեցինք այլ կերպ վարվել: Ծիշտ հուշն յեղանակով, ինչպես նախընթաց դեպքում, մենք միևնույն ջրում լողացրինք թե կատվի ձագերին և թե առնետաձագերին: Հետո բոլորին միասին դրինք կատվի տակ: Թաց կատվածագերը հուսակտուր ծվծվում էյին, հուզելով կատվի մայրական զգացմունքները: Կատուն հոգատարությամբ լիզեց-չորացրեց վոչ միայն իր ձագուկներին, այլև առնետաձագերին, վորոնք լողանալուց հետո կատվածագերի հոտն ունեյին:

Կատուն ընդունեց ընկեցիկներին, չնայած այն բանի, վոր նրանք յերբ անգամ փոքր էյին, քան իր ձագերը: Դազանը միշտ ավելի իր հոտառությանն ե հավատում, քան իր աչքերին, — մինչդեռ մենք լողացնելու խորամանկությամբ զանց առանք նաև հոտառությունը:

Կենդանաբանական այգու այցելուները մշտապես խոնվում էյին այն փանդակի առջև, ուր ապրում եր այնքան արտասովոր այս փոքրիկ ընտանիքը և շատերն ասում էյին, թե կատուն շուտով «միտքը կփոխի» ու կուտի, վերջապես, իր սաներին: Իսկ մի պառավ կին մոտեցավ, նայեց ու թեքեց.

— Թո՛ւ, մեղա՛ քեզ, տատված, եսպես ել կատվին մուռտառե՛լ կլինի...

Մենք համաձայն չեյինք պառավի կարծիքի հետ, և շատ ուրախացանք փորձի հաջողությանը: Առնետաձագերը քիչ մեծացան, նրանք բնավ չեյին նեղվում խորթ մոր և նրա ձագուկների հետ միասին ապրելուց: Ծիշտ ե, կենդանի մնացին վոչ բոլորը, այլ միայն հինգը, սակայն դրա փոխարեն այդ հինգը ամենաուժեղներն էյին, ամենատուկունները և ամենից շատ էյին հարմարվել կյանքին: Իսկ պատկեցին նրանք, ովքեր ավելի թույլ էյին և վորոնց բե-

րանները բավականաչափ մեծ չեյին, վորպեսզի կարող-
նան վերցնել կառվի պտուկները:

Իր ձագերի և հոգեզավակների միջև կատուն վոչ մի
խտրություն չեր դնում. նա հուշն չափով խնամք եր-
տանում և սրանց և մյուսների նկատմամբ: Իրենից հեռու
գնացած առնետներին կատուն զգուշությամբ բռնում եր
ատամներով և նորից տանում յետ, դեպի զամբյուղը:

Ժամանակին առնետները դարձան մեծ մկներ. նրանք
առաջվա պես խաղաղ ապրում էին իրենց խորթ-մայր
կառվի հետ կողք-կողքի և սա հաճախ ուրախ խաղում եր
նրանց հետ:

Սակայն կառվի մայրական զգացմունքները չեն սահ-
մանափակվում բերված որինականերով: Մի անգամ յես նա-
մակ ստացա Սավինո կայարանից. գրել եր յերկաթուղա-
յին Վանեյեվի կինը: Իր նամակում նա պատմում եր այն
մասին, թե ինչպես կատուն մեծացրել և հավի ձտերին:
Մի դժբախտ պատահականությամբ այդ ձտերը վորբանում
են լույս աշխարհ գալուց անմիջապես հետո: Իսկ այդ հա-
սակում նրանց, բացի կերից, անհրաժեշտ և նաև ջերմու-
թյուն: Ահա հենց այդ ջերմությունը նրանք ստացան
կառվի մարմնից ամեն անգամ, յերբ սկսում էին մրսել:

Զվից նոր դուրս յեկած հինգ ձտերին Վանեյեվան
Դնում և այն արկղը, ուր նստած եր կատուն իր ձագերի
հետ: Հակառակ սպասածին, կատուն հուզիչ հոգատարու-
թյամբ և վերաբերվում ձտերին և քնքշությամբ լիզում և
նրանց, յերբ նրանք ծվծվում են:

Բոլոր ձտերից կենդանի յե մնում միայն աջորիկը:
Սա կառվի ձագերի հետ իսկական բարեկամություն ու-
ներ և կատուն, վոր հաճախ ճնճողով կամ այլ փոքրիկ
ծտեր եր բերում իր ձագերին, յերբեք վորձ չարեց խեղ-
գել իր հոգեզավակին:

Մի այլ նամակում ռազմական սավառնորդ Ս. Սորո-

գեվը՝ Հյուսիսային յերկրի Դաուի կոչված գյուղից՝ պատ-
մում և ավելի մի հետաքրքիր դեպքի մասին:

Վառարանի վրա, գլխարկի մեջ, ինչպես ինկուբատո-
րում, տղաները դնում են հավի յերեք ձու, վորոնցից դուրս
են գալիս ձտերը: Փոքրերից մեկը միտք և հղանում—
ձտերին տալ Դիմկա անունով կառվին, վոր սա մե-
ծացնի նրանց: Դրանից քիչ առաջ կատուն մի քանի
ձագ եր բերել: Յերեկով, կառվի ներկայությամբ ձտերին
դնում են ձագերի մոտ: Դիմկան արագ կերպով հոտոտում
և վողբաձայն ծվծվացող դեղին գնդիկները և փորձում և
ձտերից մեկին բռնել ատամներով: Սակայն տղաները մի
յավ ծեծում են կառվին և սա հաշտվում և արտասովոր
հարեանության հետ:

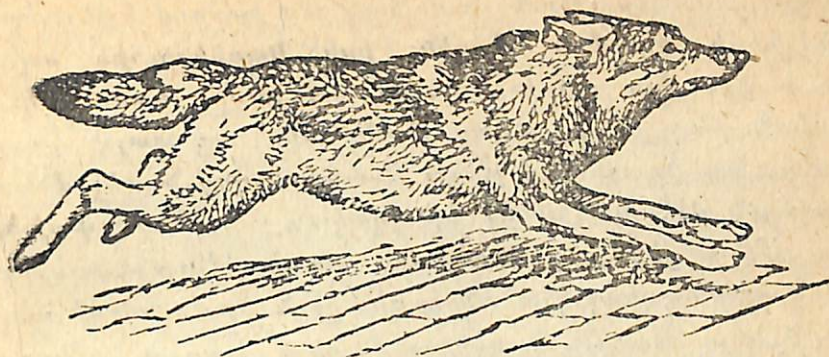
Առաջին որը ձտերը կառվի մոտ մնում են տղաների
հսկողությամբ յերկու ժամ, յերկրորդ որը — ավելի: Յեր-
բորդ որը վճռում են ձտերին կառվի մոտ թողնել նաև գի-
շերը: Դիշերումն անցնում և միանգամայն բարեհաջող:

Այսպես անցնում և յերեք շաբաթ: Զտերը հանգիստ
քնում են կառվի ձագերի միջև, իսկ կատուն խնամքով
լիզում և նրանց, ինչպես իր հարազատ սերունդը: Սակայն
չորրորդ շաբթին ձտերից յերկուսը սատկում են. Դիմկան
անզգուշությամբ պառկում և նրանց վրա: Դիշերը զբո-
սանքից վերադառնալուց հետո նա չափից դուրս անզգուշ
փռվում և զամբյուղիկի մեջ:

Առավոտյան մեռած ձտերին տեսնելով, յերեխաները
նրանց դուրս են գցում ամբարի այն կողմը, սակայն կա-
տուն շուտով փնտռում-գտնում և իր մեռած սաներին,
ափսոսում և հոտոտել նրանց, մի կողքից մյուսը շրջում, մեկ
հեռանում, մեկ նորից վերադառնում: Յերեկում եր, վոր իր
սաների անշարժությունը սաստիկ անհանգստացնում եր
նրան: Կառվի հուզմունքը դադարեցնելու համար հարկ և
լինում Դիմկայի մեռած վորդեգիլներին թաղել գետնի մեջ

Այսպիսով մնում է մի ճուտ: Կատվի հետ կողք-կողքին ապրեց յերկու ամիս, մինչև վոր կատվաձագերը սրանու նրան նվիրվեցին: Սակայն հետո ել այս բարեկամությունը չզաղարեց:

Կատվի մայրական զգացմունքները անսահման են: Նա հեշտությամբ ընդունում է անեղբոր անողնական փոքրիկներին, մանավանդ յերբ նրանք ընկնում են նրա բունը:

ԿԱՍԿԻՐԸ ՅԵՎ ԿԱՍԿԻՐՈՒՇԻՆ

Մոսկվայի կենդանաբանական այգին եյին բերվել յերկու յերիտասարդ գայլեր: Նրանք քույր և յեղբայր եյին և անունները դրել եյին Կասկիր և Կասկիրուհի, վոր զազախերեն նշանակում է արու և եգ գայլ: Նրանց բերին Բարսուկի կոչված անապատից, վոր ընկած է Արալյան ծովից հյուսիս:

Մեր կենդանաբանական այգում շատ գայլեր յեղան և նրանք բոլորն ել սաստիկ տարբերվում եյին մեկը մյուսից, մի քանիսը հեշտությամբ եյին ընտելանում, թեպետ և նրանց բռնել եյին վոչ փոքր հասակում: մյուսները մանկությունից ցուց եյին տալիս գիշատիչի վայրենությունը: Իսկ Կասկիրը և Կասկիրուհին հենց առաջին որերից անչափ խաղաղ եյին պահում իրենց և շատ արագ դարձան միանգամայն ձեռնասուն:

Շուտով մենք նրանց մեզ հետ տանում եյինք դասախոսություններին—բանվորական ակումբները, կարմիր-բանակայինների զորամասերը և դպրոցները: Կարճ միջոցում յերկու գազանն ել սովորեցին կենդանի եքսպոնատներ լինելու դերին, հաճույքով թռչում-նստում եյին ավտոմոբիլի վրա և հլու-հնազանդ նստում եյին սեղանին՝ դասախոսի առջև, ուշադրությամբ հետևելով նրան և լսարանին:

Կենդանաբանական այգու մեծ լսարանում բազմա-
ժարդ դասախոսության ժամանակ յետ խոսում ելի ընտա-
նի շնորհի ծագման մասին, իսկ Կասկիրունին սպա-
սում եր, վոր ամբիոն դուրս գա, բեմի յետևում կա-
պած նստած: Յերբ լեկավ ժամանակը՝ եգ գայլը ցույց
տալու, նա իր տեղում չկար: Չանձրանալով նստել մենա-
կության մեջ, նա հանել եր վզակապը և թողել փախել:

Մենք յերկյուղ ունեցանք անախորժություններէց-
չէ վոր կենդանաբանական այգին լիքն եր ժողովորդի բազ-
մությամբ: Սակայն Կասկիրունին շատ խաղաղ եր տրա-
մադրված: Նա այգու միջով հանգիստ վազում եր ուղիղ
դեպի իր վանդակը: Հենց այդտեղ ել մենք գտանք փա-
խածականին: Նա նստած եր դռան քիպ մոտ և խնդրում
եր ներս թողնել իրեն:

Մի ուրիշ անգամ Կասկիրունին մեզ վախեցրեց ել
ավելի, փախչելով Չամոսկվորեչյեյում տեղի ունեցող դա-
սախոսությունից: Բայց այդ անգամին ել մեր յերկյուղ-
ներն անհիմն եյին: Սլանալով Մոսկվայի փողոցներով, եգ
գայլը գտել եր տան ճամբան և վերստին յեկել եր վան-
դակը, վոչ վորի չմնասելով:

Ըստ յերևույթին, փողոցում վոչ վոր ուշադրություն
չի դարձնում եգ-գայլի վրա, իսկ ով ել վոր տեսնում ե,
նրան ընդունում ե վոչխարապան մեծ շան տեղ:

Այն մարդկանց, վորոնց իրենք լավ գիտեն, Կասկիրը
և Կասկիրունին արտասովոր փաղաքշանքով են վերաբե-
րվում: Մենք փորձեցինք այսպիսի մի խաղ- իբր թե հար-
ձակում տեղի ունեցավ այն մարդկանց վրա, վորոնց Կաս-
կիրը և Կասկիրունին սաստիկ սովորել ելին, — գայլերը մի
ակնթարթում չարացան և սարսափելի դարձան:

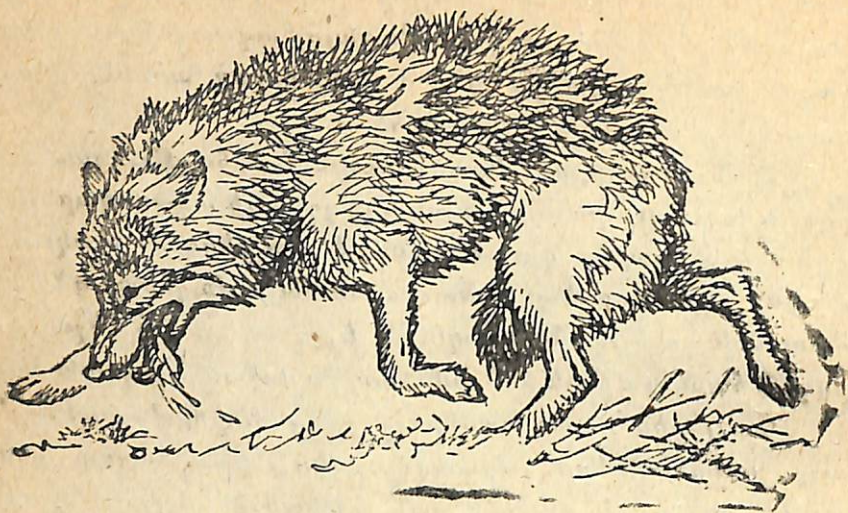
Առանց նախնական վորևե սպառնալիքի նրանք ամեն
կերպ աշխատում ելին իսկույնսեթ բռնել վիրավորողի կո-
կորդից: Այդ «թշնամիներին» գազանները յերկար ժամանակ
չեկին մոռանում և բավական ե, վոր «հարձակվողները» հետո

յերևային վանդակի մոտ, գալլերն իսկույնս եթ սկսում եյին
պոկոտել յերկաթյա ձողերը, ջանալով ազատություն դուրս
գալ և իրենց ուզածին պես հաշվեհարդար տեսնել սիրած
մարդկանց «վիրավորողներին» հետ:

Հիմա Կասկիրը և Կասկիրունին մեծ, հաղթանդամ գայ-
լեր են դարձել: Նրանց հետ առանց շղթայի ազատ կարելի չե
ղբոսնել քաղաքից դուրս գտնված վայրերում: Հակառակ
առածի, նրանք «դեպի անտառ չեն նայում», թեպետ նրանց
արագավազությունն այնպիսին ե, վոր նրանք հեշտ կա-
րող են հասնել մինչև իսկ ամենաարագավազ նապաստակին:

Գայլերին ուսումնասիրելը իրոք մեզ համոզում ե, վոր
այդ կենդանիները՝ մոռավորապես տաս հազար տարի
առաջ՝ պետք ե լինելին այն հիմնական վայրի նյութը,
վորից և կազմվել են այդպիսի մեծ քանակությամբ ընտանի
շների զանազան ցեղերը:

Նա, ով կենդանաբանական այգում հաճախ ե տեսնում
գայլերին, կարող ե նկատել, վոր նրանք բոլորն ել սոսկ
ընդհանուր արտաքին նշաններ ունեն և շատ հատկություն-
ներով (վորակումներով) սաստիկ տարբերվում են միմյան-
ցից: Հենց այս տարբերություններն են, վոր հնարավոր են
դարձրել լայնորեն անցկացնել արհեստական ընտրությունը
զանազանակերպ շնատեսակներ ստանալու համար: Յեվ
սակայն, ամենասովորական գայլին անգամ կարելի չե սո-
վորեցնել, նրան լծասարքավորման ոգնությամբ ոգտագոր-
ծելու համար: Հեռու հյուսիսում տարվող աշխատանքների
մեջ գալլերի հետ չի կարող հաջեմատովել և վոչ մի շուն
իր մկանների ուժով և գիմաղկունությամբ:

ՄԱՐԴԱԿԵՐ ԵՎ ԳԱՅԼԸ

Ոգոստոսյան մի պայծառ տուրքատու, յերբ սլաքավար Կանաևը իր աշխատավայրում եր, նրա ութ տարեկան աղջիկը զբոսնում եր դաշտում անտառի հենց յեզրին, Կոչևատով կա գյուղի մոտ, անսպասելի կերպով մացառուտներից զուրս ցատկեց մի մեծ եգ գայլ։ Նա հարձակվեց աղջկա վրա, բռնեց ատամներով և քաշ տվեց անտառի թավուտի խորքը։ Յերեկոյան միայն ծնողները գտան իրենց աղջկահոշոտված մարմինը։

Անցավ յերկու օր։ Յեվ նույն եգ գայլը վերստին հարձակվեց յերեխայի վրա Կամենկա գյուղի Սաֆոնով ազգանունով կոլտնտեսականի տառ տարեկան տղայի վրա։ Այս տղան ևս մահացավ ճիշտ նույն կերպ, ինչպես մահացել եր սլաքավարի աղջիկը։

Յերկու ղեպքնել տեղի ունեցան 1935 թվի աշնանը, Կոլբրիշեյան յերկրամասի Տազայսկի շրջանում։ Նրանց մասին իր նամակում պատմում եր վորսորդ Դորբոխտովը։

Չափազանց քիչ են այսպիսի ղեպքերը։ Մինչև իսկ մահացու վիրավորված գայլը յերբեք չի փորձում հարձակ-

վել մարդու վրա։ Մեզ առիթներ են յեղել տեսնել թափարդ ընկած գայլեր, — նրանք միշտ ել «պոչերն իրենց եյին քաշում» և սոսկ ատամները շրխկացնում, վոչ մի դիմադրություն ցույց չտալով վորսորդին։ Ծնող-գայլերը նույնպես սովորաբար հեռու լեն մնում մարդուց, յեթե մինչև իսկ նա քանդում ե նրանց բունը և սպանում ձագերին։ Մինչդեռ շատ ուժեղ են լինում գայլերի ծնողական զգացմունքները։

Հապա ինչո՞վ ե բացատրվում եգ գայլի այդ արարմունքները Տազայսկի ռայոնում։ Պետք ե յենթադրել, վոր այդ գայլը մի ժամանակ ձեռնառուն ե յեղել, սակայն փախչելով, վայրենացել ե։ Այսպիսի մի ղեպք տեղի ունեցավ նաև մեզանում՝ կենդանաբանական այգում՝ ուր յերկար ժամանակ ապրում եր Ժենկա անունով եգ գայլ։ Նա այն սևախճառ ձեռնառուն եր, վոր մեր պատանի բնագետներից շատերը առանց յերկյուղի մտնում եյին նրա վանդակը։ Հետագայում Ժենկային ուղարկեցին շնաբուծարաններից մեկը։ Ճանապարհին նա կտրում ե շղթան ու փախչում։ Իրեն ազատ զգալով, այս գայլը ղեպի յետ՝ քաղաք ե սլանում, սակայն մոլորվում ե և չի կարողանում գտնել կենդանաբանական այգին։ Այն ժամանակ նա բնակություն ե հաստատում Լոսինոստրովսկում, Մոսկվայից շատ մոտ։

Շուտով տեղական բնակչությունը անհանգստանում ե. անտառով անցնող յերեխաների վրա մի քանի անգամ հարձակվում ե եգ գայլը։ Յերջանիկ պատահականությամբ միայն զոհեր չեն լինում։ Գաղանին սպանելու համար շուրջ կալ են անում, վորին մասնակից եյին նաև մեր կենդանաբանական այգու պատանի բնագետները։ Սպանված եգ գայլին տեսնելուն պես նրանք ճանաչում են Ժենկային։

Այսպիսով, սովորական պայմաններում գայլը չի հար-

ձակվում մարդու վրա: Իսկ յեթե տնտեսական իրավ դա
պատահում է և գազանին դոհ են դառնում մեծերը, նշա-
նակում է, թե գայլը կատաղած է:

Մի անգամ յես նամակ ստացա Հյուսիսային յերկրա-
մասից. պատմված էր Ուստ-Ալեքսեևսկի ռալոնում տեղի
առնեցած դեպքի մասին:

Ուշ յերեկոյան կոլտնտեսական Չերիկինը ջրաղացից
տուն է վերադառնում—դեպի Պաշկովո գյուղ: Հազիվ ինչ նա
քանդում է ձիու լծասարքը, յերբ նրա վրա յե հարձակվում
չգիտես վորտեղից լույս ընկած մի գայլ: Գազանը գետին
է շարտում կոլտնտեսականին, պատառոտում նրա հագի
քուրքը և սաստիկ կծում նրա ձեռքը: Գայլը միայն այն
ժամանակ է փախչում բակից, յերբ Չերիկինի աղաղակները
վրա հայտնվում են միջանիսը նրա համագյուղացիներից:

Հետո գազանի կծած կոլտնտեսականը իբր տաս տա-
րեկան վորդու հետ ուղեվորվում է դեպի ռալոնական հի-
վանդանոցը: Վերքը կապելուց հետո նա դուրս է գալիս
ընդունարանի շեմքը և հենց այդտեղ նորից տեսնում է կա-
տաղի գայլին: Մի ցատկումով ահագին գազանը գետին է գլո-
րում Չերիկինին և սկսում է գզել նրա հագուստն ու մարմինը:
Հետո, հորը թողնելով ձյան յերեսին, գայլը հարձակվում է
տղայի վրա: Այս սոսկալի պատկերը պատահանից տես-
նում է հիվանդանոցի անտեսվար Դերնովը: Հրացանը ճան-
կելով նա դուրս է վազում և կրակում: Վերևի ծնոտից
վիրավորված գազանը մի ըոպե նահանջում է: Նա մի
պտույտ է գործում հիվանդանոցի շուրջը և նորից հայ-
տնվում կովի վայրում: Այդ միջոցին մոտ է վազում նաև
քուժակ Մելեխինը: Նա արդեն նշան է առնում, սակայն
գազանը մի ակնթարթում վրա յե թռչում և իր մարմնով
ծածկելով, գետին շարտում նրան: Այն ժամանակ Դերնովը
նորից բարձրացնում է իր հրացանը: Գայլը նետվում է
դեպի նա, սակայն վորոտում է կրակոցը—և գազանը գե-

տին է ընկնում: Յերկրորդ լիցքը նրան սպանում է տեղ-
նուտեղը:

Նամակը վերջանում էր հետևյալ հարցով.

«Ինչո՞վ եք բացատրում դուք, պրոֆեսոր, գայլի այդ
հանդուգն հարձակումը»:

Պատասխանը յես ուղարկեցի հեռագրով.

«Գայլը կատաղած է: Անհրաժեշտ է պատվաստում
Չպետք է հապաղել և վոչ մի ըոպե»:

Գայլերը ահագին վնաս են տալիս խՍՀՄ-ում՝ հորթեր
պատառոտելով, վոչխարներ և այլ գյուղատնտեսական կեն-
դանիններ վոչնչացնելով: Նմանապես և շատ վորս են նրանք
փչացնում: Պայքար գայլերի դեմ—հերթական խնդիրներից
մեկն է. գայլը պետք է վոչնչացվի վորպես վնասարար:

Դ Ի Ն Գ Ո

Մի քանի տարի առաջ Մոսկվայի կենդանաբանական այգին ստացավ յերկու վայրի ավստրալիական շներ — դինգո: Շատ շուտով նրանք այնքան սովորեցին մեր պատանի բնագետներին, վոր նրանց հետ ազատ զբոսնում եյին այգում: Յեռանդուն և զվարթ, այդ շներն աչքի յեն ընկնում զորեղ կազմվածքով, արագավազությամբ և ճարպկությամբ, սուր հոտառությամբ ու լսողությամբ, լավ տեսողությամբ, ուժեղ զարգացած վորսորդական բնագրով և քաջությամբ: Այս բոլոր հատկությունները անհամեմատ բարձր են դասում դինգոյին մեր վորսորդական զազանորս շներից. դինգոյի լակոտները, վորոնք աշխարհ յեկան կենդանաբանական այգում, սովելի մարմնեղ ու ամուր եյին քան իրենց ծնողները:

Կենդանաբանական այգու ընդարձակ բացատի վրա ջահել դինգոները զվարթ խաղեր են սարքում առյուծի կորյունների և արջաքոթ-թների հետ: Այդպիսի դեպքերում դինգոները յերևան են բերում շան ըմբռնողության բարձրագույն աստիճանը: Իրենց մտերիմ քոթոթի հետ քաջքշվելիս նրանք սովորաբար այնպես են խաղում, վոր իբր թե վորսում են նրան: Հարմար ըոպե գտնելով, լակոտները՝ ասես հրամանի համաձայն՝ բռնում են քոթոթների ալանջներից և նրան սեղմում գետնին: Ուժեղ քո-

թոթը փորձում ե թաթերով բռնել շներին, սակայն սրանք այնպիսի դիրք են բռնում, վոր վոչ մի կերպ հնարավոր չի հասնել նրանց: Վերջապես բռնում ե արջուկի կառաղությունը և այն ժամանակ լակոտները հազիվ միջոց են գտնում նրա թաթալոշներից մի կողմ փախչելու: Սակայն այդ վեճերը շատ կարճ են տևում. մի քանի վայրկյանից նրանց խաղերը նորից են սկսվում:

Դինգոները շատ լավ են ըմբռնում մի բան, վոր չի կարելի հաշվի չառնել զազազած կորյունի հարվածի ուշժը և մագիլների սրությունը: Այդպիսի անսաստ բարեկամի հետ խաղալիս լակոտները շատ ուշադիր հետևում են նրա շարժումներին. նկատելով վոր կորյունը փոքր ինչ սեղմում ե իր ալանջները, իսկ նրա պոչի ծայրը սկսում ե ջղայնաբար ցնցվել, դինգոներն իսկույն թողնում են իբր թե առյուծ վորսալու խաղը:

Խաղով տարվելով, կորյունները յերբեմն ցատկումբարձրանում են ծառի ընի վրա, սակայն արդեն մեկուկես-յերկու մետրից վախենում են իջնել գետին, վորովհետև շատ վատ են մազլցում: Այդ ժամանակ ծառը շրջապատում են դինգոյի ձագերը: Բայց նրանց հետաքրքրում ե վոչ թե կորյունը, այլ այն «վորսը», վորը իբր թե փախել պրծել ե կորյունի ձեռից և թազնվել ե վերին ճյուղերի կանաչի մեջ: Դինգոներն սկսում են թռչել ծառի վրա, աշխատելով հասնել բնի այն մասին, վորը բարձր ե գտնվում անոգնական կառչած կորյունից: Այդ ցատկումների միջոցին նրանք արագ կերպով հոտոտում են կորյունի շրթունքները, ինչպես նաև ծառը, կարծես թե վորսալով թազնված գոհի հոտը: Մեկ ել հանկարծ դինգոներն անցնում են պաշարման: Նրանք նստոտում են ծառից վորոշ տարածության վրա և սկսում են ուշադրությամբ դիտել ծառի ճյուղերը, ասես հետազոտելիս լինեն այնտեղ «թազնված» վորսը:

Դինգոնները հաջում են խուլ ու ընդհատ, իսկ վոռ-
նում են ինչպես գայլերը: Վորոշ դինգոններ հաջելու յեղա-
նակը բավական արագ սովորում են մեր շներին:

Լավագույն գազանորս ցեղային շները չունեն մինչև
իսկ մեկ տասներորդն այն վորսկան հատկություններից,
վորոնցով ոժտված է դինգոն: Ահա ինչու շատ մեծ հե-
տաքրքրություն են ներկայացնում սկսված փորձերը՝ վոր-
սորդական նոր տեսակի շներ ստանալ դինգոների և լայ-
քաների, դինգոների և քերձենների և դինգոների ու գեր-
մանական վոլխարապահ շների խառնուրդից:

Այս փորձերը պետք է նաև լույս սփռեն ընտանի շնե-
րի և դինգոների տոհմագրության վրա, վոր դեռ ես պարզ
չեմք, վոր դինգոների վոսկորները Ավստրալիայում գտնված
են անհամեմատ ցած գետնի այն շերտերից, ուր առաջին
անգամ հանդիպում են մարդու յերևալու հետքերը:

ԳԵՏՆԱՓՈՐ ՇՆԵՐ

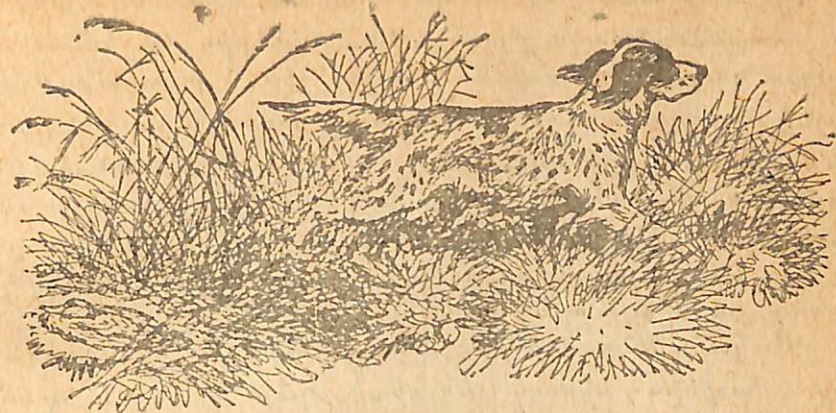
Որենքուրգի սպանդանոցը գտնվում է քաղաքի ամե-
նահեռու արվարձանում: Սպանդանոցի կողքին—մի մեծ
խրավանդ: Այնտեղ եյին հորում սպանված կենդանիների
դիակները, յեթե բժիշկները հայտնաբերում եյին վարակիչ
հիվանդություններ: Սկզբում կենդանիների դիակները
դարսոտում եյին վոշ-խոր փոսերում, սակայն հետո պարզ-
վեց, վոր այդպես չի կարելի. խրավանդում հավաքվում ե-
յին շների վոհմակները և հեշտութամբ փորում հանում
եյին թաղված լեշերը. գործը լուրջ կերպարանք եր ստա-
նում—չե վոր շները կարող եյին վարակը տարածել քա-
ղաքում: Հարկ յեղավ հորերն ավելի խորն անել: Սակայն
այդ ել չոգնեց—շները համառ կերպով փորում հանում
եյին կենդանիների դիակները մինչև իսկ մի քանի մետր
խորություն ունեցող հորերից:

Որենքուրգցիներից վոմանք դիտել են գետնափոր
շների աշխատանքի «տեխնիկան»: Իր նամակում ընկեր
Սարիտոնովն այսպես եր պատմում այդ մասին.

«Յես ապշած եյի, տեսնելով այն կարգը, վոր իշ-
խում է պեղումներով զբաղված շների վոհմակի մեջ, Հա-
զիվ ինչ սկսում եր հոգնել հողը փորող շունը, յերբ
նրան անհապաղ փոխարինում եր մյուսը: Իսկ փոքր քանի
գնում այնքան խորանում եր, հա խորանում...»

Իրոք, վորսորդները հաճախ տեսել են, թե շները ինչ հեշտությամբ կարող են մեծ փոս փորել, ըստփորում վոչ միայն փխրուն հողը, այլ մինչև իսկ բոլորովին խամր: Պատահում է, վոր վորսի ժամանակ շները վորեւ մանր գաղանի հալածում են այնքան, վոր սա մտնում է առաջին պատահած խոր վորջը: Շներն սկսում են քանդել այդ բունը, արագ-արագ աշխատելով առջևի թաթերով: Դա հեշտ զբաղմունք չէ և շունը շուտով հոգնում է: Հոգնելուց հետո նա պառկում է քիչ հեռու, իսկ նրան վորխարինում է մյուսը, վոր մինչ այդ անշարժ կանգնած էր կողքին: Սովորաբար այդ փորխարինումներն այնքան արագ են տեղի ունենում, վոր աշխատանքը չի դադարում և վոչ մի բռն:

Հանգստանալիս չորքոտանի գետնափորը բոլոր ժամանակ հետևում է իրեն փորխարինող շանը և անհապաղ նորից աշխատանքի լե մնցնում, հազիվ ինչ առաջինը դանդաղեցնում է իր շարժումները:

ՅԵՐԲ ՇՈՒՆԸ ԶԻ ԱՌՆՈՒՄ ԲԱԴԻ ՂՈՏԸ

—Համա թե ձեռս շուն եր բնկի, հա: Յերևակացեք բաղը նստած եր ձվաների վրա, իսկ ես շունը հանգիստ անցավ մոտով յերկու քայլի վրա: Շուն չէ, այլ—քաֆ-թառ ձի՛ հարբուխ բնկած...

Այսպես վրդովեց մի վորսորդ: Մինչդեռ խեղճ շունը բնավ մեղավոր չէր. յերևան հանել ձվերի վրա նստած բաղին դժվար է մինչև իսկ լավագույն հոտառություն ունեցող շանը:

Ինչպես հայտնի յե, թռչնի մարմնի վրա չկան վո ճարպային, վոչ ել քրտնքի գեղձեր: Այդպիսի գեղձ կա միայն պոչի հենց վրա: Դա կոչվում է կոպչիկային և արտադրում է բուրակից ճարպային նյութ: Թռչունը կուուցով սեղմում հանում է յուզը գեղձիկի միջից և դրանով ոծում իր փետուրները: Ահա այս է պատճառը, վոր բոլոր ջրային թռչունները կարող են յերկար մնալ ջրի յերեսին, բնավ չթրջվելով: Իզուր չէ, վոր ասում են. «սագի վրա ջուր կմնա»:

Իսկ յերբ թռչունը նստած է ձվերի վրա, նա չի ոծում իր փետուրները յուզով և կորցնում է այն հոտը, վորը հնարավորություն է պալիս շանը առնել վորսի հո-

ար մի քանի տասնյակ մետր հեռավորութիւնից: Այսպիսի առանձնահատկութիւնը թեւովորներին փրկում է թուխս նստած ժամանակամիջոցին. յերբ բացակայում է թռչնի հոտը, գիշատիչները դժվարությամբ են յերևան բերում նրանց: Բացի այդ, յուղոտ բժրուններն անխուսափելիորեն կճարպոտեյին ձկերը, իսկ դա հղի յէ աննպաստ հետևանքներով: ձվակճեպի փակված ծակոտիներով չի անցնի ողի թթվածինը և ձվից դուրս գալիք ճուտը կխեղդվի առանց լույս աշխարհ տեսնելու:

Սակայն հենց վոր բաղիկները դուրս են գալիս ձվերից, մայրերն սկսում են «հարդարել» իրենց և արագ կերպով իրենց փետուրները ծածկում են յուղի բարակ շերտով: Յուղի փոքրիկ կաթիլը, վոր կտուցով սեղմելուց հետո դուրս է գալիս պոչի վրա գտնվող պտուկից, հոսում է կտուցի յեղջերափոսիկներով, վորոնց միջոցով բաղը մեկ-մեկ անցկացնում է իր փետուրները, ասես յերկու յուղոտած գլանակների արանքով: Վիզն ու գլուխը նա ոծում է վերջին հերթին, քսելով յուղոտած փետուրներին: Միաժամանակ նա արթուն կերպով հետևում է իր բաղիկներին և կոխնով նախադուռացում է տալիս, հագիվ ինչ նկատում է վերահաս վտանգը:

Յեթե բաղիկները զրկվում են մորից և մեծանում առանց նրա խնամատարության, ապա նրանք հաճախ չեն կարողանում մնալ ջրի յերեսին և ընկղմում են: Մինչդեռ իրենց մոր հսկողության տակ գտնվող բաղիկները լուրում են ամբողջ ժամեր և ջրից դուրս են գալիս միանգամայն չոր:

Թե ինչու՞ն է գաղտնիքը, դժվար չէ գլխի ընկնել. իրենց մոր տակ տաքանալիս բաղիկները քսվում են մոր յուղոտած փետուրներին և նրանց աղվամազը նուշնպես ծածկվում է յուղով: Շնորհիվ դրան և բաղիկները չեն ընկղմում: Իսկ «անապաստանները» վճռեղ պետք է ոծվեն, իսկ իրենք ինչպես կարգն է դեռ ևս չեն կարողանում կարգի բերել իրենց հարդարանքը: Ջրի մեջ նրանց աղվամազը հաճախ թրջվում է և բաղիկները կամ ընկղմում, հատակ են իջնում՝ կամ թե ցրտից սատկում են:

ԳՈՐՇՈՒԿՆԵՐԸ ՅԵՎ ԱՐԵՎԸ

Կարծեմ, բավականաչափ լախորեն հայտնի լե, վոր առանց արևի ճառագայթների չի կարող դարգանալ և վոչ մի կաթնասուն: Սակայն ի՞նչպե՞ս են մեծացնում իրենց ձագերին այնպիսի կենդանիները, ինչպես գորշուկներն են, վորոնք միշտ ել ապրում են մութ բներում: Ձե՞ վոր այդպիսի ստորերկրյա բնակարաններում պատահաններ չկան: Ու մինչդեռ, թվում է, թե մատղաշ գորշուկներին նուշնպես պետք է արևը:

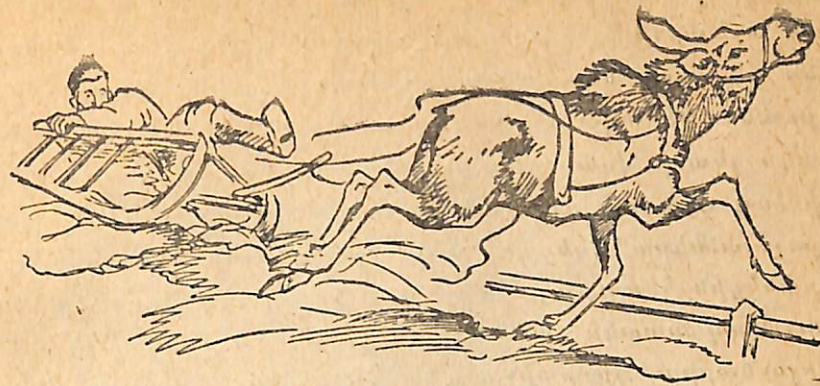
Այս հարցը հետաքրքրեց Մոսկվայի կենդանաբանական այգու աշխատակիցներին: Պատանի բնագետների բերդադաները հերթապահութիւն սահմանեցին գորշուկի բնի մուտքերից վոչ հեռու, ցանկանալով ինչ գնով ուղում է լինի պատասխան ստանալ իրենց հետաքրքրող հարցին:

Պատանի բնագետներն որ ու զիշեր չեյին թողնում իրենց դիտակետերը: Յե՛վ ահա պարզվեց, վոր պարզ որերին գորշուկների մայրն առավոտներն իր ձագերին դուրս է բերում թարմ ողի մեջ: Զգուշությամբ նրանց ատամներով բռնելով, մայրը ձագերին տանում էր այնտեղ, ուր արևն էր լուսավորել, սակայն յերբեք չէր դնում բաց ճառագայթների տակ, այլ միշտ տեղավորում էր թփի կժառի տակ:

Ամեն ինչ լավ է, յեթե չափով է լինում և դա անհանձնապես վերաբերվում է արևի վաննաներին: Գորշուկների մայրը շտապով նորից բունն եր կրում իր կույր ձագուկներին, հենց վոր սրանք սկսում եյին աղաղակ բարձրացնել: Այդպիսի դեպքերում նա շատ եր շտապում և հաճախ փորձում եր ատամներով բռնել վոչ թե մեկ, այլ միանգամից յերկու գորշուկներին:

Նման փութկոտությունը բնավ ավելորդ չէ. հաճախ մթության սովոր գազանիկներն արևի վտանգավոր հարվածներ են ստանում: Այդպիսի հարվածներից մեր կենդանաբանական այգում մի անգամ ստակեցին յերկու փոքրիկ վագրեր, վորոնց վանդակից դուրս եյին բերել արևի տակ: Նույն վիճակն ունեցան և ուխտիտի կոչված կապիկը և աֆրիկական իժը և մինչև իսկ վարան կոչված հսկայական մողեսը, վորը ամբողջ ձմեռը նստել եր մութ հոգարկղում (տերրարիում):

Արևն անհրաժեշտ է կենդանիներին, սակայն շատ վտանգավոր է ի չարը գործ գնել այն:

ՁԵՌՆԱՍՈՒՆ ԻՇԱՅՅՅԱՄՆԵՐ

Մի քանի տարի առաջ Մոսկվայի պատանի բնագետներին հանձնարարված եր հոգ տանել յերկու ծծկեր-իշայ-ծյաճիկների մասին, վորոնց նոր բռնել եյին կիրովյան մարդի անտառներում: Պատանի բնագետները նրանց կերակրում եյին ծծակով—կաթ եյին խմացնում և հոգ տանում վորձված ծծմայրերից վոչ վատ:

Յերբ մեր իշայծյաճիկները քիչ մեծացան, պատանի բնագետներն սկսեցին նրանց սովորեցնել սանձի և լծասարքի: Դժվար չեր սովորեցնել իշայծյաճիկներին. նրանք զարմանալի կերպով հլու-հնազանդ եյին և մի քանի ամսից արդեն սկսեցին սովորել լծվելուն: Պարզվեց, վոր իշայծյաճիկները շատ հանգիստ բնավորություն ունեն և չեն վախենում մեծ քաղաքների փողոցային աղմուկից: Միայն մի անգամ սահնակին լծված իշայծյաճիկները հանկարծ խրանեցին, կտրեցին ձգիչ փոկերը և տակովն արին իրենց գլուխը կորցրած ղեկավարներին:

Մի այլ անգամ իշայծյաճիկները վախեցան... սովորական փոքրիկ լեռնային նապաստակից: Բանն այն է, վոր ազատության մեջ նապաստակն աղաղակել զիտե, յեթե միայն նրա վրա յե հարձակվում թշնամին, որինակ

սոսկալի լուսանը կամ մի այլ գազան: Ամբողջ կենդանա-
կան աշխարհը նապաստակի աղաղակն ընդունում է վոր-
պես վերահաս վտանգի ազդանշան: Այդպես պատահեց և
այդ անգամի • պատանի բնագետներից մեկը բռնեց նապաս-
տակի յետևի վտաններից ու ականջներից, վորպեսզի նրան
մի այլ վանդակ դնի. նապաստակը վախեցավ և ճղավեց:
Իշայծյամները լսեցին այդ ազդանշանը և սարսափած
խրտնեցին հեռու այն տեղից, ուր. ինչպես ցույց եր տա-
լիս նապաստակի աղաղակը, կարող եր թագնված լինել
արյունարբու գիշատիչը: Ընդհանրապես իշայծյամը չա-
փազանց հանգիստ բնավորություն ունի և շատ շուտով
դառնում է ձեռնասուն: Աֆանասիով գյուղում (Գորկու
մարզ) կոլտնտեսականները մի անգամ ինչպես է լի-
նում վորսում են մի ջահել իշայծյամ և առաջարկում
են Մոսկվայի կենդանաբանական այգուն: Ընդունող աշ-
խատակցին սպասելով, կոլտնտեսականներն իշայծյամին
տեղ են հատկացրում ախոռում, մսուրի առջև և խնամ-
քով հոգ են տանում նրա մասին: Մեր աշխատակիցն ու-
շանում ե: Շուտով իշայծյամն այնպես է սովորում իր
նոր վիճակին, վոր սկսում է ազատ ման գալ գյուղի
փողոցներում, միշտ ել վերադառնալով իրեն հատկացված
տեղը: Իշայծյամին անտառ քշելու փորձը հաջողություն
չո նեցավ, կես ժամից նա նորից վերադարձավ գյուղ և
ինքը մտավ ախոռատուն:

Մի այլ ձևնասուն իշայծյամ ապրում է Ուր գետի
ափերին, Դեմյանկայի ռայոնում: Այնտեղ նրա վրա բեռ-
ներ բարձած կրում են տեղ-ց տեղ, յերբեմն ել նա վոր-
սորդների հետ գնում է անտառ, ուր և գիշերում է մարդ-
կանց հետ միասին խարույկների մոտ:

1934 թվին վորսորդաբան Ն. Պյադիչը տեղեկաց-
րեց այն մասին, վոր Հյուսիսային յերկրամասի արևմը-
այան մասում շատ իշայծյամներ են յերևացել, վորոնք

կարելի է թելոմորսկ-Բալթյան ջրանցքի շինարարու-
թյան այլ տեղամասերից են այնտեղ բռնել: Մալոշուկա,
Կալգաչիխա, Տուրչակովո գյուղերին մոտիկ իշայծյամնե-
րը հաճախ արածում ելին կովերի նախրի հետ, յերբեմն
և մոտենում ելին բնակավայրերին:

Իշայծյամին այսպես հեշտ սովորեցնելը մեծ հետա-
քըրքըություն է ներկայացնում: Իշայծյամը խոշոր, շուտ
մեծացող կենդանի յե, բացի այդ մեծ ուժ ունի: Նրա
միսը համով և սնդարարությամբ յետ չի մնում կովի
մսից: Ի դեպ, կովը մեկ-մեկ հորթ է բերում, իսկ իշայ-
ծյամները շատ հաճախ գույգ ձագեր են բերում:

Սակայն ձեռնասուն իշայծյամը շատ ոգտակար կլի-
ներ վոչ միայն իրրե մաստու կենդանի,—նրան հաջողու-
թյամբ կարելի յե ոգտագործել նաև բեռներ կրելու կամ
տայգային շերտում փոստային ճանապարհները սպասար-
կելու մեջ: Տայգայում քիչ կա այնպիսի կանաչ, վորն
անհրաժեշտ է ձիերին, չկա յեղջերվամամուռ կոչված բույսը,
վորով սնվում են յեղջերուները: Դրանց փոխարեն այն-
տեղ անհաշիվ քանակությամբ փայտանյութային ընձյուղ-
ներ են բսնում և հենց դրանք են, վոր կազմում են իշայ-
ծյամների հիմնական կերը: Շնորհիվ իր լայն սմբակների
և վոտքի մատների առաջին յերկար հողի վոսկրի, իշայ-
ծյամը չի խրվում ճահճախտի մեջ և հեշտությամբ է
հաղթահարում խոր ձյունը, իսկ վազել կարող է ազնվա-
ցեղ ձիուց վոչ պակաս:

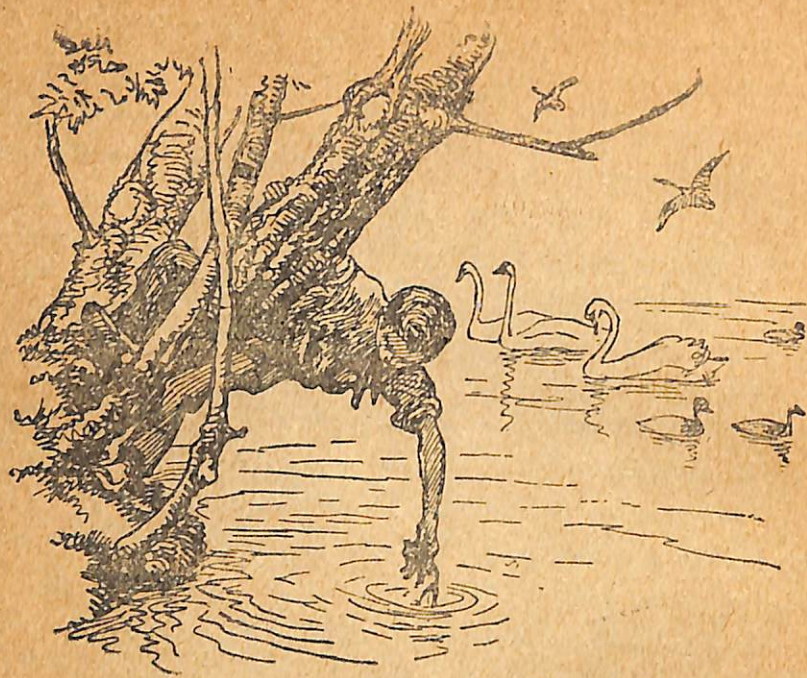
ԱՇՆԱՆԱՅԻՆ ԴԻԵՏԱ

Ամեն ամառ ձերմակ կաքավներին, դահուճներին, ցախաքլորներին, մայրեհավերին և անտառային այլ հավաթուռններին ընկճում են ստամոքսային ճիճուները: Շատ թուռնների դրությունը կվատթարանար, յեթե նրանց կորստից չփրկեր ամառային առատ կերի լիարժեք վորակը:

Սակայն ձմեռն այդ կարգի կերն անհետանում ե: Թվում ե, թե ճիճուներով վարակված թուռնը պետք ե սատկի. չե՞ վոր պակաս անուշգուլ, առանց այդ պարազիտների ել, թուռնները դժվարությամբ են կեր ճարում իրենց համար: Մինչդեռ անտառային հավաթուռնները ճիճուների պատճառով բնավ մասսաներով չեն կոտորվում շնորհիվ այն բանի, վոր ոգնության ե հասնում յուրատեսակ «դիետան» — սննդապահքը — աշնանաձմեռային շրջանի այսպես կոչված կոշտ սեզոնային կերերը: Ցախաքլորն, որինակ, աշնանն սկսում ե ուտել մեծ քանակությամբ սոճու, ձերմակ յեղենու և սաղարթափշտերեն: Տերեփների վրա դռնվող ուժեղ բուրուճնալից խեժերը և դաբաղանյութերն այնքան են շմեցնում ստամոքսային ճիճուներին, վոր նրանք պոկվում են փոքրիքի պատերից:

Փշատերևները թռչնի ստամոքսում մարսվում են մոտավորապես տասը-տասնհինգ տոկոսով: Իսկ մնացած բոլոր փայտանյութը, լամպի ապակին սրբելու կոշտ խողանակի պես սրբում, իր հետ դուրս ե տանում շմած ճիճուներին: Այդ «խողանակը» գործում ե հաստատապես. կոշտ կերի անցնելուց յերկու-յերեք օր հետո թռչնի փորոտիքը ամբողջությամբ մաքրվում ե պարազիտներից: Գոյության համար մղվող յերկարատև կռիվը պահում ե սոսկ այն թուռններին, վորոնք ժամանակին անցնում են «բուժիչ դիետայի»:

Իրենց սեզոնային դեղակերն ունեն նաե բուսակեր կաթնասունները: Տափաստանային կովերը և այլ սմբակավորներ աշնանն անցնում են բարձրվենեկային (ոչինչ-լուղերը շատ լավ թափում են նրանց ստամոքսային ճիճուները, վորոնց պատճառով ձմեռը կոշտ կեր ուտելիս, յայդ անասունները կարող եյին բոլորովին լղարել: Չլինեք բարձրավենեկը տափաստանային սմբակավորների սեզոնային կերակրացանկում — պարազիտները և աղբատիկ կերը վճնչացման դուռը կհասցնեյին այդ կենդանիներից շատ շատերին:

ՆՈՐԱԾԻՆՆԵՐԻ ԿԵՆՍԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆԸ

Լճակի յերեսին յեռում եր սովորական կյանքը: Կենդանաբանական այգում անլուելի աղմուկ եր տիրում:

Պատանի կենսաբաններից մեկի հետ յես համրաքայլ գնում եյի ափով: Անսպասելի կերպով մենք տեսանք «Ջրահեղձին»: Նա պառկած եր փոքրիկ ծոցի հատակին և արևի լույսը յերերուն շողեր եր գցում նրա վրա: Դա մի բոլորովին փոքրիկ կատվի ձագ եր: Մանր ջրաբույսերի կանաչ շերտը ծածկել եր նրա մարմինը:

Ուղեկիցս ջրից դուրս հանեց կատվի ձագին և մենք աշաղրությամբ դնեցինք նրան: Ընդարմացած կենդանին կենդանության վոչ մի նշան ցույց չեր տալիս: Թվում եր, թե կատվի ձագը վաղուց խեղդվել է:

Սակայն, քանի դեռ մենք զբաղված եյինք նրան դնելով, «Ջրահեղձի» քթածակերից բավական ջուր թափվեց և մեր ձեռների հպումից տաքացավ նրա մարմինը: Յեզ անա կատվիկը թեթև ցնցվեց: Կյանքն աստիճանաբար արթնացավ նրանում:

Մահից ազատված կատվիկը տեղավորվեց մի կատվի մոտ, վորը կենդանաբանական այգում սնում եր մի քանի սև ժանտաքիսների: Շնորհիվ նրա խնամքի կատվիկը շուտով ամրապնդվեց և յերբ քիչ մեծացավ, նրան իր տունը պահելու տարավ մեր գիտական աշխատողներից մեկը: Ինչո՞ւ այդպես հեշտությամբ կատվիկը կենդանացավ: Չե՞ վոր նա ջրի պես սառն եր:

Բանն այն ե, վոր եմբրիոնալ, այսինքն սաղմային վիճակում բոլոր կենդանիներն ել կրկնում են իրենց հնագույն նախահայրերի եվոլյուցիան (աստիճանական փոփոխությունը): Ծնվելուց հետո առաջին շրջանում այդպիսի ձևափոխությունները դեռևս շարունակվում են և ձագերը շատ բանով զանազանվում են հասունացած կենդանիներից, վորոշ նշաններով հիշեցնելով իրենց նախահայրերին, վորոնք գտնվել են զարգացման ավելի ստորին աստիճանի վրա: Որինակ, կաթնասուններից շատերն ունեն մարմնի մշտական ջերմություն, մոտ 37—38 տեղն ունեն մարմնի մշտական ջերմություն, առանձնապես նրանք, վորոնք կույր են ծնվում, շատ արագ սկսում են սառչել, յեթե դրսից չեն ստանում ջերմության հոսանք (այսինքն, յեթե չեն տաքանում, իրենց ծնողների մարմնին սեղմվելով): Հազիվ կարելի լինի հասունացած շան մարմինը սառեցնել 27 աստիճանից պակաս, առանց մահ առաջ բերելու, մինչդեռ նորածին ձագուկներին հաջողվել է սառեցնել մինչև ևս 10 աստիճանից ել ցած: Այդ վիճակում նրանք մի անգամայն անշարժանում են, սակայն տաքացվելիս վերստին կենդանանում

եյին: Մեզ հայտնի յեն շատ դեպքեր, յերբ վայրենի կենդանիների ամբողջ ընտանիքներ (խոսքը միայն ձագերի մասին ե) մինչ այն աստիճան եյին սառեցվում, վոր բոլորովին դադարում եյին շարժվելուց: Սակայն հենց վոր քիչ տաքացնում եյին նրանց — կենդանանում եյին և ապա զարգանում միանգամայն նորմալ:

Յուրազգիշերից հետո մեր կենդանաբանական ալգում փայտացել եր և չեր շարժվում Ծրաքիսի ձագը: Վառարանի վրա քիչ տաքացնելուց հետո նա «կենդանացավ»: Իհարկ ե, այդ ձագը չեր ել մեռել, բայց կյանքը այնպես թույլ եր մխրտում նրա որգանիզմի մեջ, վոր հայելով մենք չկարողացանք հայտնաբերել:

Առավել չափով դա վերաբերում ե թռչուններին, վորոնց հեռավոր նախորդները յեղել են սողունները: Իսկ սողունները չե վոր չունեն մարմնի մշտական շերմություն: Ճիշտ ե, հասակավոր թռչուններն ունեն մարմնի մշտական շերմություն: Սակայն, մի շարք այլ նշաններով թռչունները միանման են սողուններին: Այդ նմանությունը շատ բաներում ե յերևան գալիս, — թռչունների, ինչպես նաև սողունների մորթու վրա բացակայում են քրտնքի և ճարպի գեղձերը, յեթե չհաշվենք պոչի մոտ գտնվող գեղձերը: Թռչունների և սողունների արտաթորանքների մեջ կա միզային թթվում, իսկ վորոշ թռչունների, որինակ փարփարների և ջայլամների թևամատները վրա մինչև հիմա մնացել են ճանկերը: Թռչունները, վորոնք ձվերից դուրս են գալիս մերկ ու կույր, առանձնապես սաստիկ հիշեցնում են սողուններին. նրանք արագ կերպով սկսում են սառչել, յեթե տաքանալու տեղ չկա, իսկ այդ միջոցին կենսական բոլոր արտահայտումները հազիվ նկատելի յեն դառնում: Դրսից շերմային լիցք ստանալուն պես այդպիսի թռչնաձագերը վոչ միայն կենդանանում են, այլ առաջվանից անհամեմատ լեռանդուն

են լինում: Գիտական աշխատակից Ն. Կալաբուխովը, վորը չերբեմն յեղել ե մեր կենդանաբանական ալգում անի կենսաբանը, սառեցնում եր, որինակ, ճնճղուկի ձագերին մինչև + 5 աստիճան: Վորոշ դեպքերում նրան հաջողվել ե նրանց սառեցնել ավելի շատ: Այդպիսի վիճակում նրանք սառած դիակների պես եյին, իսկ չերբայդ ձագերին քիչ տաքացրին, նրանք սովորականից ավելի կենդանություն ցույց տվին, — բացելով իրենց բերանիկները — նրանք ուտել եյին ուզում:

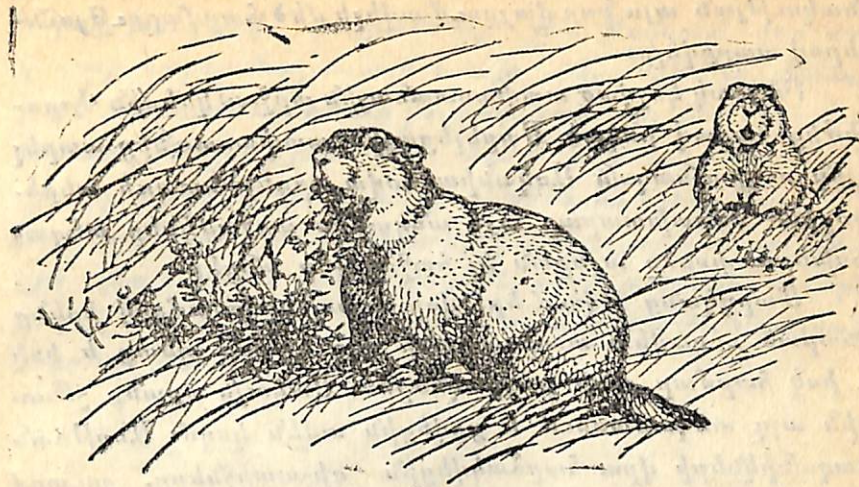
Յես քանիցս համոզվել եմ այն բանում, թե ինչպես, վատ յեղանակին արագ սառչում եյին ձվից նոր դուրս յեկած կեռնեխները կամ սերինոս տեսակի սարեկները յեթե վորևե բանից վախենալով բնից թռել եյին նրանց տաքացնող ծնողները: Սակայն, ժամանակավոր մրսելը բնավ չեր վնասում այդ ձագուկներին և հետագայում նրանք զարգանում եյին միանգամայն նորմալ:

Նույնը պետք ե ասել նաև թխսաճուտերի մասին, վորոնք ինքնուրույն կերպով սկսում են վազել ձվից դուրս գալուց անմիջապես հետո: Այդ ժամանակ մայրը նրանց համար կատարում ե վառարանի դեր, վորի մոտ կարելի յե տաքանալ: Հավանորեն շատերն են տեսել, թե ինչպես բակում քուջուջ անող թուխսը ժամանակ առ ժամանակ տփկում ե գետնին և իր թևերի տակն ե առնում ճուտիկներին: Նա իրեն ե սեղմում ձագերին և տաքացնում նրանց իր տաք մարմնով:

Այսպիսով, ճուտերի մարմնի շերմությունը բավական հաճախ փոխվում ե, նրանք մերթ սառչում են՝ մորից հեռու վազվզելիս, մերթ նորից տաքանում մոր թևերի տակ: Մենք նկատել ենք, վոր շերմության այսպիսի ցատկումներն ամրապնդում են ճուտերի որգանիզմը և արագացնում նրանց աճեցումը: Նույն յերևուլթը դիտելի յե նաև սողունների մեջ, վորոնց՝ շերմության տատանումներով

ճտերր ավելի հման են, քան մեծ թռչուններին: Յերեկով արևի ջերմության լիցք ստացող սողունները գիշերվա ընթացքում սաստիկ սառչում են. հաժա- սար, միշտ միատեսակ բարձր ջերմության մեջ նրանք իրենց անհամեմատ վատ են զգում, քան թե փոփոխակա- նում:

Դեռ վերջերս ել թռչնաբուժարաններում ճտերին մշտապես պահում էին ջերմության մեջ և սաստիկ վա- խենում էին ցրտեցնել նրանց ապրած շենքը գոնե մի աստիճանով: Այդ վախի հետևանքով, վորից դեռ ևս բոլորը ձեռք չեն քաշել, մեծացրին հազարավոր թույլ ու վա- տառող ճտեր:

ԳԱՆԹԱԿԱՆ ԱՐՋԱՄԿՆԵՐԸ

Դադստանի լեռներում արջամկներ հայտնվեցին: Կով- կասում նրանք յերբեք գոյութիւն չունեցին և առաջին անգամ այնտեղ ընկան 1934 թվին միայն:

Այսպիսով բունել էին հարյուր տասնեինգ արջա- մկներ: Մոսկվայի կենդանաբանական այգու պատանի կեն- սաբանների բրիգադան այդ արջամկներին հաջողութամբ տեղափոխեց Դադստան, չնայած յերկարատե ճանա- պարհորդության դժվարությանը:

Վերին Գունլիբի բարձրավանդակի վրա գաղթող ար- ջամկներին համար նախորդ պատրաստված էին բներ: Սակայն այդ «բնակարանները» դուր չեկան ալտայցի գա- պանիկներին և նրանք ցրվեցին բարձրավանդակի վրա, գրավելով լեռների սոսկ հարավային բնջերը: Այստեղ արջամկները տեղափոխվեցին ժայռերի ձեղքերում կամ հապ- ձեպ փորած բներում:

Շուտով վրա հասավ քնափության գամանակը, վորի մեջ արջամկներն անցկացնում են տարվա համարյա յե- րեք քառորդը: Յուրաքանչյուր բնում տեղափոխվել էին

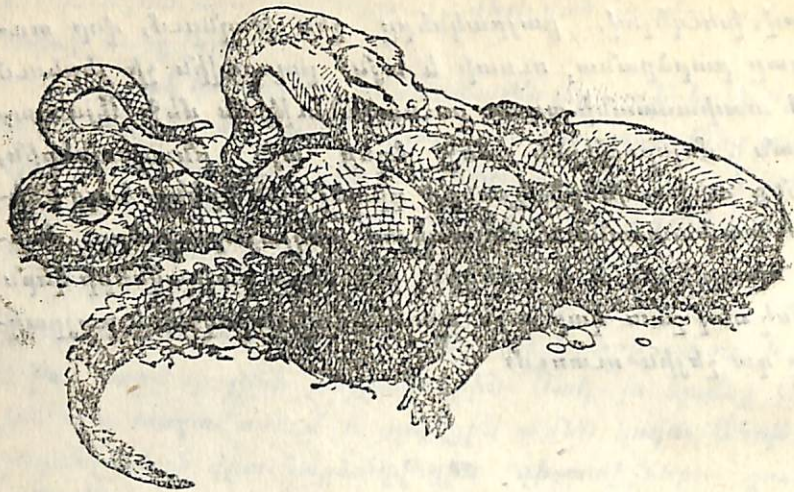
տաս-տասնհինգ գաղանիկներ, վորոնք չեյին հասցընը
ընակության այս նոր վայրում ավելի մեծ հարմարություն-
ներով սարքվելը:

Բայեակ կոչված տափաստանային արջամկներին վորո-
նեմից հարավ ընկած Ստրելեցային տափաստանից տարել
եյին ուկրայնական Ասկանիա-Նովա արգելանտառի տերի-
տորիա: Դժբախտաբար այս անգամին արջամկներ տեղա-
փոխելու փորձը այնքան ել հաջող չեւ անցել:

Մարդկանց թվում եր, վոր այնպիսի խնամքով իրենց
ընտրած սիդավետ տափաստանի այդ կտորը պետք ե իսկ
և իսկ հարմար լինի բայբաղներին: Սակայն սրանք չմնա-
ցին այդ տեղամասում և ցրվեցին ամեն կողմ: Անոթեւան
գաղանիկների վրա հարձակվեցին գիշատիչները. շուտով
արջամկները բոլորովին անհետացան:

Շատ ուշ բայբաղների մի փոքրիկ գաղութ հայտնա-
բերվեց մի այլ տեղամասում, ութ կիլոմետրի վրա այն
վայրից, ուր յերբեմն նրանց բաց եյին թողել: Գաղան-
ները, ինչպես յերևում եր, վատ չեյին ապրում և կարիք
չունեյին կերի: Մինչդեռ տափաստանն այստեղ ճիշտ
նույնպիսին եր, ինչպես նախկին տեղամասում: Համե-
նայն դեպս այդպես եր թվում առաջին հայացքից: Այդ
վայրի ավելի մանրագնին հետազոտությունը հնարա-
վորություն տվեց գտնել այն սխալը, վորի պատճառով
կոտորվել եր Ասկանյան տափաստանը բերված արջամկ-
ների մեծամասնությունը: Բանից դուրս յեկավ, վոր առա-
ջին տեղամասում բացի գաշտային սեզից այլ բույս չկար,
իսկ այնտեղ, ուր բայբաղներն իրենց գաղութն եյին հիմ-
նել, մեծ քանակությամբ վայրի կապույտ սուվույտ (շոն-
շա) և այլ բակլայաբույսեր կային: Ճիշտ ե, բարձր սեզը
աչքից ծածկել եր այդ բույսերը, սակայն դրանք այն պատ-
ճառով չեյին յերևում, վորովհետև բակլաներն արջամկնե-
րի գլխավոր կերն ե: Ամեն որ ցողուններն իրենց կտրիչ-

ներով խուզելով, բայբաղները չեն թողնում, վոր առ-
վույտը բարձրանա, ուստի և այն բոլորովին չի յերևում
խամ տափաստանի առատ բուսականության մեջ: Այս պա-
րագան մոլորության մեջ ձգեց այն բնագետներին,
վորոնք արջամկների կյանքը դիտել եյին իրենց հալը ենի-
քում. տափաստանում չնկատելով բակլայաբույսերը, մար-
դիկ սխալվեցին և կարծեցին, թե սեզը բայբաղների կերն
ե, իսկ սեզ շատ կար այն պատճառով, վորովհետև բայբաղ-
ները դա չեյին ուտում:

ՎՈՐԱՐԱՄՈՆ ՊԵՏՈՐԸ

Պիտոնը Մոսկվա ուղարկված էր Հնդկաստանից: Դա մի հոյակապ ոձ էր, յերկրագնդի ամենախոշորներից մեկը: Հսկայի յերկարությունը յոթը մետր էր և քաշը հարյուր քսան կիլոգրամ:

Մեծ է այսպիսի հսկայական ոձերի ուժը: Իրենց զորեղ մարմնի ողակներով նրանք փաթաթվում են կենդանիներին և՛ ասես պողպատյա սեղմիչով՝ ճնշում են նրանց: Կուրծքը: Ոձի բռնած գաղանի շնչառությունը դադարում է, սոսկալի խախտը խեղդում է նրան: Իսկ յերբ զոհի մարմնով անցնում են վերջին ջղաձգությունները, ոձը թուլացնում է իր ողակները և ամբողջությամբ կուլ է տալիս անշարժ կենդանուն, միանգամից կշտանալով մի ամիս և ավելի: Պիտոնը յերբեք չի կտորում իր զոհի վոսկորները, թեպետ շատ հեշտությամբ կարող է խորտակել դրանք: Ոձերի այս առանձնահատկությունը մշակվել է միլիոնավոր տարիների ընթացքում. ջարդոտված վոսկորները ծակում, դուրս են գալիս խեղդված կենդանու մոր-

թուց և խանգարում են ոձին ամբողջությամբ կլանել իր զոհին:

Մեր պիտոնի մարմնի ամենահաստ մասն ունեւր յերեսուն սանտիմետր լայնություն, սակայն յերբ նա՝ կուլ էր տալիս իր հերթական «ճաշը», նրա մարմինն աներեւակայելի կերպով ուռչում էր: Կենդանաբանական այգում պիտոնին կերակրում էյին խողի ձագերով, յերբեմն էլ յերկու փութ քաշ ունեցող խողերով, բայց յեթե տեսնեք, թե ինչպես է ձգվում ոձի յերախը, ապա թվում է, թե նա կարող է կուլ տալ և անհամեմատ խոշոր կենդանի: Այնպես պատահեց, վոր Մոսկվայի կենդանաբանական այգու պիտոններից մեկն անցել էր հարևան բաժանմունքը, ուր մեծ կոկորդիլոսներն էյին տեղավորված: Նրանցից մեկին ոձը խեղդել էր և խեղդելուց հետո ամբողջովին կուլ տվել: Վրմանք յերկյուղում էյին, թե ինչ հետևանք կունենա այդ ազահությունը. բժիշկները մինչև իսկ առաջարկում էյին վիրահատության միջոցով դուրս հանել կոկորդիլոսին: Սակայն պիտոնը մի քանի որվա ընթացքում մարսեց իր ավարը, բացառությամբ արտաթորությունների մեջ հետո գտնված ճանկերից և յեղջերա-վահանիկներից:

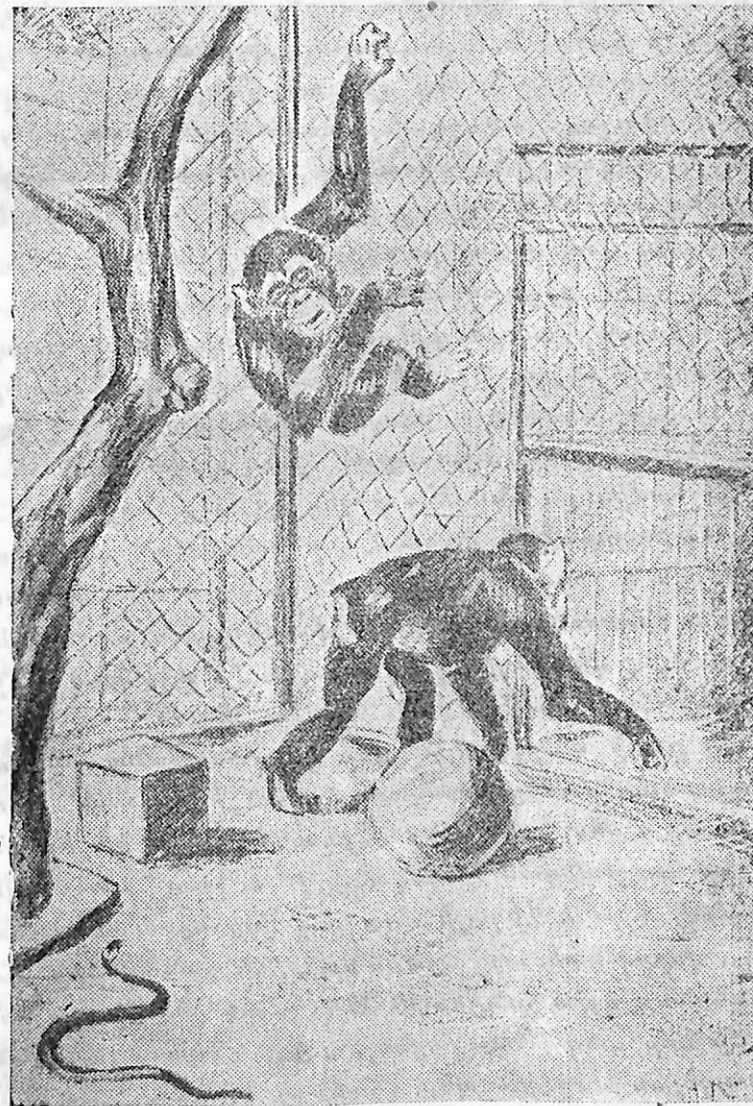
Պիտոնը, վորին մենք կերակրում էյինք խողերով, հեշտությամբ մարսում էր նրանց իր ստամոքսային հյութի մեջ. անմարսելի էյին մնում սոսկ մազերը, սմբակը, մեկ էլ ատամների եմալը: Մարսողության արագությունն ամբողջովին կախված էր նրանից, թե վորքան տաք էր լինում մեր տեղրարիումում*), վորովհետև ոձերը, ինչպես նաև կոկորդիլոսները, մողեսները և կրիաները չունեն մարմնի մշտական ջերմություն:

Պիտոնը թուխավոր չէ: Իսկ թունավոր ոձերը — աղ-

*) Թանգարաններում և գաղանանոցներում հապուկ արկղ՝ աղուններ ու զնուններ պահելու համար: Ծ. Թ.

նոցավոր ոճերը և իժերը իրենց զոհին սպանում են թույնով, վոր սրսկում են խայթված կենդանու արյան մեջ իրենց վերին ծնոտի վրա գտնվող յերկու թունավոր ատամների կանախերով: Յերբեմն խայթված կենդանին կարողանում է փախչել և մեռնում է ոճից հետո, վերջինս սառնալի, միևնույն է, գտնում է իր վորսին: Ոճը սողում է խայթված կենդանու հետքով, հողը և շրջապատող բույսերը շոշափելով իր յերկար յերկճյուղ լեզվով, վորին շատերը սխալմամբ խայթ են անվանում: Ոճի ալս որգանի զգայականութունն արտասովոր զարգացած է. ոճի լեզուն փոխարինում է բացակայող հոտառությանը: Մեր կենդանաբանական այգու բաց վոլյերում ամառը ապրող լորդուները համառ հետապնդումներ են սարքում գորտերի յետևից: Կանաչի վրայով նրանց հետքով սողալիս ոճերը միայն այն ժամանակ են բռնում գորտերին, յերբ սրանք այնքան են հոգնում, վոր կորցնում են մեծ ցատկումներ անելու ընդունակությունը:

Փրակառության մեջ հաճախ կարելի յե հանդիպել ալսալիսի նկարագրություններ. հեղինակը պնդում է, թե իբր ոճերը «հմայում» են իրենց զոհին, հայացքով հիպնոդացնելով նրանց: Մինչդեռ դա միանգամայն ճիշտ չէ: Վիշապոճը կամ պիտոնը գրավում են սմբակավորների, կրծողների և այլ կենդանիների ուշադրությունն իրենց անշարժությամբ ու թեփուկավոր մորթու փայլով: Նկատելով իր վորսը, նա ողակ-ողակ է դառնում և համբերությամբ սպասում է, վոր իր զոհը մոտենա: Հետաքրքրված կենդանին սկսում է ուշադրությամբ դիտել ալս չտեսնված ֆիգուրան, ըստվորում այնքան է մոտենում, վոր պիտոնը անվրեպ բռնում է նրան ատամներով և վայրկենապես փաթաթվում է իր մկանստ ողակներով: Հազվադեպ է պատահում, վոր ոճերը բաց թողնեն իրենց զոհին, ուստի և կենդանիները փորձառություն չունեն այդ սոս-

Կապիկները՝ վախեցան՝ լորդու ից:

կալի թշնամու դեմ պայքարելու գործում: Անկախ դրանից, կուշտ պիտոնը չի բռնում զաղաններին և սրանք ընդհուպ մոտենում են նրան, բառիս նեղ մաջուկ նրան ամեն կողմից հոտոտելով:

Ոձերի անխնա փաթաթումներից ամենից հաճախ կապիկներին և հաշոդվում խուսափել: Ձարմանալի չէ, վոր այդ հանդիպումները նրանց մեջ առաջացրել և համառատապես զգուշութիւն. չե վոր ոձերի համար բարձր ծառն անգամ խոչընդոտ չի հանդիսանում, իսկ ոձերի մեծամասնութիւնը սողում և գիշերը, յերբ կապիկները քնած են: Շիմպանզեն, վորը ծառի բարձրութիւնից անկախ նայում և ամենաուժեղ գիշատիչներից վորին ուզես, ոձին տեսնելուն պես սարսափած փրկութիւն և վորոնում: Այսպիսին և բնական ընտրութեան և սեփական փորձի հետևանքը, վորը (փորձը) ձեռք և բերվում ոձերի հետ ունեցած հանդիպումներից — ոձերը համարյա թե կապիկների միակ լուրջ թշնամիներն են: Ահա ինչու իր հայրենիքում Աֆրիկայի արօպիքական մասում, ուր բազմազան ոձեր կան, այդ թվում և շատ թունաւոր, շիմպանզեն մեծ զգուշութեամբ և մոտենում ծառերի փշակներին՝ թռչունների բներ ու ձվեր փնտռելիս. չե վոր ամեն մի փշակում թռչնի փոխարեն կարող և լինել թունաւոր մի ոձ:

Մի քանի տարի առաջ մեր կենդանաբանական այգին արտասահմանից ստացավ յերկու շիմպանզե. արուի անունն էր Հանս, իսկ եղինը — Լիզա: Հանսն աչքի յեք ընկնում իր հաղթանդամ կազմվածքով և շատ ուղիմտեան ընույթով: Նրա և Լիզայի մոտ վոչ վոր սիրտ չէր անում մտնել, վորովհետև այդ ուժեղ կապիկի հանաքները ծանր հետևանքներ ելին ունենում: Յերբ հարկ յեղավ այդ զուգին մի նոր տեղ հատկացնել, մենք ընկանք աննշանների դրութեան մեջ. ինչպես մոտենալ կատաղի գաղտին, ինչպես նրան հարկադրել մտնելու շարժական վանդակը,

վորպեսզի կապիկին նրա մեջ տանել իր նոր «բնակարանը»:

Շարժական վանդակի բաց դուռը մենք մոտեցրինք նրանց նախկին մշտական վանդակի դռանը և սկսեցինք շիմպանզեններին դրավել այնտեղ: Լիզան մտավ բավական հաճույքով, սակայն Հանսը համառում եր: Շուտով նա սկսեց մոլեգնել, սպառնալից աղաղակներ եր արձակում և դես ու դեն նետվում: Կատաղած գաղանն ուշք չէր դարձնում և վոչ մի հորդորանքի վրա: Այն ժամանակ մենք հրդեհաշէջների ջրմուղ մեքենայից դեպի նա ուղղեցինք ջրի սառը հոսանքը, սակայն վոչինչ չէր ոգնում: Այդ քիչ եր, իրարանցումից ու աղաղակներից Լիզան նույնպես սկսեց հուզվել և յետ դարձավ, Հանսի կողքին տեղ բռնելով: Չողնեցին և անզնալ կրակոցները. կապիկները համառորեն չեյին ուզում մտնել շարժական վանդակը, իսկ Հանսը քանի գնում, այնքան շատ եր մոլեգնում:

Այդ ժամանակ եր, վոր կապիկների պուրակի վարիչը վճռեց ոգտագործել վերջին միջոցը:

— Բերեք մի լորդու, — դարձավ նա պատանի կենսաբանին:

Մի քանի բալետից լորդուն բերվեց քաթանի փոքրիկ տոպրակով:

Հազիվ ինչ ոձի սև մարմինը յերևաց, յերբ վալրի մի սարսափ բռնեց անհնազանդ Հանսին: Այլայլված դեմքով և չռած աչքերով նա սկզբում պաշտպանողական դիրք ընդունեց, սակայն իսկույն ևեթ մի կողմի վրա յետ-յետ գնաց, վոտներն իրեն քաշելով (վոտները տակն առնելով) և անոգնական կերպով չորս կողմը նայելով:

Ոձին բաց թողին. նա սկսեց մոտ սողալ կապիկներին: Լիզան վաղուց քաշվել եր շարժական վանդակի ամենահեռավոր անկյունը: Վերջապես մրկի արագութեամբ այնտեղ նետվեց և Հանսը: Վանդակի դուռը փակելով,

մենք կապիկներին տարանք ուրիշ տեղ: Սաստիկ վախեցած գաղաններն այլևս չեյին դիմադրում:

Ամբողջ որը հուզված և ջղային դրուժյան մեջ եր Հանսը:

Խեղճ Հանս: Ի՞նչպես բացատրել նրան, վոր լորդուն Թունավոր վիշապոճ չե և վոր նրանից վախենալ կարող են Թերևս միայն գորտերը:

ՇԵՏՔ ՅԵՎ ՇԵՏԱՊՆԴՈՒՄ

Հազիվ լույս աշխարհ տեսած, նապաստակի ձագը՝ մորից շտապով լիզված՝ փութկոտ մոտենում է նրա ծծակներին: Կշտանալով, նապաստակի ձագերը դես ու դեն են վազում և՛ յերկու, յերեք, չորս որ ու դիշեր նստում են կանաչի վրա, առանց տեղից շարժվելու: Այդ որերի ընթացքում նրանք սնունդ չեն ընդունում, քանի վոր ստամոքսի մեջ բավականաչափ յուղալի, Թանձր կաթ կա, վոր նա ստացել է առաջին անգամ կերակրվելիս: Յեվ մինչև վոր ձագուկները տեղից չշարժվեն, մայրն անգամ չի գտնի նրանց:

Նապաստակի ձագերի այսպիսի բիոլոգիական առանձնահատկությունը նրանց փրկում է հետապնդումներից:

Իսկ այդ առանձնահատկությունը նրանումն է, վոր նա-
պաստակի մորթու վրա չկան քրտնքի դեղձեր. այդ գեղ-
ձերը տեղ են գտել նրա թաթերի ներքևի կողմում: Մի
վայրից մյուսն անցնելիս նապաստակը անխուսափելիորեն
պետք է թողնի բուրավից հետք և այդ հետքով նրան հեշտ
վհայտնաբերի գիշատիչը: Իսկ յեթե նապաստակը նստած
է իր տեղում, թաթերը գետնին հպած, — վոչ շունը, վոչ
եւ վայրի գիշատիչները չեն կարող հայտնաբերել նրա այդ-
տեղ գտնվելը: Սակայն, շունը ինչքան շատ է հալածում
նապաստակին, այնքան սաստիկ է քրտինքը դուրս գալիս
գծիկներից և քանի գնում ուժեղանում է նրա հետքից մնա-
ցած հոտը: Ահա ինչու շներն այնպես համառ են հետա-
պնդում վաղուց արդեն տեղից թռցրած նապաստակին, և
այդ ժամանակ ուշադրություն չեն դարձնում այն նա-
պաստակներին, վորոնք հենց նոր են ցատկել իրենց տըպ-
կած տեղերից:

Մեր կենդանաբանական այգում մենք ձեռնասուն աղ-
վեսի վիզը փոքրիկ շղթա ձգած նրան ասնում եյինք կա-
նաչի վրա տպկած նապաստակաձագերի մոտով և գազանը,
վոր սուր հոտառություն ունի, վոչ մի անգամ չնկատեց
նրանց: Նույն այդ աղվեսը անմիջապես հուզված վիճակի
մեջ էր ընկնում, հենց վոր բռնում էր նապաստակի հետքը:

Նապաստակի ձագի հոտը՝ նրա տպկած ժամանակ
թուլանում է նաև նրանով, վոր առաջին օրերը նա վաչ
մի արտաթորություն չունի. ըստ յերևույթին նրա որգա-
նիզմը ամբողջությամբ մարսում է բոլոր կաթը, իսկ ջրի
ավելորդը, վոր ստացվում է յուղային մասերի տալրալուծ-
ման ժամանակ, ծախսվում է շնչառության պրոցեսում

Յեթե նապաստակի թաթերի վրա գտնվող գեղձերը
կարող են նրան մատնել գիշատիչին, ապա հենց դրանք եւ
նրան փրկում են հետապնդման ժամանակ: Ծաղկած-բեր-
տընքային գեղձերից դուրս յեկող քրտինքը նախապահպա-

նում է նապաստակի թաթիկի խիտ մազերի վրա ձյանե-
կամ խոհավ հողի չափազանց հաստ շերտ գոյանալուց, վոր-
պիսի հանգամանքը իհարկե, կարող էր նվազեցնել նրա վազ-
քի արագությունը:

Ջրգրնթացաբար մի քանի խոտք ասե՛ք նաև աղվեսի
հետքի մասին: Յուրաքանչյուր վորսորդի հայտնի լե, վոր
աղվեսի թաթերի հետքերը սաստիկ տարբերվում են շան
հետքերից: Շան թաթը ձյան վրա թողնում է վերջակի-
հետք՝ մատներին մերկ բարձիկների պարզ գծազրված նշումնե-
րով: Մինչդեռ աղվեսի թաթի հետքը ավելի փափուկ ուր-
վագներ ունի: Դա նրանով է բացատրվում, վոր աղվեսի
տոռիկը ձածիված է խիտ ու յերկար մազերով, վորոնց
շնորհիվ գազանը, քայլում է, ասես թաղիքյա քոշեր հագած:

Այս փոռնձնահատկության ուժով աղվեսը յերբեք չի
վերավորում իր թաթը մինչև իսկ կարծր, յերեսի կեղևա-
շերտը ներս ընկած սառուցածյան վրայով քայլելիս: Սա-
կայն հերիք եւ վոր նույն այդ տեղով անցնի շունը — նրա
հետքերի վրա կմնան արյան կաթիլներ:

Սակայն աղվեսը միշտ եւ այդ առաջիկությունը չունի-
Ոգոստոսի վերջին և սեպտեմբերի սկզբին նրա թաթատա-
կի մազերը թափվում են և այդ շրջանում գազանը
կորցնում է իր սովորական արագափազությունը: Նրա տո-
ռիկների բարձրի վրա սկսում է բսնել նոր մազ: Սկզբ-
բում դա կարճ է լինում և կոշտ. այդ ժամանակ աղվեսը
ախպես է քայլում, վոր ասես կանգնած լինի ասեղների
վրա: Նա անընդունակ է յերկար վազել, մինչև իսկ բա-
կապառ շնիկը կարող է հասնել նրան հալածելիս:

Հետագայում, մոտավորապես յերեսուն օրից, թա-
թիկների բարձիկների վրայի բրդամազը յերկարում է
Շաղկելով, այդ մազը փոքր ինչ ծածկում է ամբողջ թա-
թը և այդ ժամանակ վերջանում է վտանգավոր շրջանը
աղվեսի կյանքում:

ԱՂԻ ՍՈՎԸ

Յերբեմն Մոսկվայի շրջակա թաղամասերից կենդանաբանական այգի յեն գալիս թևավոր հյուրեր։ Ամենից հաճախ դրանք ճնճողակներ են, յերբեմն և կարմրակատաճիկներ, յեղնակահավերի, ազնվասարեկների և վշտասարեկների չվող յերամիկները։ Մեր հյուրերը ձգտում են դեպի կենդանիների կերը, թեպետ, կարելի չե, վոր նրանք սովից չեն նեղվում։ Ամենից շատ նրանց գրավում է աղը, վորը սովորաբար մեծ մեծ կտորներով դրված է մեր սրմբակավորների կերամասների մեջ։

Բնության մեջ, վոր մեզ այնպես ներդաշնակ է թվում, իսկապես վոր անհամաձայնություններ կան։ Այսպես, որինապ, կենդանիների մեծամասնությունը ազատության մեջ զգում է աղի սովածություն։ Գանիցս մենք նկատել ենք, թե ինչպես կրիաները անապատում լիզում եյին ցողի աղի կաթիլները մոշավայրու տերևների վրա կամ տեղ տեղ հանդիպող հողի աղաշերտերը։ Աղը ազահությամբ լիզում են կովերը, վոչխարները, այծերը, ձիերը։ Ձմեռը աղի մեծ սովածություն զգալուց հետո յեղջերուները ամառը գնում են դեպի գետնի յերեսը դուրս յեկած աղաշերտերը և այնտեղ խոր հոր են բացում կրծելով։

Մի անգամ յես մի բուռը աղ յերկարացրի կենդանաբանական այգում ապրող ջայլամներին։ Նրանք մեծ

գոգոռումով խլխլեցին այն և հետո ամեն անգամ հուզվում ելին, յերբ ինձ առիթ եր լինում անցնել նրանց մատով։

Վայրի գազանները շատ հաճախ այլ վայրեր են քուչում, միայն թե հագեցնեն իրենց «անլիացած» որդանիզմը։ Իշայծամները, հյուսիսային յեղջերուները և մյուս կենդանիները յերբեմն մեծ ճանապարհորդություններ են կատարում ծովափով, ուր լիզում են ալբախությունից մնացած աղառատ փրփուրը։

Բացառությամբ գիշատիչներից, աղի պակաս զգում են համարյա բոլոր կենդանիները։ Իսկ յերբ նրանց սնունդի մեջ բացակայում է կամ քիչ է աղը, գազանները թուլանում են։

Գիշատիչ գազանները չգիտեն ինչ բան է աղի սովածությունը և դա հասկանալի չե։ աղի անհրաժեշտ մասերը նրանց որդանիզմն ստանում է պատահականաժ կենդանիների մսից, վոսկորներից և արյունից։ Բուսակեքները չունեն այդպիսի առավելություն։ Նրանց կերը հարուստ է կալիով, սակայն՝ բնավ վոչ խլորի նատրիով (իսկ խլորի նատրին, ինչպես հայտնի չե—դա սովորական աղն է)։ Յեվ միայն այն ժամանակ, յերբ կենդանին ընկնում է աղուտ վայր, նատրիի աղերը նրա որդանիզմից դուրս են քշում կալիի վոչ-անհրաժեշտ ավելորդը։

ԿՈՆԳՈՍՆԵՐԻ ՎՈՐՈՆՈՒՄՆԵՐ

Յերբ պատահում է, վոր անտառում յեղևնու կոնգոմի մեծ բերք է յեղել, ալդտեղ են թռչում բազմաթիվ խաչկտուցներ: Այս փոքրիկ ու գեղեցիկ թռչունները փշատեքև անտառներն են ընկնում նրա համար, վոր յեղևնու կոնգոմի հնդերով նրանք կերակրվում են ձմեռվա բոլոր ամիսները:

Յեվ յեթե կոնգոմների ծանրության տակ ծովում են փրչոտ ու բուրավետ յեղևիների ճյուղերը, ապա հենց այնտեղ, ուր թռել-յեկել են խաչկտուցները, կանգ են առնում նաև քոչվոր սկյուռները:

Կերի չդոյությունից փրկվելով, սկյուռները յերբեմն

մեծ բազմություններով այլ ուայոններ են անցնում: Իր մի նամակում Արխանգելսկի կենդանաբան Նաուսովը պատմում է 1935 թվին տեղի ունեցած այդպիսի մի դադթի մասին: Այդ ժամանակ Ուրալի անտառներից դուրս յեկած հարյուրավոր և հազարավոր սկյուռներ անցել էին Կոմիի մարզը, ուր չորային ամառվա հետևանքով ժամանակից շուտ սկսել էին թափվել յեղևնու հնդերը: Սկյուռները այդտեղից անցել էին Հյուսիսային յերկրամասի անտառները: Նրանց կարելի չեր հանդիպել մեծ քանակությամբ դաշտերում և մինչև իսկ գյուղերի մոտերքում: Նրանք համարձակ կերպով լողալով անցնում էին լայն ու արագահոս ջրերը և կանգ առնում կոնգոմներով հարուստ անտառներում:

Իսկ անտառում արդեն տեր ու տնորեն էին դարձել խաչկտուցների յերամները: Թռչունները յեռանդազին պոկոտում էին կոնգոմ կոնգոմի յետևից և նրանց միջի հնդերը քիչ կտցելուց հետո գցում էին գետին:

Ինչպես եր սկյուռների հալը: Հո խաչկտուցները նրանց բաժինը չէին խլում, հարկադրելով տանջվել կերապակասությունից: Վոչ, կերը կբավականացնի բոլորին: Կոնգոմը կտրելուց հետո խաչկտուցը նրա միջից կտցում հանում է միայն միքանի ամենից մատչելի հնդերը, իսկ հետո գցում է այն և նորին անցնում:

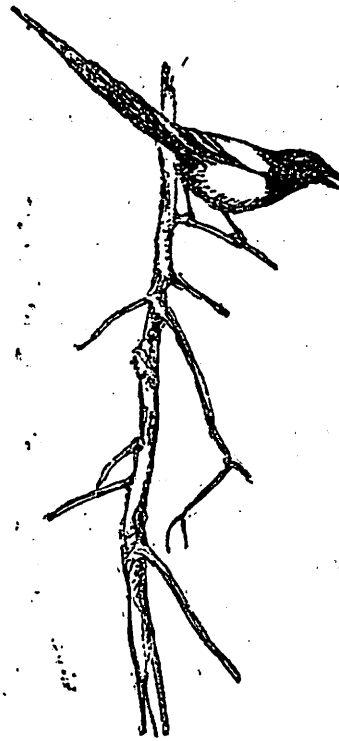
Խաչկտուցների այսպիսի սովորությունից սկյուռները միայն շահում են: Յեղևնու ճյուղերի վրայի վողորկ կոնգոմները տաքանում են արևից և փետրվարից արդեն սկսում են յետ բացել իրենց թեփուկները. հունդը թափվում և քամին դես ու դեն է թոցնում նրանց: Այն ժամանակ վրա յե համնում կերապակասությունը: Մինչդեռ թռչունների վայր գցած կոնգոմը ձյան յերեսին մնում է նույն վիճակում — թեփուկները չեն բացվում, շնորհիվ դրա ալդ կոնգոմները չեն կորցնում իրենց հունդը և զբանով

իսկ սկյուռններին փրկում են սովամահությունից: Հոգ չե, յեթե դեանի յերեսին խոր ձյուն ե նստած. սկյուռը շատ լավ առնում ե կոնգոմի հոտը մինչև իսկ ձյան հաստ շերտի տակից և բնավ դժվար չե փորել ու հանել այն:

Նշանակում ե, սկյուռն ու խաչկտուցը թշնամիներ չեն: Նշանակում ե, թռչունները սկյուռններին փրկում են քարնանային կերպակասությունից:

Իսկ յերբ այս աղվամազ փոքրիկ գաղանը դեանի վրայից հավաքում ե կոնգոմները, վորսորդի շունը հեշտությամբ գտնում ե նրան իր թողած հետքերով: Հյուսիսի վորսորդները շատ լավ գիտեն, վոր նիդովկա կոչված սկյուռնները հատկապես այն անտառներում են յերևան գալիս, ուր մեծ քանակությամբ խաչկտուցներ են թռչում: Յեվ նրանք սիրով են նայում այդ փոքրիկ թռչնին. նա ոժանդակում ե հաջող վորսին:

ՎՏԱՆԳԻ ԱՁԴԱՆՇԱՆԸ

Յած, քիչ ե մնում, թե ծանրի գազաթներին քափի, կենդանաբանական այգու վրայով սլանում ե սովառնակը: Յանկապատի այն կողմում, ուխտերի վրայով դղրդոցով անցնում ե տրամվայը, սուլում ու վրոնում են ավտոների շահկները: Իսկ կենդանիների արգելանոցներում ու վանդակներում—վոչ մի հուզմունք: Կենդանաբանական այգու սաները դառնալով, բոլոր կենդանիներն ել շատ արագ սովորում են քաղաքի աղմուկին: Սակայն այն ձայները, վորոնք բնության պայմաններում կապված են վտանգի մոտիկանալու հետ, միշտ հուզմունք են առաջ բերում մինչև իսկ քաղաքի հին—բնիկ չորքոտանիների մեջ, վորոնք կենդանաբանական այգում են սնվել ու մեծացել իրենց ծնվելու առաջին իսկ օրից:

Նախընթաց պատմվածքներից մեկում մենք արդեն հիշեցինք այն լմասին, թե ինչպես պատանի բնագետներից մեկը բռնել եր լեռնային նապաստակի ականջներից ու լետի վրտներից, վորպեսզի նրան դնի հարևան վանդա-

կի մեջ: Նապաստակը վախեցել եր ու աղաղակել: Մի ակընթարթում մեր բոլոր իշայծյամները, վորոնց լսողությանը հասել եր այդ թույլ ծվոցը, սկսել էին սարսափած դեռ ու դեն ընկնել ընդարձակ արգելանոցներում:

Յերբ մոտերըում հայտնվում ե ազուավը, նա առանձին և վոչ մի յերկուդ առաջ չի բերում վորսաթռչունների մեջ: Սակայն հատու, տազնապալից կոնչյունը, վորով այդ թռչունը քաջաբար դեմ ե թռչում գիշատիչներին, ստիպում ե կաքափների, բադերի, ցախաքլորներին ձագերին արագ թազնվել, ուր կարելի յե: Յեվ թեպետ ազուափն ինքը վոչնչացնում ե վորսաթռչունների ձագերի մի մասը, դրանց մեծամասնությունն այնուամենայնիվ նա փրկում ե կորստից իր տազնապալից, հատու կոնչյունով, վոր թևավորների թաղավորությանը նախազգուշացնում ե գայլի, աղվեսի, բազեյի մոտենալու մասին:

Յերբ հնչում ե կաչաղակի բնորոշ ձթձթոցը, մինչև իսկ խոշոր գազաններն շտապում են դուրսնելն առնել ու կորչել, վորովհետև կաչաղակը սովորաբար անհանգրստանում ե, յերբ անտառում մարդ ե տեսնում:

Յերաշտահավի բարակ, հազիվ լսելի ծղրտոցը — դա նույնպես վտանգի ազդանշան ե և վոչ միայն յերգեցիկ թռչունները, այլև խլահավերը կաշնում են ծառի ճյուղերին, առանց շարժվելու քարանալով այնտեղ, յեթե այդպիսի ազդանշան են լսում:

Յերաշտահավերի ծղրտոցը նախազգուշացնում ե ձուռակի կամ բազեյի մոտենալու մասին:

Բայց ահա նույն այդ ձուռակը սկսում ե պտույտներ գործել բակի վրա, ուր անհոգ քուջուջ են անում տասնյակ դեղին, աղվամազով ծածկված անփորձ ձուռիկներ: Գիշատիչին տեսնելուն պես թուխսը տազնապալով կշկշում ե և մի ակնաթարթում բոլոր ձագերը շտապում են թաղանթի մոր թևերի տակ:

Ի՞նչն ե հարկադրում այդ ձուռիկն փրկություն վորոշել: Ձե վոր նրանք վոչ մի անգամ առիթ չեն ունեցել իրենց մարմնի վրա պղալու ձուռակի մագիլների գիշատիչ հափուումը:

Շատ և շատ հաղարավոր տարիներ թռչունները հարկադրված են յեղել պաշտպանել իրենց կյանքը թշնամիներից — թևավոր կամ չորքոտանի գիշատիչներից և այդ պայքարում միայն նրանք են իրենց գոյությունը պահպանել, վորոնք սերնդից սերունդ ժառանգաբար ստացել են դանազան ոգտակար սովորութիւններ: Տվյալ դեպքում ոգտակար սովորութե ե հանդիսանում այն ռեֆլեքսը, վորը թխսի ձուռիկն հարկադրեց մոր առաջին իսկ տազնապալից ազդանշանն ստանալուց հետո փրկություն վորոնել, մի ազդանշան, վոր նրանք կարելի յե, թե առաջին անգամ լսեցին:

Մի անգամ պատանի բնագետների խմբին մենք փորձով հաստատեցինք այս բանը: Բոլորս միասին գնացինք այն բաժանմունքը, ուր ինկուբատորների մեջ դրանից հիսուն որ առաջ դրված էին եմու կոշված ջայլամի ձվերը: Յերկու որից հետո այդ ձվերից պետք ե դուրս գային ջայլամի ձագերը: Առայժմ ականջ դնելով արդեն կարելի յեր վորսալ նրանց շնչառությունը — հավասար ընդմիջումներով, սակայն հազիվ նկատելի:

Ինկուբատորի միջից ձվերը հանելով դրինք սեղանի վրա: Ձվերն անշարժ մնացին իրենց տեղում, հազիվ ինչնկատելի կերպով ցնցվելով: Այն ժամանակ յես՝ նմանեցնելով արու ջայլամի տազնապալից կանչին, արձակեցի մի կարճ մոնչաձայն:

— Բո-ո-ո...

Ձվերն իսկույն դողացին իրենց տեղում և գլորվեցին:

— Ի՞նչպես թե, — հարցրին ինձ տղաները: — Ձե վոր մեր ջայլամները զարգացել են ինկուբատորի մեջ և յերբեք չեն լսել իրենց ծնողների կանչերը:

—Հենց բանն ել այդ է,—պատասխանեցի յես իմ խոսակիցներին։—Լսելով ծնողների տազնապալից ազդանշանը, ձագերն շտապում են շուտով թափվել վոչ թե այն բանի հետևանքով, վոր նրանք արդեն լեղել են գիշատիչների ճանկերում և այդպիսով կենսական փորձ են ձեռք բերել։ Վոչ, դա միայն կենդանական, ռեֆլեքս է (зоорефлексе), և դա անցնում է սերնդից սերունդ ժառանգաբար։ Մեր փորձով ցույց տվինք, վոր ջայլամի ձագերի ներկալին սխտեմը ընդունել և արձագանքել է վորոշակի ձայնը։

Այս պարզ փորձը կարող է անել ամեն ցանկացողը յեթե վերցնի ու փորձի սովորական հավի ձվերը թխսի տակից—ձառքը դուրս գալուց մեկ-յերկու որ առաջ, Փորձի հաջողության գրավականը նրանումն է կայանում, վոր պետք է այնպիսի ձայն հանել, վորպիսի կանչ արձակում է մայր-հավը վտանգի ըուպեյին։

«ԱՆԱՊԱՏԻ ՆԱՎԸ».

«Անապատի նավ» անունը իրավամբ է ստացել ուղտը. —հարյուրավոր և հարյուրավոր տարիներ նա ծառայել է վորպես տեղափոխության միակ միջոցը անջրդի անապատների տոթակեղ ավազուտներում։

Ուղտը զարմանալի տոկուն կենդանի յե։ Լավ կեր ունենալու դեպքում նա իր սապատի մեջ հավաքում է ճարպի մեծ պաշար և ապա առանց խմելիքի և ուտելիքի քալում է անապատում տասը և ավելի որեր անընդհատ։ Իրոք, ուղտի սապատը ճարպի անազին ամբար է. նրա քանակը յերբեմն հասնում է մինչև տասներկու և փթի։

Ամբողջ մի շաբաթ քարավանը գնում է անջուր ավազուտներով և ճամբին հնար չկա ծարավը հազեցնելու։ Իսկ նա հանգիստ առաջ է գնում, առանց ծարավ զգալու և առանց տառապելու թուլութունից։ Միայն աստիճանաբար փոքրանում է նրա սապատը և ճանապարհորդության վերջին անհամեմատ փոքր է, քան սկզբին։ Յերկար ժամանակ մարդիկ չեյին հասկանում, թե վճռեղից է ուղտի ախպիսի տոկունութունը։ Շատ հեքիաթներ եյին պատմում ուղտի մասին։ Մինչև իսկ ասում եյին, վոր նա որ առաջ նախադգում է հեռավոր ճանապարհորդութունը և մինչև քարավանի դուրս գալը սովորականից շատ ջուր է խմում, ամբարելով այն իր բարդ տաամոքսի առաջին լերկու բաժանմունքներում, այսպես կոչված գանձակում։

(վորոճողների առաջին ստամոքսում) և ընդերացանցում (վորոճողների յերկրորդ ստամոքսում), վորոնք փոխաբերաբար անվանվում են գրպաններ: Հասկանալի չէ, վոր այս բոլոր մեկնությունները հերյուրանքներ են: Ուսումնասիրելով Միշին Ասիայի անապատների կյանքը և քանիցս ճանապարհ կտրելով քարավանների հետ, մեզ առիթ է յեղել շատ ուղտերի հերձախտություն կատարել, սակայն, յերբեք նրանց ստամոքսում ուրիշ վոչինչ չենք տեսել, բացի քիչ քանակությամբ դառը, հոտած հեղուկից, վորի մեջ անհաշիվ ինֆուզորիաներ ու բակտերիաներ կային, վորոնք վորոճողների ստամոքսում անխուսափելի յեն:

Սակայն այս «անապատի նավը» վորտեղից է ձեռք բերում իրեն անհրաժեշտ ջուրը, — կհարցնի մեզ ընթերցողը: Ուղտն այն ստանում է իր սապատից: Նա այդ ջուրն ստանում է ճարպի այրվելուց — նյութերի տարանկումից (լուծվելուց), վոր տեղի յե ունենում որգանիզմում սոված ճանապարհորդության միջոցին: Ըստվորում ավելի շատ ջուր է դոյանում, քան թե քաշում եր սկրզբում կուտակված ճարպը — թթվեցման (օքսիդացման) միջոցով տարանկման նյութերին միանում է նաև օդից ստացված թթվածինը, վոր ուղտը կուլ է տալիս շնչառության ժամանակ: Յեթե վերջենք սովորական կովի ճարպը, ապա բանից դուրս է գալիս, վոր դրա տարանկման ժամանակ 100 մասից կստացվի միշին հաշվով 112 մաս ջուր և 182 մաս թոքերից արտադրված ածխաթին թթվուտ: Յեվ ի հաշիվ այն եներդիայի, վորը ազատվում է ճարպային նյութերի տարանկման միջոցին, ուղտը կարողանում է աշխատանք կատարել — քարավանի հետ գնալ շիկացած ավազուտներով:

Նորից հիշենք և դառը հեղուկի մասին, վորից փոքր քանակություն միշտ գտնվում եր «գրպաններում» և ուղտի ստամոքսի առաջին յերկու բաժանմունքների այս-

պես կոչված հորերում: Այս լորձնահեղուկը յուրատեսակ մակարդի (մերանի) դեր է կատարում. ինֆուզորիաներն ու բակտերիաները այնտեղ են ապաստարան գտնում: Նրանք ողնում են շուտով պատրաստել ուղտի վորոճվածքը, կերածի մեջ լսմորում առաջ բերելով: Իսկ իրենք՝ ինֆուզորիաներն ու բակտերիաները բազմանում են անագին քանակությամբ. ուղտը մարսում է դրանց և այսպիսով ստանում է որգանիզմի համար այնքան արժեքավոր կենդանական սպիտակուցը:

Շատ հազարամյակներ ավազուտներում ապրելը ուղտին հարմարեցրել է անապատի յուրահատուկ պայմաններին:

Որինակ՝ մենք տեսնում ենք, վոր այս կենդանու վոտներին և մարմնի այլ մասերին մեծ-մեծ կոշտուկներ կան:

Ձե՛ վոր դրանք բնավ այնպիսի կոշտուկներ չեն, վոր մենք ստանում ենք վատ կոշիկների սեղմումից կամ քսվելուց: Բանն այն է, վոր արևը անապատում սաստիկ շիկացնում է ավազը, վորի վրա պառկելիս կարելի յե լուրջ այրվածքներ ստանալ:

Այրվածքներից ու պարկեղանարուկներից՝ մարմնի այն մասերին, վորոնք վրա պառկում է ուղտը, նրան պաշտպանում են կոշտուկները:

Դմակավոր վոչխարները նույնպես հեշտությամբ կարող են տանել ճանապարհորդությունը անապատով — առանց ուտելիքի ու խմելիքի: Այս բանը նրանց հաջողվում է ի հաշիվ այն ճարպի, վորը կուտակված է լինում նրանց պոչի մեջ և մարմնի յետևի մասում:

Սակայն անապատում ապրում են և այլ կենդանիներ, որինակ՝ Չեյրանները, վորոնք չունեն ճարպի այնպիսի պաշար, ինչպես ուղտը: Նրանց կյանքը անհամեմատ դժվար է. կերապակասից ու ջրի չգոյությունից նրանց

փրկում են միայն վոտները, վորովհետև այդ դուրաշարժ կենդանիները կարող են վազել մի ժամում 50 կիլոմետր արագությամբ: Իսկ լերը վոտներն այդպիսի արագությամբ են թռցնում, ապա կարելի չե վազել դեպի առփակը և հագեցնել ծարավը թեկուզ մի քանի տասնյակ կիլոմետր տարածությունից:

ԶՈՐՔՈՏԱՆԻ ՑԱՏԿՈՂՆԵՐԸ

Մի քանի տարի առաջ Մոսկվայի կենդանաբանական այգուց փախավ սիբիրյան մի եզ այծեղջյուր: Նա դուրսվեց ցատկեց լերեք մետր բարձրություն ունեցող ցանկապատի վրայով և սլացավ քաղաքի փողոցներով: Յերեսանների շվոցի ու «հայ-հույ» բացականչությունների տակ կենդանին անցնում էր ընթացող ավտոմոբիլներից և փողոցը կտրում տրամվայի հենց անիվների մոտով: Անհապաղ հետապնդում կազմակերպեցինք, սակայն այծեղջյուրը ավելի արագ էր սլանում և մեզնից դուրաշարժ էր: հետապնդողները

մայթերով ելին վազում, իսկ նա ցատկում էր ցանկապատերի վրայով:

Յերկու որ մենք վաշինչ չգիտեյինք փախստականի մասին, իսկ լերբորդ օրը հեռախոսով զանգահարեցին կենդանաբանական այգի:

— Խոստում են միլիցիայից: Յերեխաների ամբոխը ձեր այժեղ շուրթին հալածում է Տվերյան փողոցով: Մարդիկ ուղարկեցե՞ք նրա դեմ:

Մեր աշխատակիցները կրկնել չափին այդ հրավերը: Արդեն Գրուզինական փողոցում նրանք կտրեցին այժեղ շուրթի ճանապարհը, սակայն սա գնդակի պես ներս թռավ մի մեծ վարսավիճանոցի բաց դռնով: Այնտեղ, հենց դռների դիմաց պատից կախված էր մեծ հայելին: Կենդանին ամբողջ թափով իր սրտերով բախվեց ապակույն և փշրանքների ցայտերը դես ու դեն թափվեցին:

— Ո՛յ, չար սւլժը, — ձվձվաց շարաքաստիկ հայելու առջև բազկաթոռին նստած ծերունին: Իսկ վարսավիճը նայեց բազկաթոռին և ապշությունից քար կտրեց: Նրա հաճախորդը վայրկենապես անհետացավ, ասես հալվեց ու կորավ ողում: Հետո միայն, յերբ ամեն ինչ հանդարտվեց և այժեղ շուրթը պարսպ մարդկանց պատվավոր ուղեկցությամբ հանդիսավոր կերպով դուրս բերվեց վարսավիճ, րանոցից, հաճախորդին գտան անկյունում, սեղանի տակ սավանների և անձեռոցիկների մեծ կույտի մեջ:

Սակայն, այդ ինչպես եր պատահել, վոր այժեղ շուրթը փախել եր կենդանաբանական այգուց:

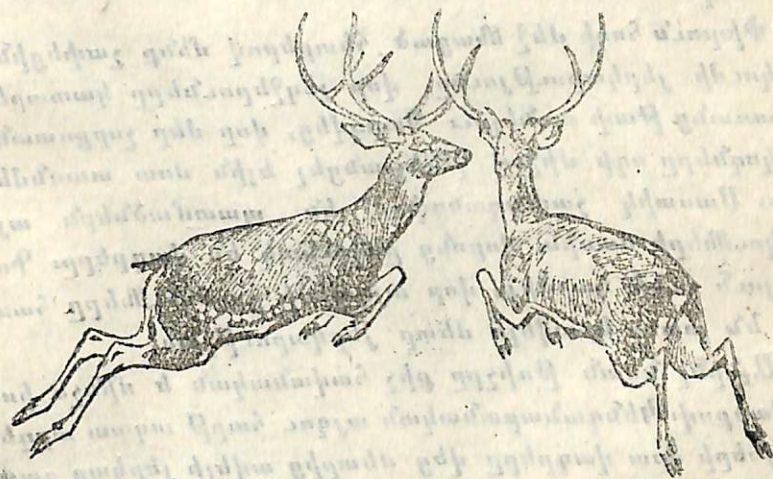
Բանն այն է, վոր այդ կենդանիներին արտաքին աշխարհից անջատող ցանկապատը շատ հարաբերական խոչընդոտ է: Միայն խորապես արմատացած պայմանական ռեֆլեքսը — ազատությունից զրկված լինելու սովորութիւնը — սովորաբար պահում է այդպիսի կենդանիներին քաղաքի փողոցներում զբոսնելուց: Դադստանի վայրի ցուլերը, վորոնք ապրում են կենդանաբանական այգու նոր տերիտորիայի վրա, առանց վորեւի լարման, որինակ, ցատկում են այնպիսի խոչընդոտի վրայով, ինչպիսին ցանկապատն է, վորով նրանց ազատ արգելանոցն է շրջապատված: Մինչդեռ այդ ցանկապատի բարձրությունը նույնպես պակաս չէ յերեք մետրից: Վոչ պակաս դուր-

րությամբ այդ կենդանիները ցատկելով բարձրանում են շենքերի կուռքերին, իրենց սմբակներով կառչելով պատերի ամենափոքր խորդուբորդություններին:

Մեր կենդանաբանական այգում այսպիսի մի դեպք տեղի ունեցավ:

Մի անգամ մենք փորձեցինք մեծ արու վայրի ցուլին քչել նոր տեղամաս, բայց նա անսպասելի կերպով հսկայական մի թռիչք գործեց արգելացանկի և ջրով լի փոսի վրայով և... հայտնվեց սպիտակ արջերին հատկացված փոքրիկ հրապարակի մեջտեղում: Կարճատև կեցվածքից հետո, բևեռային գիշատիչները հարձակվեցին վայրի ցուլի վրա, սակայն հենց նույն վայրկյանին տեղն ու տեղը նրանք կանգ առան շվարած. արջերի հենց քթի տակից ցուլը առանց թափ առնելու մրրկի պես թռավ բարձրացավ վեցմետրյա ուղղաձիգ պատով և քարացավ նրա սուր շրթին, ասես մարմարից կերտված բանդակ լինելով:

Սակայն այդ ցատկումներն ել մեծ չեն թվում համեմատած նրանց հետ, վորին ընդունակ են բծավոր յեղջերու-

Ճորպիկ ցատկում:

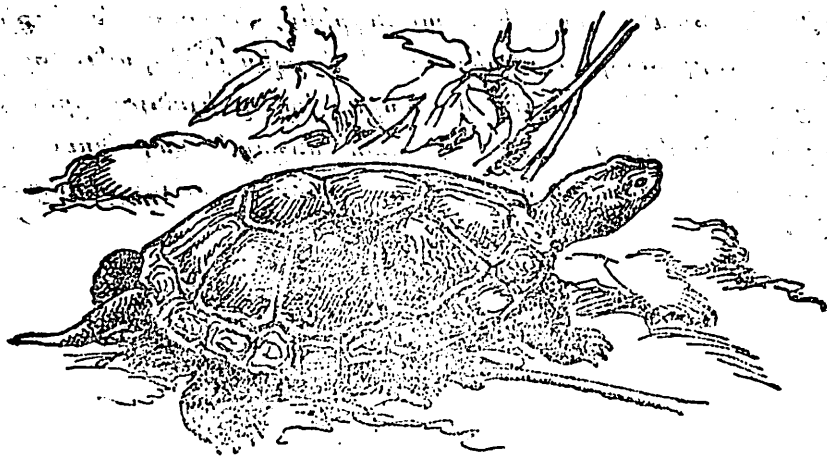
ները: Մի անգամ մենք պետք է բռնեյինք մի քանի յեղ-
ջերուներ, վորպեսզի նրանց ուղարկեյինք ուրիշ քաղաքների
կենդանաբանական այգիները: Մարդկանցից կազմած խիտ
շարքը կենդանիներին կամաց-կամաց սեղմեց նեղ անց-
քի ուղղությամբ, վորը ձգվում եր մինչև վանդակները:
Անսպասելի կերպով բոլոր հոտը յետ շրջվեց: Հաջորդ վայր-
կյանին յեղջերուներից մեկը փոքր ինչ ճկվեց յետի վոտ-
ների վրա, ողբ խոյացավ և թռավ մարդկանց գլխների
վրայով: Նրա յետեվից ողի միջով նետվեցին նաև մնա-
ցած տասնչորս յեղջերուները: Դա մի հազվագեպ տեսա-
րան եր: Նրանցից յերկուսը, վորոնք կանգնած ելին այդ
փոքրիկ հրապարակի տարբեր ծայրերում, միաժամանակ
պոկվեցին գետնից և մի վորոշ անկյան տակ թռան մի-
մյանց դեմ: Թվում եր, թե նրանց կործանումն անխու-
սափելի յե: Բայց ահա կենդանիները բխվեցին ողում
և գնդակի պես մի կողմ թռան: Հաջորդ վայրկյանին
նրանք՝ ասես փոշինչ չեր յեղել՝ արդեն կանգնած ելին
փոքրիկ մարզի վրա և առաջվա պես տաքնապով հետևում
ելին մեզ:

Փխրուն հողի մեջ մնացած հետքերով մենք չափեցինք
ցատկումի յերկարությունը, վոր յեղջերուները կատարե-
ցին առանց թափ առնելու: Պարզվեց, վոր մեր չորքոտանի
ցատկողները ողի միջով թռել-անցել ելին մոտ տասնմեկ
մետր: Սաստիկ չափազանցված են պատմածներն այն
ցատկումների մասին, վորոնց ընդունակ են վագրերը: Գո-
յություն ունի կարծիք, վոր այդպիսի ցատկումները հաս-
նում են տասը և ավելի մետր յերկարության:

Այնինչ նման թռիչքը քիչ հավանական է մինչև իսկ
թեքվածքով: Կենդանաբանական այգու հարթ ազատ արգե-
լանոցների վրա վագրերը վեց մետրից ավելի յերկար ցատ-
կումներ չեն արել:

Հապա ինչպես է, վոր ուսսուրիական վագրերը սովո-
րաբար հասնում են բծափոր յեղջերուներին: Նրա համար,

վոր գաղտագողի կերպով յեղջերուին մոտենալուց հետո
վագրը ափսոսի մոնչյուն է արձակում, վորը միանգա-
մայն ջլատում է այդ կենդանիներին: Հեռավոր Արևելքի
վորսորդները քանիցս ասել են թե ինչպես յեղջերուն, վորը
մի ցատկումով հեշտությամբ կարող եր իր կյանքը փրկել,
վագրի ահավոր մոնչյունից հետո անշարժ քարանում է
իր տեղում, անկանոն կերպով ու հաճախ վոտները փոխե-
լով գետնին:

ԿԱՐԾԵՑՅԱԼ ՄԱՆ

Ով յեղել է անապատներում, նա տեսած կլինի, թե մողեսներն ինչպիսի արագությամբ են շարժվում արևից տաքացած ավազի վրայով և ինչպես արագանում են ոճերի շարժումները։ Սակայն նույն ալդ անապատներում ինձ առիթներ են յեղել լինելու նաև աշնանը, յերբ անձրևներ ելին մաղում։ Այդ ժամանակ ոճերը սողում ելին դանդաղ-դանդաղ, իսկ դյուրաշարժ մողեսները հազիվ ելին շարժում իրենց թաթիկները։

Ինչքան տաք է յեղանակը, այնքան դյուրաշարժ են դառնում ոճերն ու մողեսները։ Նույնը պետք է ասել նաև կրիաների, գորաերի, տրիտոնների մասին։ Դա նրանով է բացատրվում, վոր նրանք բոլորն ել չունեն իրենց մարմնի մշտական ջերմությունը։ Սառնարյուն կենդանիների ջերմությունը միայն շատ քիչ է բարձր այդ կենդանիների ապրած վայրերի ջրի, հողի և ողի, այսինքն նրանց շրջապատող միջավայրի ջերմությունից։ Ջերմությունը նրանց ակտիվություն է հաղորդում, սակայն քառասուն աստիճանի շոգի ժամանակ նրանք ել ձգտում

են հով տեղ գնալ կամ շտապով փորել, մանել ավազի ավելի ցուրտ շերտերը։

Լավ է ոճերի, մողեսների և կրիաների վիճակն ամառ ժամանակ, սակայն ի՞նչ հալ ունեն նրանք ձմեռը, յերբ սառչում է ջուրը։ Ինձ առիթ է յեղել քարհանքերում գտնել ոճերի մեծ կծիկներ—լորդոններ և իժեր, վորոնք այնտեղ ելին իջել փտած արմատներով մինչև յերեք մետր խորություն և պառկել ելին քարաշերտերի վրա միմյանց սեղմված կամ կծիկ դարձած։ Մի անգամ սաստիկ սառնամանիքի ժամանակ քարհատները ձյունի վրա զցեցին տասից ավելի իժեր։ Յես նրանց գտա առաջ, քան նրանք կսառչելին։ Ձեռս առնելով իժերից մեկին, յես համոզվեցի, վոր դժվարությամբ կարելի յե նրան ծռել։ Սակայն տաք սենյակ բերվելուց հետո ոճը տաքացավ ու կենդանացավ։ Մինչդեռ քիչ առաջ նրա աչքերը այնպես ճերմակ ելին, ինչպես լինում են սառեցրած շիղանկի աչքերը։

Ոճերը սակայն ձմեռ ժամանակ միշտ ել գետնի խորքը չեն անցնում։ Նրանցից շատերը ձմեռում են ճահճալին անտառներում, ուր գետնի մակերեսից վոչ հեռու միշտ ել կա գետնատակի ջուր։ Այդ անտառներում յես իժեր գտնում ելի ձյան յերեսին։ մամուռի տակից նրանց դուրս եր քաշում քաջ սպիտակ մի փոքրիկ գազան—կզաքիսը։

Մենք փորձեցինք ձմեռ ժամանակ կիսասառ վիճակում պահել կենդանաբանական այգու ոճերին և կրիաներին, վորովհետև տերրարիումի (հողնոցի) փոքր տարածությունը մշտապես անել դրության մեջ եր դնում մեզ, յերբ հարկ եր լինում աշնանը ղեռուններին տեղափոխել փակ բաժանմունքների մեջ, հանելով նրանց ամառալին լայնարձակ ազատ արգելանոցներից։ Իրականացնելով մեր փորձը, մենք վոչ միայն ոճերի և կրիաների ջերմություն

նը հասցնում էյինք մինչև դերո աստիճանի, այլ մինչև իսկ սառեցնում էյինք նրանց: Հասկանալի յե, վոր այս բոլոր կենդանիները միանգամայն դադարում էյին շարժվելուց և անհնար եր վճռել—կենդանի յեն նրանք, թե մեռել են: Ոձերն, որինակ, նմանվում էյին կարծր, պինդ պարան-ների, նրանց մորթու և մկանունքների մեջ յերևացին սառ-ցի բյուրեղներ:

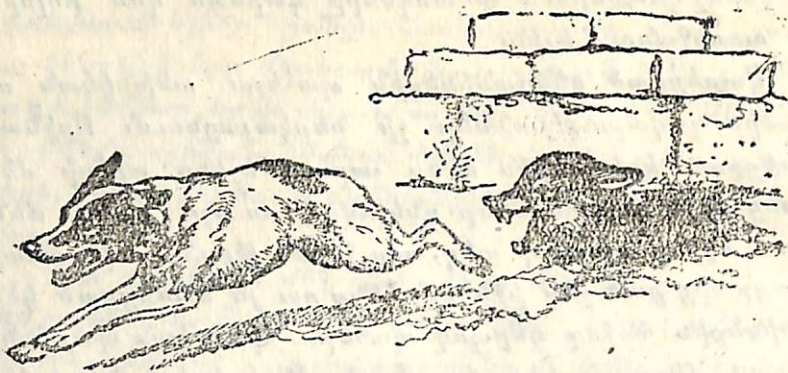
Այս դրության մեջ մեր ոձերը մնացին շատ շաբաթ-ներ շարունակ: Բայց հենց վոր նրանց բերում էյինք տաք անյակ, իսկույն հալչում-տաքանում էյին և կենդանա-նում: Իսկ ավագաբնակ փոքրիկ վիշապոձերը շուտով սկսում էյին խեղդել ու կուլտալ մկներին:

Յեթե սառած ոձին փոքր ինչ տրորենք ձեռներսում, ապա նրա մարմինը հալչելուց-տաքանալուց հետո, մորթու միջից կարմիր բծեր կերևան: Դա նրանից ե առաջ գալիս, վոր սառցե բյուրեղների սուր ասեղիկները ծակծկել են արյան անոթները. իսկ յերբ արյունը վերստին կսկսի շրջանառություն կատարել, նրա մի մասը դուրս կհոսի կաշվի շերտի մեջ:

Մեզանում շատ քիչ ոձեր էյին սատկում, յեթե ջերմու-թյունը, վորի մեջ նրանց պահում էյինք, գերոյից յերկու-յերեք աստիճան ցած չեր իջնում: Մինչդեռ կրիաները ազատ դիմանում ելին ութ և մինչև իսկ տաս աստիճան քառամասիքի մեջ: Դա դեռ քիչ ե. սառեցրածները հետա-դաշում մինչև իսկ ավելի լավ վիճակում էյին, քան թե նրանք, վորոնք ձմեռել էյին տաք շենքում: Մարտ ամսին արդեն մենք հնարավորություն ունեցանք տեսնել մեր փորձին լենթակա կրիաներին կենդանի և առողջ: Նույն այդ ժամանակ տաքության մեջ ձմեռող կրիաներից շա-տերը հիվանդանում էյին: Վահանն սկսում եր փտել, վոր հաճախ մահ եր առաջ բերում: Մինչդեռ ցրտով «պահա-ծո դարձրած» կրիաների վահանի փտումը դադարում եր,

իսկ վորոշ դեպքերում հիվանդները գարնան դեմ բոլորո-վին առողջանում էյին:

Սառեցրած կենդանիներին պահելու տեխնիկան ա-ռանձին դժվարություններ չի ներկայացնում: Որինակ, սառեցրած կրիաներին մենք շարում էյինք արկղի մեջ, նրանց միջև չոր տերևներ դնելով: Հետո այդ արկղը մենք դնում էյինք անպիսի տեղ, ուր ջերմությունը ութ աստի-ճան ցրտից ցած չեր իջնում: Հենց սա յե սառեցրած կեն-դանիներին հաջող կերպով պահելու հիմնական պայմանը. պետք ե միշտ հետևել, վորպեսզի ոձերի և կրիաների ջեր-մությունը չիջնի այն սահմանից ցած, վորն անցնելուց հետո վրա յե հասնում այլևս վոչ թե կարծեցյալ, այլ իսկական մահը:

ՓԱԽՍԱԿԱՆՆԵՐԸ

Մի անգամ, ինչպես յեղավ, վորսորդները մեր կենդանաբանական այգին բերին մի վանդակ, վորի մեջ նստած էին յերկու աղվեսաձագ: Սակայն հազիվ մենք ավարտեցինք այգու նոր բնակիչների «գրանցումը», յերբ հարկ յեղավ քարտուեկայում նշում անել «հեռացածների» մասին, վորովհետև աղվեսի ձագերը փախան:

Յերկար փնտռեցինք փախստականներին, բայց գտնել չկարողացանք: Անցավ ամառը և աշունը: Վրա հասավ ձմեռը: Յեվ այդ ժամանակ առաջին իսկ տեղած ձյան վրա լես յերևան բերի յերկու աղվեսների հետքերը: Դրանք տանում էին կենդանաբանական այգու բոլոր անկյունները — ցանցավոր ցանկապատի սողանքներին, ուրիշ գազանների կերատեղերին, դարպասների մոտ, անհետանում էին փողոցում և վերստին հայտնվում այգու ծառուղիներում: Հետքերը խոսում էին այն մասին, վոր աղվեսները ամեն դիշեր թափառում էին քաղաքում, այցելելով այլևայլ բակերի աղբարկղները և լուսադեմին վերադառնում յետ: Փախստի մոմենտից անցած ժամանակամիջոցում գազանները մեծացել էին և վորսում էին վոշ միայն առնետներ, այլև մեր այգու սաներից վոմանց: Յերբ լճակները սառեցին, աղվեսները մի բաղ խեղդեցին, ապա և պատառ ոտեցին մեր կաղ ալծյամին:

Ստիպված յեղաք դիմել վորսորդների միությանը մենք խնդրեցինք շներ ուղարկել, վորպեսզի սրանք վերջապես դուրս քշեն աղվեսներին իրենց ստորերկրյա ոթեվանից — այգու շներից մեկի տակից: Նույն որն ևեթ յերկու ֆոկստերյեր, վորոնք հայտնի էին դարձել աղվեսների դեմ մղած կռիվներում, անհամբերութունից դողալով մտան փախստականների բունը: Շուտով լավեց հաջոցը — գազանին տեսած շների ազարտ հաջոցը: Հետո այդ հաջոցը փոխվեց հարցական-անվստահ վայնասունի և վերջապես խուճապալի ճղճղոցի: Մի վայրկյան հետո չորքոտանի վորսորդները փութկոտությամբ դուրս ցատկեցին շների տակից:

Աղվեսները Մոսկվայում էին մեծացել և իրենց գիշերային զբոսանքների ժամանակ սովորել էին շներին, վորոնց հետ հավանորեն շատ անգամ կռվի էին բռնվել աղբարկղներում գտած վորևե համեղ կտորի համար: Նրանք վոշ միայն չվախեցան ֆոկստերյերներին տեսնելով այլև նրանց վրա սաքսափ տարածեցին, «այնքան ել սիրալիր» չընդունելով հյուրերին իրենց ստորերկրյա բնակարանում:

Այսպիսով, վորսն անհաջող անցավ: Փախստականները դրանից հետո ել դիշեր ժամանակ հարձակվում էին բաղերի վրա և սրանք դժվարությամբ էին փրկվում գիշատիչներից, քաշվելով լճակի չսառած բաց ջրի մեջտեղը: Մնում եր մի բան. աչք պահել աղվեսներին գիշերային զբոսանքների ժամանակ և հրացանազարկ անել:

Անշարժ կանգնելով ծառերի ստվերում, լուսնի լուսով յես տեսա, թե ինչպես աղվեսները դուրս յեկան իրենց սովորական զբաղմունքին: Բավական ժամանակ անց նրանք վերադարձան ավարով. աղվեսներից մեկն ատամներով բռնած տանում եր մի առնետ:

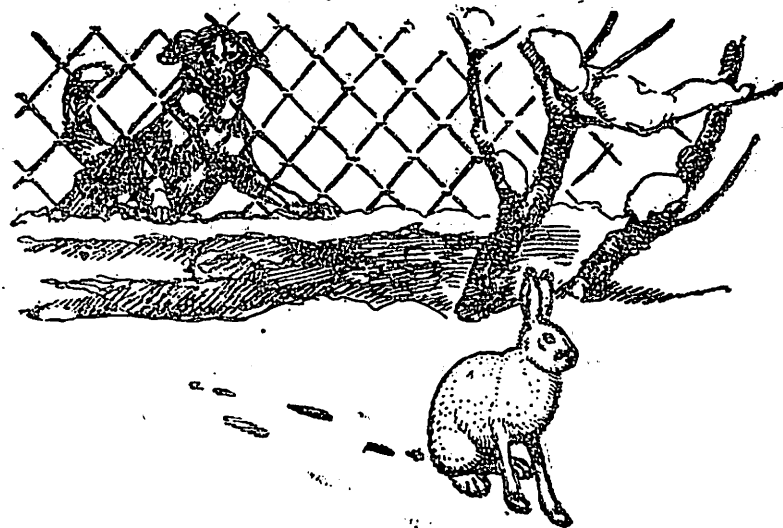
Յես չբարձրացրի հրացանս և չկրակեցի. այդ յերկու

«անապատանները» սպասածից շատ մեծ, թավամազ և ուժեղ յերևացին: Մի որ անց թարմ ձյան վրա յեսվերբստին տեսա աղվեսների հետքերը: Նայելով հետքերին դժվար չեմ հասկանալ, վոր գաղանները տեղ են գտել ախոռատան հատակի տակ, իսկ վերևում ապրում եյին փոքրիկ պոնիները: Սողանցքը գոցելով, մենք բարձրացրինք հատակի տախտակները և հանկարծակիի բերինք փախստականներին: Վերջապես նրանք վանդակում եյին:

Դիտելով բռնված աղվեսներին, մենք զարմանում եյինք նրանց գեղեցկության և ճարպկության վրա: Ապշեցուցիչ արագությամբ նրանք ցատկումբարձրանում եյին, իրենց արգելանոցի ցանցավոր պատերի վրա, թափ առնելով գլխիվայր սլանում եյին առաստաղով և մյուս պատով վերստին իջնում: Այսպես եր վարժեցրել ազատ կյանքը հսկա քաղաքում, ուր ամեն մի քայլափոխին խոչընդոտներ և ամենաանսպասելի վտանգներ եյին հանդիպում: Նրանց:

Մեր նապաստակներից մի քանիսը նույնպես գտան սողանցքը, վորի միջով ամեն գիշեր այգուց դուրս ելին գալիս փողոց և առավոտյան միայն վերադառնում: Լեռնային մի նապաստակ, յերկար փորձերից հետո՝ դուրս ծլկվելով յերկաթյա ցանցի միջով, վերջապես գտավ այնպիսի մի անցք, վորն ավելի մեծ եր մյուսներից: Այդ ուրից նապաստակն ամեն գիշեր ճանապարհվում եր դեպի Սաղավո-Պուդրինսկայա փողոցը, իսկ լուսաբացին նույն այդ ճանապարհով գալիս եր իրեն հատկացված արգելանոցը: Այգու դրսի ցանկապատի և իր արգելանոցի միջև մեր նապաստակը գնալ-գալով մի փոքրիկ շավիղ եր բացել:

Թե՛ ուր եյին ճանապարհորդում նապաստակները, չկարողացանք հետևել ու իմանալ: Սովորաբար նրանց հետքերը կորչում ելին փողոցում, ուր համարյա չէր բռն ձյունը:

չեմ լինում: Մի անգամ միայն, առավոտյան, մանր ձուլնափողի թափվելուց հետո, ձյան վրա յես վորոշեցի գորշ նապաստակի հետքը: Այդ հետքը ձգվում եր մինչև Սաղավայա փողոցը և այնտեղից ծռվում մի ինչ վոր բաց տեղ: Մի այլ անգամ գիշերը տեղած ձյան վրա կարելի չեմ հետքերով կարդալ հետևյալ դեպքի մասին:

Յերեկոյից քաղաք գնացած գորշ նապաստակը մեծ մեծ ցատկումներով սլանում եր դեպի կենդանաբանական այգու ցանկապատը: Մի մեծ շուն հետապնդում եր նրան: Ցանցավոր ցանկապատի սողանցքով ներս ցատկելով, նապաստակն իսկույն ևեթ դանդաղեցրեց իր վազը, հետո շան աչքի առաջ քիչ նստեց և հետո միայն հանդիստ վոսայունով ուղղվեց դեպի մարախների արգելանոցի կերատաշտակները: Իսկ ցանկապատի այն կողմում դեռ ու դեռ եր նետվում շունը, սողանցքը չափազանց փոքր եր, վորպեսզի այդ խոշոր շունը կարողանար ընկնել կենդանաբանական այգու տերիտորիան:

Վայրի չորքոտանիների ճանապարհորդութունը մեր մայրաքաղաքի փողոցներում և հրապարակներում — բավական սովորական յերևույթ է: Յեթե վաղ առավոտյան տնջնելու լինեք Մոսկվայի վորեք ռայոնով, ապա մի մի անգամ կարելի յե հայտնաբերել աղվեսների, ժանտաքիսների, կզաքիսների և վայրի բնության ուրիշ շատ ներկայացուցիչների հետքերը: Հաճախ մեզ զանգահարում են գիշեր ժամանակ միլիցիայից.

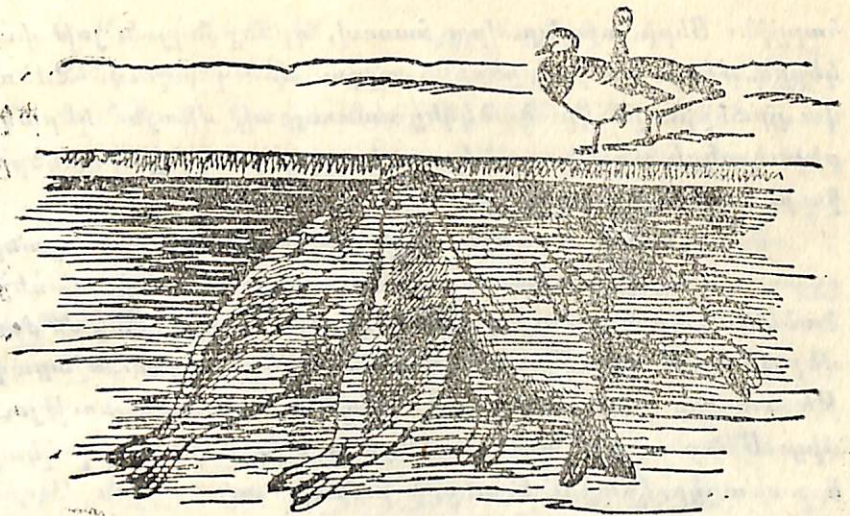
— Մենք հենց նոր բուլվարում մի աղվես տեսանք: Արդյոք ձեր այգուց չի փախել...

Բանից դուրս ե գալիս, վոր Մոսկվայում, ինչպես և այլ քաղաքներում «անկեղալ» կերպով ապրում են շատ մանր աղվամաղավոր կենդանիներ: Իր ժամանակ այդ կենդանիներին բռնել են քաղաքից դուրս ընկած վայրերում և մեծացրել վանդակներում, իսկ հետո նրանց դաստիարակելները բաց են թողել նրանց:

Այս փախստականների կյանքը վկայում է այն մասին, վոր շատ վայրի կենդանիներ հեշտությամբ հարմարվում են մինչև իսկ մարդաշատ ու աղմկոտ քաղաքում գոյություն պահպանելու պայմաններին: Իսկ դա մի ավելորդ անգամ հաստատում է ֆաուստն *) այնպես ուելոնստորակցիայի (վերափոխության) յենթարկելու լայն հնարավորությունը, ինչպես դա պետք է մարդուն:

*) Կենդանական աշխարհը:

ՍԱՌՑԱԴԱՇՏԻ ՎՐԱ

Փոկերի մեծ մասը ապրում է հյուսիսում, ցուրտ ծովերի սառույցների մեջ: Յերկար նրանք ձուկ են վորսում, ծովային փոքրիկ խեցգետիններ և մուլլուսկներ և ապա հանգստանում են, սառցադաշտի վրա դուրս գալով: Իսկ ինչպես են փոկերը ջրից դուրս գալիս, յեթե մի մյանց քիպ սառցադաշտերն իրենց շերտերով ծածկում են բոլոր բաց ջրերը: Գոյություն ունի կարծիք, վոր այդ կենդանիները միայն վերեից կարող են «հալեցնել» մտանցքը, յեթե յերկար պառկեն մի տեղում: Դա, իհարկե, ճիշտ չէ: Արտաքին, յենթամոշկային ճաքալի հաստ շերտը ապահովաբար պաշտպանում է այս ծովային գաղանի մարմինը ջերմություն կորցնելուց և մինչև անգամ ձյան վրա յերկար ժամանակ պառկելուց հետո փոկի տակ զոյանում է սոսկ փոքրիկ ռառած փոս:

Մոսկվայի կենդանաբանական այգում մենք մի փորձ կատարեցինք, վորը մեզ ճիշտ սրատասխան տվեց այդ

հարցին: Յերբ աշունը վրա հասավ, գրենլանդյան յոթ փոկերին մենք տեղավորեցինք այգու մեծ լճակում: Ձմեռվա ցրտերին լճակը ծածկվեց սառույցով, միայն կերակրելու տեղի մոտ, ուր մշտապես պահվում էին փոկերը, շուրջ ազատ եր սառցից:

Մի անգամ սաստիկ վախեցրին փոկերին և նրանք շտապով անցան սառցի տակ: Շուտով բաց տեղը սառեց, ծածկելով նրանց դուրս գալու վերջին անցքը: Անցան ժամեր, սակայն դրուժյունը չփոխվեց: Յերկյուղ առաջացավ, թե արդյոք գազանները չխեղդվեցին ողի պակասությունից: Մենք արդեն մտմտում էինք այն մասին, վո՞ր պետք է սառույցը կտրել և անցքը բանալ:

Առավոտյան յես նկատեցի գոլորշու մի բարակ շիթ, վոր բարձրանում եր լճակի մի կետում, նրա սառցաշերտի վրա: Զգուշությամբ մոտ գնացի: Սառցի թափանցիկ կանաչի միջով յերևում եր, թե ինչպես բոլոր յոթ փոկերը քթերը մոտեցրել էին սառցի փոքրիկ մի ճեղքի և միահամուռ կերպով ող էին ներս քաշում: Իրենց շնչառությամբ նրանք հալեցնում էին սառույցը ջրի կողմից: Մի քանի ժամ հետո այդ տեղում գուցե քանի բաց ջրի կլոր տարածություն:

Անկասկած է, վոր հյուսիսում ևս փոկերը վարվում են ճիշտ նույն կերպ: Լավ է, վոր Անդրբևեռային ծովերի սառույցներում—գանազան քամիների, մակընթացության և հոսանքների ազդեցության տակ—միշտ և ամենուրեք կան ճեղքեր:

Հետագայում մեր դիտողությունների ճշտությունը հաստատեցին բեվեռայիները, ինչպես նաև վորսաքան Վասիլյեվը, վորն ուսումնասիրել եր հյուսիսային գրադմուռները: Մովային գազանների խմբի հանդիպելիս, վորոնք քթերը մացրել են նեղ ճեղքի մեջ, գազանորս վորսորդներն ասում են.

—Այդ փոկերն են սառույցը հալեցնում...

Կենդանաբանական այգում ապրելով, ուր սաստիկ ցրտի ժամանակ ջրամբարները ծածկվում են սառցի հասաշերտով, փոկերը հազվադեպ դուրս են գալիս ջրից, վորի ջերմությունը անհամեմատ բարձր է ողի ջերմությունից: Գարնանը նրանք դուրս են գալիս արևի տակ տաքանալու և յերկար քնում են շատ թեթև քնով: Իսկ լեռը սառույցը վերջնականապես հալչում է, փոկերն ընդունակ են ժամեր շարունակ լողալ և սլանում են մոտորային նավակից ել արագ: Նրանք լողում-անցնում են ջրամբարը ամեն ուղղությամբ—մերթ՝ ջրի տակով, մերթ՝ նրա մակերեսով, մերթ՝ մեջքի վրա, մերթ՝ կողքով: Հենց վոր ջրամբարի մեջ մի փոքրիկ ձուկ ենք գցում, իսկույն ևեթ արկտիկյան մեր այս սաներն սկսում են ընկնել նրա յետևից, այնպիսի ճարպկությամբ, վորը, թվում է, թե դժվար է սպասել այդ կենդանիներից—ցամաքի վրա այնպես ծանր ու անձարակ:

Վորսից և յերկար լողալուց հետո փոկը հաճախ քնում է ջրամբարի հատակին: Յերեք, յերբեմն և չորս բուլեհա առանց վորևե շարժման պառկում է ջրի հատակին, իսկ հետո, չգարթնած դուրս է լողում ջրի մակերևույթը. այստեղ նա իր լայնածավալ թոքերն է ընդունում ողի մեծ պաշար, մեկ-յերկու վայրկյան բաց է անում աչքերը և վերստին իջնում ցած:

Փոկերի քունը միշտ ել տաքնապալից է: Սառցադաշտի վրա նա իր աչքերը բացում է մոտավորապես ամեն մի հինգ բուլեն. զարթնելուն պես փոկերը արագ աչք են ածում իրենց շուրջը՝ արդյոք վորևե տեղից, վտանգ չի սպառնում—և իսկույն ևեթ քնում են:

ԾՈՎԱՅԻՆ ԱՌՅՈՒԾՆԵՐԸ ՅԵՎ ՈՏՈՒՏՆԵՐԸ

— Պատճառն ի՞նչ է — զարմանում եյին կենդանաբանա-
կան այգու անասնաբուժները, հերձահատելով սատկած ծո-

վային առյուծին: — Ինչո՞ւ դա-
դանն այսքան շատ վերքեր ու-
նի աղիքներում և ստամոքսի
մեջ: Կերվո՞ց: Սակայն չե՞
վոր նույն այդ փրփրուկ ձու-
կն ուտում են նաև գրենլան-
դական փոկերը, մինչդեռ նը-
րանց մարսողական ճանա-
տարհը լիակատար լավ վիճա-
կում է:

Պատճառն ի՞նչ էր, վոր
կենդանաբանական այգու ըս-
տացած բոլոր ծովային առ-
յուծները (ականջավոր փոկե-
րը) շատ հաճախ հիվանդանում
եյին: Մենք սկսեցինք հետա-
մտել այս հանելուկը լուծելու
և շուտով յերևան բերինք,

վոր ծովային առյուծների մարսողական ճանապարհը սաս-
տիկ աղտեղված է «ոտոլիտներով» — փրփրուկ ձկան ման-
րիկ լողական վսակրիկներով: Իսկ փրփրուկ ձուկ այդ
գազաններն ուտում եյին մեծ քանակությամբ:

Ոտոլիտներն ունեն սուր ատամնավոր յեղքեր, վոր
հիշեցնում են բուլթ սղոցի ատամները: Ծովային առյուծի
ստամոքսային հյուլքը չեր կարողացել հալեցնել այդ վոսկ-
րիկները և դրանք կուտակվել եյին նրա ստամոքսում
և փորոտիքում, քերծվածքներ առաջացնելով սլատերի վրա:

Քերծվածքների տեղ գոյացել եյին վերքեր: Մեր ծո-
վային առյուծներից յուրաքանչյուրն որական ստանում
էր տասնվեց կիլոգրամ փրփրուկ ձուկ: Նշանակում
է, միայն մի որվա ընթացքում փոկի ստամոքսում կու-
տակվել էր առնվազն յերկու-յերեք բուռ ոտոլիտ: Դժվար
չէ պատկերացնել, թե հարյուրավոր փոքրիկ այդ սղոց-
ները ինչպիսի վերքեր են հասցրել դժբախտ կենդանի-
ներին:

Սակայն ինչո՞ւ ոտոլիտները չեյին վնասում գրենլան-
դական փոկերի առողջությանը, թեև նրանք փրփրուկ ձուկ
ստանում եյին ավելի քիչ, քան ծովային առյուծները: Հա-
վանորեն այն պատճառով, վոր գրենլանդական փոկերը
ազատ դրության մեջ ապրում են նույն այդ ջրերում, ուր
և ապրում է փրփրուկ ձուկը: Մշտապես դրանով սնվելով,
գրենլանդական փոկերը ավելի յեն հարմարվում այդ կերին.
առաջ, քան ձուկն ուտելը, նրանք կտրում, դեն են ձգում
ձկան գլուխը և այդպիսով ոտոլիտները չեն ընկնում նրանց
վորկորը: Մինչդեռ ծովային առյուծները բերվել եյին Հա-
րավային Ամերիկայի ափերից, ուր չկա փրփրուկ ձուկ,
և, հետևապես, ազատության մեջ այդ գազանները չեն սըն-
վել դրանով:

Այսպիսով, գոյության կռիվ բարդ պայմաններում տե-
ղի յե ունենում բնական ընտրությունը: Փրփրուկ ձկան
հետ չհանդիպելով, ծովային առյուծները չեն հարմարվել
այդ կերին: Նրանք չունեյին այն ռեֆլեքսը, վորը հարկադ-
րում է գրենլանդական և այլ շատ տեսակի փոկերին գըլ-
խատել ձուկը և այնպես ուտել:

Իմանալով նրանց սատկելու պատճառը, մենք սկսե-
ցինք ծովային առյուծներին փրփրուկ ձուկ տալ, նախա-
պես գլուխները կտրելուց հետո:

ՊԱՏԵՐԱԶՍ ԱՌՆԵՏՆԵՐԻ ԴԵՍ

Անթիվ, անհամար մկներ կան Մուկվայի տներում, ներքե-
նահարկերում և պահեստներում: Ամենուրեք թրև են գա-
լիս նրանք և կենդանաբանական այգում: Առնետներին
կարելի չէ հանդիպել յուրաքանչյուր արգելանոցում, յու-
րաքանչյուր վոլ՝ յերում, յուրաքանչյուր բնակաշենքում և
հիմնարկության մեջ: Նրանք հափշտակում են կերը, փչաց-
նում շինարարությունները, վոչնչացնում կենդանիներին:
Չբամբարի ափին առնետները թաքնված սպասում են,
թե յերբ ջրում լողացող թռչունները կմոտենան ափին:
Ճարպիկ կերպով սուզվելով լճակի և ափարիումի մեջ,
նրանք վոչնչացնում են ձկներին:

Ի՞նչպես պայքարել այս չարիքի դեմ: Չե՞ վոր մենք
չենք կարող կենդանաբանական այգում կիրառել թուլն
և պատվաստումներ, վորովհետև առնետների հետ կարող
են թունավորվել և մեր կենդանիները: Մենք փորձեցինք
առնետներին վորսալ թակարդներով, փոքր կալիբրի հրա-
ցաններից կրակեցինք, սակայն վոչնչացված կրծողների

Բվեհի կոիվը առնետների հետ

փոխարեն քաղաքի հարևան թաղամասերից գալիս ելին նոր հրոսախմբեր:

Գոյության կուլի բնական ընտրությունը հասցրեց այն վիճակին, վոր առնետները այգում լավ ելին հարմարվել կյանքին: Նրանք անամոթաբար տիրություն ելին անտառ ուր կոչված թռչունների վանդակներում— մեծ թռչուններ, վորոնք միայն լեռով են սնվում: սակայն շատ քիչ կպատահի, վոր առնետը սիրտ անի յերևալ ցախաքլորակներ բազեյի վանդակում, վորի «ճաշացուցակի» մեջ դյուրաշարժ կրծողը ցանկալի բաժին է: Գիշերը յերբեք չմոտենալով գիշերաբուերին և բվեճներին, առնետները հաճախ նրանց կերը փախցնում են որվա ընթացքում: Այդպիսի արշավանքները անպատիժ են անցնում սոսկ այն պատճառով, վոր այդ թռչունները ցերեկ ժամանակ նստած են անշարժ: Իրենց գործունեյությունը սովորաբար մուլթն ընկնելու հետ են յերևան բերում այս թևավոր գիշատիչները:

Փասխանների և սիրամարգերի վուլյերներում առնետներն իրենց առանձնապես սանձարձակ են պահում: Գիշերով առնետները հարձակվում են թռչունների վրա և դրանով հարկադրում են վուլյերների որինական տերերին գիշերելու տեղ փնտռել ծառերի ճյուղերի վրա: Յերբեմն մինչև իսկ կատունները նահանջում են առնետների հրոսակախմբերի հանդգնության հանդեպ:

Պայքարելով մեր յերգվյալ թշնամու դեմ, մենք յերբեմն դիմում ելինք խորամանկությունների: Մի քանի անգամ, որինակ, փասխաններին տեղափոխում ելինք այլ տեղ, իսկ նրանց վուլյերներում մեկ-յերկու որ դնում ելինք բվեճներին: Առավոտյան նիրհող բվեճների ճանկերում կարելի յեր տեսնել կիսով չափ կերված առնետներ: Բայց դա քիչ է. դետնի վրայի հետքերն ասում ելին, վոր գիշերը այլտեղ դաժան տուր ու դմփոց է տեղի ունեցել:

Այգու հերթապահները ակնառես են յեղել իսկական պատերազմների: Հաճախ, բվեճի ճանկած զոհի աղաղակից դրդված, նրա վրա հարձակվում ելին տասնյակ ուրիշ կատաղած առնետներ: Յեվ գիշերային գորեղ թռչունը յետ եր մղում այդ հարձակումները, վատնելով իր վերջին ուժերը. իր թշնամիներին նա բռնում եր սուր ճանկերով, խեղդում եր, պատառ-պատառ անում: Սակայն մինչև իսկ այդ ուժեղ գիշատիչին առնետները հաճախ հարկադրում ելին զոհն առած թռչել ծառի վրա: Իսկ գորշ նեյասիտ կոչված բուերին յերբեմն առավոտյան գտնում ելինք մասամա զգզված. դա առնետների գործն եր:

Սակայն վորքան ել առնետները հանդուգն լինեյին, բվեճների դեմ մղած յերկորյա կռիվներից հետո կրծողները հետո յերկար ժամանակ մուտք չեյին գործում այդ տեղեր:

Առնետների դեմ նույնքան հաջողակ կովում եր և նրանց հախից գալիս վոչ մեծ, ճարպիկ տափաստանային աղվեսը— կորսակ անունով: Տեղը, վոր մենք նրան «հանձնարարում ելինք» մաքրելու համար, լուսաբացին ծածկված եր լինում առնետների դիակներով. մեծ քանակությամբ կրծողներ դես ու դեն ընկած ելին ջարդված գանգերով: Իսկ կորսակը կծիկ դարձած, խաղաղ ննջում եր մի անկյունում, ասես վոչինչ չեր յեղել:

1935 թվի դարնանը Մոսկվա յեկավ Լոնդոնի կենդանաբանական այգու դիրեկտորը, դոկտոր Վիվերսը: Նա այցելեց մեր կենդանաբանական այգին և պատմեց, վոր իրենք հաջող կերպով կովում են առնետների դեմ *Scilla maritima* բույսի սոխուկներից քաշած հյութով: Վայրի վիճակում այդ բույսն աճում է Միջերկրական ծովի և Ատլանտյան օվկիանոսի ափերին: Նա ազգակից է մեր պրոլետկա կոչված ձնծաղիկին և հավանորեն պետք է լինի Սև ծովի ափերին, Սուխումի շրջանում:

Լոնդոն վերադառնալուց հետո դոկտոր Վիվերսը մեզ

ուղարկեց՝ նմուշի համար՝ մի շիշ հյուսթի Պիտակի վրա գրված էր, վոր թույնը ներդործում է միայն կրծողներին և միանգամայն անմնաս է մնացած կենդանիներին: Սակայն, մենք վախեցանք հավատալ ունկլամին և վճռեցինք սկզբում կատարել մի քանի փորձ: Թունավորված կերով մենք կերակրեցինք հատուկ բնոված առնետներ, մի կատու և տաս ճնճղուկ: Մի օրից վանդակում նստած առնետների մարմնի յետևի մասերը կաթվածի յենթարկվեցին, իսկ կատուն և ճնճղուկներն առաջվա սկես շատ լավ եյին զգում իրենց:

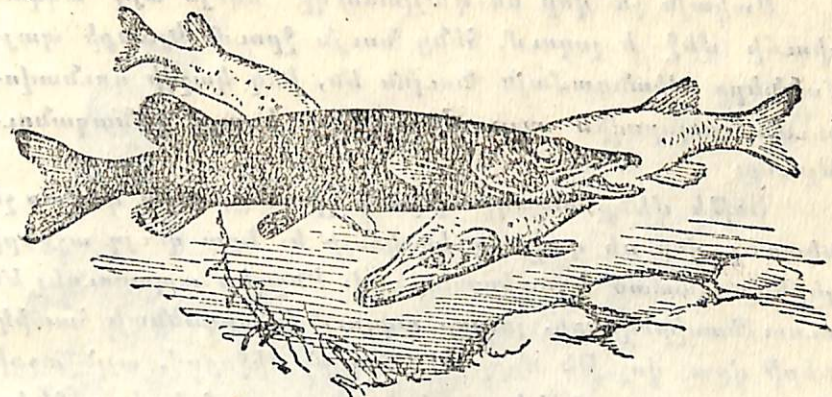
Այդպիսով, ունկլամը չխաբեց: Փորձն ավարտելուց հետո մենք այգում թափթփեցինք այդ հյուսթով թունավորված յերկու կիլոգրամ խայծ և սկսեցինք սպասել հետևանքներին: Մյուս օրն արդեն առնետներն անհետացան: Միայն յերբեմնակի այգու ճանապարհների վրա մեզ հանդիպում եյին հատուկ կենսա կրծողներ կաթվածահար վիճակում:

Ջրային թռչունների կերակրելու տեղերում սովորաբար կարելի չէր հաշվել մի քանի հաբյուր առնետ: Այդ անգամին թռչուններին տված կերին մոտեցան միայն չորս առնետաձագեր:

Կենդանաբանական այգու տերիտորիայի վրա աստուտան եյին գտել բազմաթիվ կատուներ: Նրանք թեպետ և վախենում եյին առնետների հրոսակախմբերից, սակայն, այնուամենայնիվ, ի հաշիվ նրանց ապրում եյին բնավ յերբեք սոված չմնալով: Այգում թունավոր խայծեր թափթփելուց հետո կատուներն ընկան կրիտիքական դրության մեջ: Նրանք նիհարեցին և սկսեցին ջրային թռչուններ վորսալ:

Սակայն, կատուների վիշտը շուտով փարատվեց. Լոնդոնից ուղարկված մի շիշ եքստրակտը վերջանալու վրա յեր:

Վերստին սկսվեց պայքարը առնետների դեմ: Քաղաքը լեփ-լեցուն է այդ միասակար կրծողներով, վորոնք, բացի այդ, տարածում են վարակիչ հիվանդություններ, իսկ այգում վոնհացրած առնետների փոխարեն մի քանի օրից նորերն են հայտնվում:

ԿՈՒՅՐ ԳԱՅԼԱԶՈՒԿԸ

Մի քանի գալլաձկներ ապրում են Մոսկվայի կենդանաբանական այգու մեծ և պայծառ լուսավորված ալվարիումում: Նրանք բոլորն էլ դեղնավուն շատ բաց գույն ունեն և նրանցից մեկը միայն բոլորովին սև է: Յերբ կենդանաբանական այգի յեն գալիս ձկնորսները, նրանք յերկար կանգ են առնում ալվարիումի առջև, դիտելով մեր սև գալլաձուկը: Յեվ հաճախ կարելի չէ լսել այսպիսի բացականչություններ:

— Այ քեզ տարբերակ բան: Ամեն ինչով գալլաձուկ է, մինչդեռ գույնը իսկական չէ: Յերեւի, ուրիշ տեսակ ձուկ է...

Վոչ, ուրիշ տեսակ չէ, այլ նույն այդ տեսակի: Բանն այն է, վոր ձկների մարմնի գունավորությունը կախում ունի լուսավորությունից. վորքան պայծառ է լույսը, այնքան գունատ է լինում ձկան կաշին: Դա առաջ է գալիս նրանից, վոր լույսի ազդեցության տակ նրա մաշկը ներկող պիգմենտի հատիկները հավաքվելով կազմում են փոքրիկ շերտեր, առաջ բերելով արտաքին ծածկութիւնների ընդհանուր լուսավորում: Հենց դրանից է, վոր այնպես գունատ է պայծառ լուսավորված ալվարիումում ապրող գալլաձկների գունավորումը:

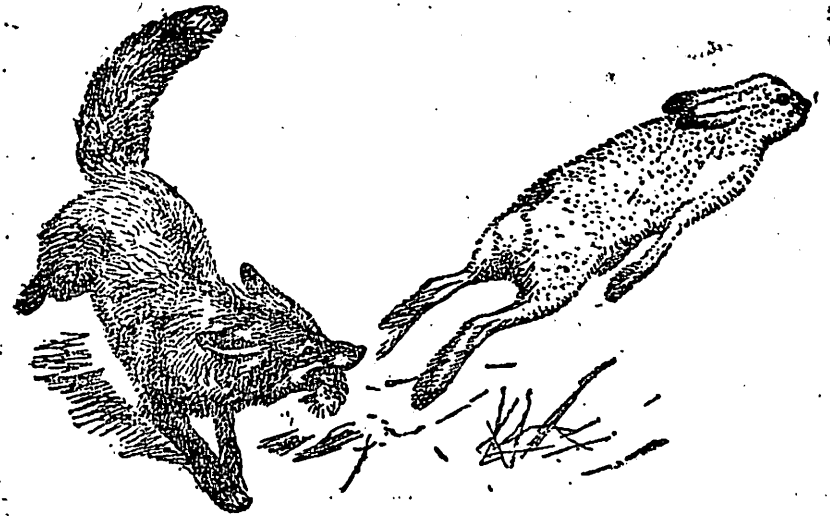
Սաւկայն չէ՞ վոր սև գայլաձուկը նույն այդ անվա-
րիտմի մեջ է լողում, հենց նույն ջրում: Կյանքի պայ-
մանները միանգամայն նույնն են, իսկ կաշվի գունավո-
րումը—բոլորովին այլ: Վորտեղից է այդ զանազանու-
թյունը:

Յեթե մենք ուշադրութեամբ դիտենք, ապա դժվար չե-
նկատել, վոր սև գայլաձուկը կույր է: Նրա զուգ աչքերի
յերեսը պատած է սպիտակուցով: Ինչպես ապացուցել են
ուսումնասիրողները, լույսը ազդում է պիգմենտի հատիկ-
ների վրա վոչ թե մորթու (մաշկի) միջոցով, այլ՝ աչքի:
Պայծառ լույսն ընկնելով բիբլի վրա, առաջ է բերում ներ-
վային սիստեմի գրգռում, վորն իր հերթին փոփոխու-
թյան է յենթարկում կաշվի պիգմենտացիան: Յեթե մենք
կապելու լինենք ձկան աչքերը, ապա նա մի քանի րոպե-
յից ավելի մութ գույն կստանա, մինչև իսկ ամենաուժեղ
լույսի տակ: Նույնը տեղի կունենա և գայլաձկան հետ,
յեթե նրա գլխին հագցնենք կարմիր ապակիներ ունեցող
քիչ ծածկող ակնոցներ:

Մեր սև գայլաձուկը շատ լավ կազմվածք ունի՝ կուշտ
ու կուռ և կարծես թե վոչ մի անհարմարութիւն է չի զգում
իր կուրութեան: Իր մոտով անցնող ձկներին նա՝ վոր-
տում է տեսնողներից վոչ վատ, վորովհետև նրանց մոտե-
նալը զգում է շրջապատող ջրի տատանումից:

Հավանորեն յուրաքանչյուր ձկնորս տեսել է, թե ինչ-
պես արագ է սպիտակում մութ գույնի ձուկը, վորը դուրս
է քաշվել կարթի ոգնութեամբ մեծ խորութիւնից, ուր քիչ
լույս է թափանցում: Արևոտ ծանծաղուտներում նույն այդ
ձկները համարյա թե ձուլվում են բաց գույնի ավազի կամ
փոքրիկ քարերի գույնի հետ:

Շրջապատող միջավայրի հետ ձուլվող գունավորումը
կոչվում է հովանավորող կամ ներգաշնակող: Շատ ձկնե-
րի դա հաճախ փրկում է գիշատիչներից, իսկ գիշատիչ
ձկանն ոգնում է աննկատելի կերպով մոտենալ իր զոհին:

ԼԵՌՆԱՅԻՆ ՆԱՊԱՍՏԱԿՆԵՐԸ

Գարնանը նապաստակները «փոխում են իրենց մուշ-
տակը»: Ամբողջ փնջերով նրանց վրայից ընկնում է ձմե-
ռային մորթը, իսկ դրա փոխարեն տեղը զալիս է ամա-
ռային հագուստը, այսինքն նոսր և շատ կարճ մազեր:
Նապաստակներն իրենց մազը թափում են մարտին, ապ-
րիլին և մինչև իսկ մայիսին, նայած թե նրանք ինչ կլի-
մայական պայմաններում են ապրում:

Ամբողջ ամառը լեռնային նապաստակը ծածկված է
լինում շեկ-մութ-դարչնագույն, կարճ, համեմատաբար նոսր
մազերով: Սակայն հազիվ ինչ վրա յե հասնում աշու-
նը—և նապաստակը կարծես թե բոլորովին մազերը չթա-
փելով, վերստին դառնում է սպիտակ, թավամազ: Մորթի
փոփոխումը սովորաբար տեղի չէ ունենում մեկ-յերկու
դեկադայի ընթացքում: Յերբմն գլուխը բոլորովին չի
սպիտակում, մինչև իսկ ձմեռը մնալով խայտաբղետ: Ամե-
նից հաճախ շեկ-գորշավուն բծերը լեռնային նապաստակը
պահպանում է ձմեռ ժամանակ աղանջներին, քթին, այտե-

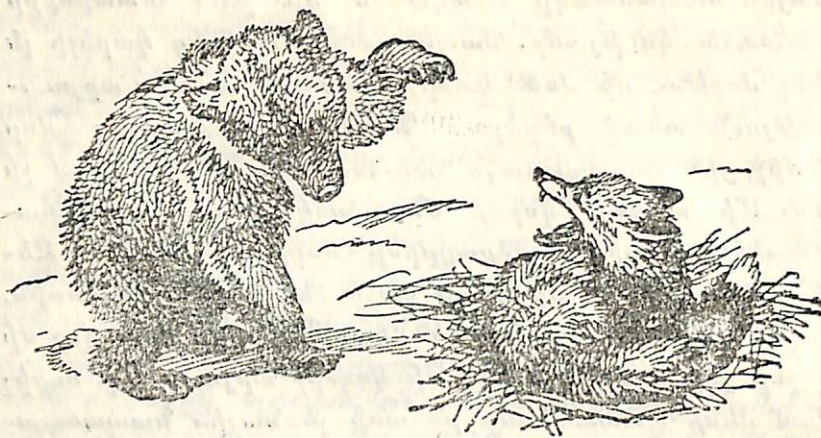
րին, աչքալերեում: Դա պատահում է այն նապաստակներին հետ, վորոնք ամառային գոտնավորումը ձմեռայինի յեն փոխում շատ ուշ — ցրտերն ընկնելուց հենց առաջ: Ինչպես յերեւում է, ցուրտը դադարեցնում է ներկող նյութի՝ պիզմենտի՝ գոյացման պրոցեսը մարմնի այն մասերում, վորոնք ամենից շատ են յենթակա ցրտահարութեան:

Մոսկվայի կենդանաբանական այգում դիտելով լեռնային նապաստակները գոտնավորման աշնանային փոփոխությունը, մենք այսպիսի մի հարց տվինք մեզ — Է՞նչ է կատարվում ամառային բրդի հետ:

Այս հարցի պատասխանը մենք ստացանք հետեւյալ փորձի արդյունքից: Հուլիսի վերջին յերկու լեռնային նապաստակներ ներկեցինք բամբայով, հինայով և ջրածնի վերաթթվածնատով: Մեր նապաստակները դարձան բացշեկ գույնի և մինչև աշուն պճնադգեցիկ ման եյին գալիս իրենց համար այնպես անսովոր գոտնավորումով: Բայց ահա վրա հասավ նոյեմբերը — և «շեկոնները» դարձան միանգամայն ձերմակ: Աճել էր մեծ քանակութեամբ նոր, ավելի յերկաք բուրդ, վորն ամբողջութեամբ ծածկեց ամառը ներկած մազիկները: Հաշիվը ցույց տվեց, վոր յուրաքանչյուր ներկած ամառային մազի փոխարեն բսնել էր ութ-իննը ձմեռային մազ: Բացի այդ, մի քանի սպիտակ մազերի ծայրերը նույնպես շեկ եյին: Նշանակում է, նապաստակի մորթու վրա ձմեռային բուրդն սկսում է յերեւալ արդեն հուլիսին, թեպետ դրա արագ աճումը սոսկ աշնանն է վրա հասնում: Սպիտակ մազերը աշնանն արագ են աճում և նսեմացնում են հին, մութ գույնի մազերին:

Մազիկները մենք հաշվեցինք նապաստակի մաշկից՝ վողնաշարի մոտ կտրած մի փոքրիկ պատառի վրա: Այդ ապերացիայի ժամանակ լեռնային նապաստակը միանգամայն հանգիստ էր պահում իրեն, ասես չնկատելով, վոր իր վրայից «կենդանի-կենդանի կաշի յեն մաշկում»: Իրոք,

լեռնային նապաստակը ոժտված է մի շատ հետաքրքիր առանձնահատկութեամբ. նապաստակի մարմնից կարելի չէ մաշկել մորթու մի մեծ կտոր, համարյա առանց արյունհոսություն առաջ բերելու: Պետք է յենթադրել, վոր այդ միջոցին նապաստակն առանձին և վոչ մի ցավ չի դուռ: Մի անգամ վորսի ժամանակ վիրավորված նապաստակին գետնից բարձրացրինք մորթուց բռնած: Ձեռափի մեծութեամբ մի կտոր կաշի մնաց բռնողի ձեռին, սակայն դադանի մերկացված միանունքները վրա վոչ մի տեղ չէր յերեւում մինչև իսկ մի կաթիլ արյուն: Մի ուրիշ անգամ մենք պատահամբ ընկանք լեռնային նապաստակի հետքի վրա, վորի յետեից ընկել էր աղվեսը: Աղվեսը հասցրել էր նապաստակին, հաճախակիորեն շեղահատելով նրա հետքի անկյունները: Յերկու տեղ նա ընդհուպ մոտեցել էր իր դոնին, սակայն և այնպես չէր կարողացել բռնել արագոտն լեռնային նապաստակին. կողքից վրա հասնելով, աղվեսը բռնել էր նրա մորթուց և... տեղում մնացել, ատամների արանքում պահելով նրա կաշվից պոկած կտորը: Իսկ նապաստակն սղովելով դրանից, փախել էր ավելի հեռուն: Յերկու անգամ աղվեսի հետքին մոտ ընկած եյին նրա դուրս թքած նապաստակի մորթու պատանները, սակայն ձյան վրա վոչ մի տեղ կարձրին չէր տալիս արյան թեկուզ մի հատիկ կաթիլ: Նապաստակը փախել-պրծել էր հետապնդումից: Լեռնային նապաստակի կյանքը փրկվել էր շնորհիվ նրա վոչ հաստատ մորթու, ճիշտ այնպես, ինչպես վորոշ տեսակի մողեսներին ազատում է նրա հեշտ պոկվող պոչը:

ՍԱՌՆԱՄԱՆԻՔԻՆ

Բուքը վռնում էր կենդանաբանական այգու ծառուղիներում: Ողի միջով տարվում էյին սպիտակ և թավ փաթիլները: Ձմեռը տեղ ու տիրական էր դառնում: Վերջապես իսկական սառնամանիքն ընկավ: Ջերմաչափի մեջ սնդիկն իջավ մինչև 27 աստիճան զերոյից ցած:

Կենդանաբանական այգին ամայացավ. այդ ցրտին ուն է հետաքրքրում եքսկուրսիան:

Մինչդեռ ութ գեռես ջահել եմու-Ջայլամներ հանգիստ զբոսնում էյին ձյան վրա, կարծես ընավ չնկատելով սառնամանիքը: Միևնույն ժամանակ նրանց հասակակիցներին յերկուսը նստել էյին իրենց հատկացված տեղում և դողում էյին ցրտից: Անտեղյակ մարդուն տարորինակ է թվում—վորտեղից է ալդ տարբերությունը: Իսկ բացատրությունը շատ պարզ է. առաջին ութ Ջայլամները ձվից դուրս գալու առաջին իսկ որից ապրել էյին թարմ ոգում, աստիճանաբար նրանց որդանիդմը հարմարվել էր ողի Ջերմության փոփոխմանը և նրանք հեշտությամբ տանում էյին սառնամանիքը: Իսկ այն մյուս յերկու Ջայլամներին մենք փորձի համար հենց սկզբից

տեղավորել էյինք փակ շենքում: Նրանց մշտապես պահել էյինք տաքության մեջ և դերո աստիճան Ջերմության ժամանակ արդեն ջահել եմուների վիճակը վատթարանում էր. Ջերմաստիճանի ցատկունքներին անսովոր նրանց որդանիդմը շատ աքաղ սկսում էր մրսել:

Տանու հավերն իրենց մասները մրսեցնում են մինչև իսկ այն ժամանակ, յերբ ցուրտն այնքան էլ սաստիկ չի լինում: Մինչդեռ այնպիսի մի քնքույշ թռչուն՝ թվում է՝ ինչպիսին հարավային փառիանն է, հեշտությամբ է տանում սաստիկ ցուրտը: 37 աստիճան ցրտի ժամանակ փասիանների միանգամայն մերկ վոտները ընավ չէյին տուժում: Ինչպես յերևում է, ամեն ինչ այդ տրոպիքական թռչունների յուրահատուկ ֆիզիոլոգիայի մեջ է:

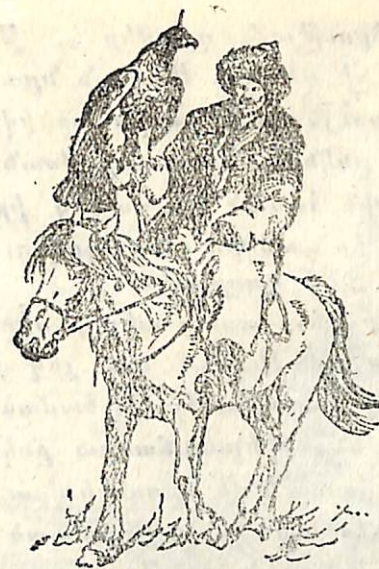
Ցրտի հանդես շատ ավելի զգայուն են մեր հյուսիսային թռչունները—մայրեհավը, կաքավը, ճայը: Յերբ ցուրտն ընկավ, ճայը և գորշ կաքավները դիշերներն սկսեցին թափվել հարդի մեջ, իսկ մայրեհավերը խորը թաղվում էյին ձյան մեջ:

Վորջան սաստիկ են սառնամանիքները, այնքան լճակի բաց տեղում շատ են լողանում ջրային թռչունները: Յեվ դա ինքնին հասկանալի չէ. այդ ժամանակ ջուրն անհամեմատ տաք է, քան թե ողը: Սուղկան բազերը մինչև իսկ լճակի հատակն են սուղվում և այնտեղ մնում են մոտ մի րոպե, իսկ փետուրների վրա հալչում են սառցի հատիկները: Հալչելը հատակում ավելի արագ է կատարվում, քանի վոր ջրի ներքին շերտերն ավելի բարձր Ջերմություն են պահպանում. այն ժամանակ, յերբ ջրի մակերեսի մոտ Ջերմությունը զերոյին մոտ է, լճակի հատակին հասնում է չորս աստիճան տաքության:

Ցրտերին բաց յերկնքի տակ էյին մնում նաև մեր ուղտերը, բայց յերբեք վոչ վոք չի տեսել, վոր նրանք այդպիսի դեպքերում դողան: Մինչև իսկ Մոսկվայի ամեն նասաստիկ ցրտերը միանգամայն հանգիստ տանում են

ուղտերը և իրենց սովորական անտարբերութեամբ վորոճում են:

Հետաքրքիր եր դիտել ցուրտ ժամանակ այն փոքրիկ տարածութիւնը, վորի վրա միասին ապրում, մնում ու մեծանում ելին գորշուկները, արջերը, գայլերը, աղվեսները, ջրարջերը և այլ կենդանիներ: Արջի քթով մի գիրկ խոտ եր հավաքել արգելանոցի յերեսին թափվածից և տանում եր իր ապաստարանը, ուր արջուկի հետ միասին տեղավորված եր մի գորշուկ Մուտքի մոտ գորշուկը հանգիպեց արջուկին, խոտը խլեց նրանից և յետ-յետ գնալով, արագ փռեց այն իրենց տնակում: Իսկ յեթե վոչ մի տեղ ավելորդ փոռ չեր մնում, արջը, վորպէս ավելի ուժեղը, առանց այլևայլութեան քշում եր աղվեսներին և ջրարջերին, իսկ հետո գորշուկի հետ միասին հարդը կրում եր իրենց բունը: Յերբեմն արջուկը փորձ եր անում խլել այն հարդը, վոր իբրեւ փոռ ծառայում եր Դիկտե անունով եզ գալլին, սակայն դա նրան չեր հաջողվում. հենց վոր քթով մոտենում եր, գայլն առաջներն եր ցույց տալիս և այն ժամանակ մեր ավազակը գգուշութեամբ շեղակի նայելով, շուրջանակի անցնում եր բարկացած գազանի մոտով: Նույնպէսի դիմադրութեան արջուկը հանգիւում եր և Մանիշկա անունով աղվեսի կողմից. ակաճները սեղմած, առաջները բաց, նա անթարթ նայում եր քթովին իր չար, կանաչ, մանրիկ աչքերով: Թվում եր, թե ինչ ելվոր լինի, աղվեսը չի տա փոռը: Սակայն արջը (նրա անունը կրոշկա յեր) հանկարծ այնպես եր հասցնում աղվեսի վզակովին, վոր սա գլխիոնձի տալով մի կողմ եր թռչում: Հաղթողը հանգիստ վերցնում-տանում եր նրա խոտը և յետի վտանքի վրա ծիծաղելիորեն լընդլնգալով, ավարը տանում եր իր սեփական տունը: Իսկ յերբ գիշերները սառնամանիքից ճաքճում ելին ծառերը, գորշուկը քթովի հետ քնած ելին խոտով լցված վորջի խորքում միմյանց քիպ կպած:

ԱՐՄԿԻ ՎՈՐՍՈՐԴՈՒԹՅՈՒՆԸ

Արեւ թեքվում եր դեպի մայրամուտ: Յես համրաքայլ գնում ելի միակ կածանով, տափաստանում կատարած մի շաքաթվա զրոսանքից Սեմիպալատինսկի վերադառնալով: Մթնշաղը վրա յեր հասնում, իսկ մինչ քաղաք դեռ հեռու յեր: Անսպասելի կերպով բլրակի այն կողմում յերեկաց դադախական յուրտը: Տերը կանգնած եր մուտքի մոտ և սիրալիւր ժպտում եր: Բարեկցինք միմյանց: Նա ինձ հրավիրեց հանգստանալու:

Յուրաի անկյունում թառի վրա նստած եր մի ահագին քարարձով: Նրա անշարժութիւնը խաբուսիկ յերեկաց. թվում եր, թե դա խրովիլակ ե:

— Ինչո՞ւ յե մթնում նստած, — հարցրի յես տանտիրոջը: — Եղպես խոմ թռչելն ել կմոտանա:

Թռչնի տերը քմեծադ տվեց, արծվին դուրս բերեց յուրտից և նրա գլխի վրայից հանեց թասակը: Հզոր թեկավոր գիշատիչը թափահարեց իր մեծ-մեծ թևերը և սկսեց պտույտներ դործել յուրաի վերևում: Արծիվն աս-

տիճանաբար բարձրություն գրավեց և, թվում էր, թե այլևս յերեք յետ չի դառնա: Սակայն նրա տերը մի տեսակ շվացրեց — և նույն վայրկյանին արծիվը թեվերը ծալելով, քարի պես ընկնել սկսեց մեր վոտների մոտ: Համարյա հենց գետնին հասած նա բացեց իր թևերը, սահուն իջավ ցած և իր նախկին տեղը դրվեց, վորպես պարգև ստանալով մի մեծ կտոր միս:

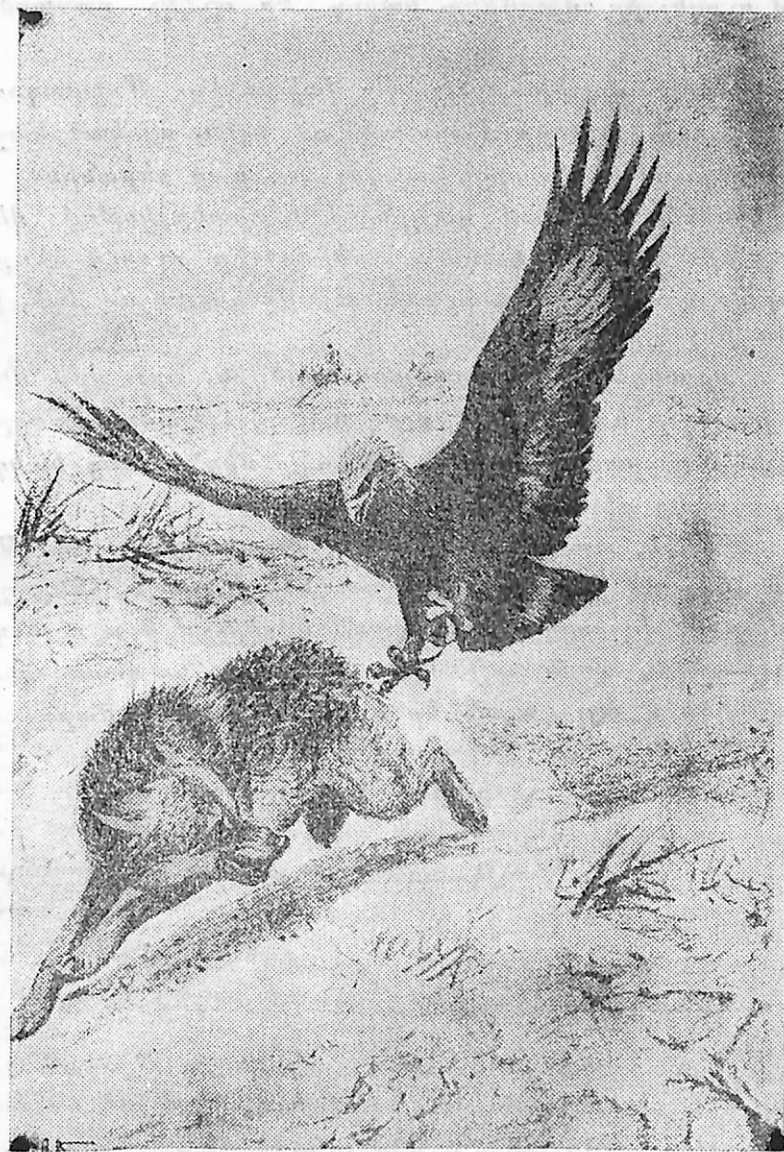
— Լավ վորսորդ ե, — ասաց տերը, սիրով շոյելով իր թևավոր բարեկամին: — Ուզում ես, յեկ վաղը միասին վորսի գնանք: — Յես ուրախությամբ համաձայնեցի:

Առավոտյան մենք ձիերով ճամբա ընկանք: Ղաղախի ձեռքը հենված էր հատուկ մի նեցուկի վրա և հագած էր կաշվե ձեռնոց: Արծիվն անշարժ նստած էր նրա վրա. խորը թասակը քիպ ծածկել էր թռչնի գլուխը:

Շուտով հայտնվեց գայլի հետքը, իսկ տաս կիլոմետր անց հորիզոնի վրա յերևաց և գայլը: Վորսորդն արծվի գլխից քաշեց թասակը և ահագին թռչունը ողբ խոյացավ:

Բարձր յերկնքում մի շրջան գործելուց հետո արծիվը տեսավ վորսը և ճախրասավառնումով ընկավ նրա յետեվից: Նրա թռիչքը շեշտակի յեր: Արծվին գայլից անշատուղ տարածությունը արագ կերպով փոքրանում էր: Ամբողջ թափով մենք սլացանք նրանց յետևից, սակայն մի քանի լուպեյից գազանը և նրան հալածող թևավորը անհետացան բլրակի այն կողմում:

Յերբ մեր ձիերը տեղ հասան, վորսորդի միջամտությունը թռչնի և գազանի մենամարտության մեջ այլևս համարյա թե ավելորդ էր: Արծիվն իր մի թաթով ճանկել էր զոհի ազդրը, իսկ մյուսով ճարակությամբ բռնել էր շուռ յեկած գայլի դունչը: Թևավոր գիշատիչը պինդ բռնել էր նրան և թույլ չեր տալիս շտկվելու: Լսնակունած կաշվի յերեղն ասպհով կերպով պահում էր թռչնի վոտները: Այդ նախազգուշությունը նախատեսել էր վորսորդը, այլապես ուժեղ գայլը, փորձելով ուժգին շարժու-

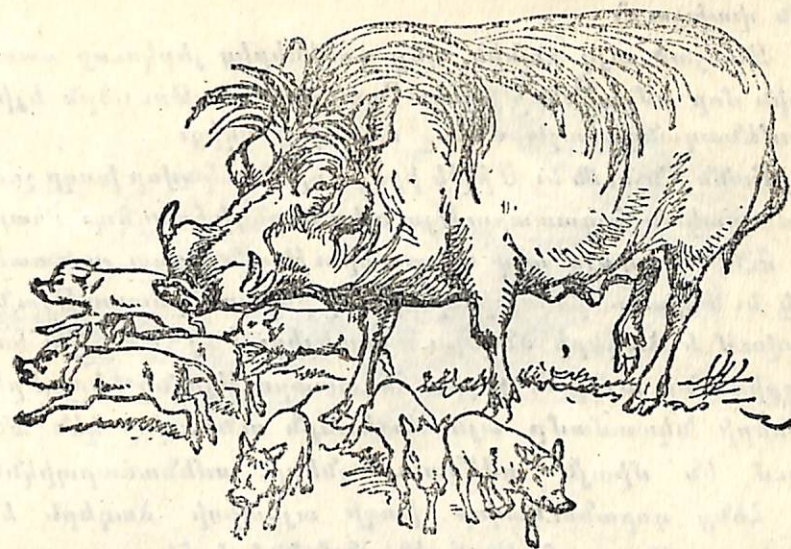
Արծիվը հանկերը խլեց գայլի մարմինը:

մով ուղղել իր մարմինը, կարող եր պոկել քարարծվի մոտը:

Կոխվել մոտենում եր իր վախճանին: Մոխրագույն գալլի զուգ աչքերը կացահանված եյին. արկած կաշին լայն շերտով ճակատից կախվել եր բաց բերանին: Իմ հյուրընկալը մոտեցավ գալլին և մարակի կոթով վերջ դրեց նրա կյանքին: Սակայն արծիվը չեւ ուզում ձեռքից տալ վորսը: Յես հետաքրքրությամբ հետևում եյի, թե հետո ինչ կլինի:

Վորսորդն արագ մոտեցավ արծվին, նրա վրա դրեց իր խալաթը և խալաթի տակ ճարպկությամբ հագցրեց թասակը քարարծվի գլխին: Թռչունը միանգամից կակղեց և դադարեց դիմադրելուց:

Իհարկե, արծիվն այնքան եւ հեշտությամբ հաղթանակ ձեռք չի բերում գալլի հանդեպ: Սակայն հենց դրա համար եւ վորսորդը գնահատում և սիրում ե այդ անվեհեր թռչնին, վորն աշնանը բազմաթիվ նապաստակներ, աղվեսներ և այլ գազաններ ե բռնում նրա համար:

ՄԱՀՎԱՆ ՍՄԱՌՆԱԼԻՔԻ ՏԱԿ

1934 թվի գարնանը աֆրիկական վայրի դորտնուկավոր խոզը մեր կենդանաբանական այգում առաջին անգամ ձագեր բերեց: Նա վեց գոճի ծնեց և տարրինակ եր թվում, վոր մայրը կարծես թե բնավ չի հայտնաբերում մայրական հոգատարություն: Նա իր ձագերին կատաղաբար սլաշտղանում եր մարդկանցից, սակայն ինքն առանց նայելու, ուր ասես վորտքը դնում եր և ամեն ըոպե կարող եր ճխլել անբավարար ճարպիկ գոճիներին:

Սակայն, դորտնուկավոր խոզի սերունդը իր կյանքի առաջին իսկ տրից չտեսնված ճարպկություն, դյուրաշարժություն և արագ շարժումներ փրկան բերեց: Հենց վոր մայրը վեր եր կենում տեղից, գոճիները դես ու դեն եյին փախչում: Մինչև իսկ այն ժամանակ, իերք ձագերը սոված ժամանակ կաշում եյին նրա ստիճներին, նրանք ախուամենայնիվ զգուշ եյին և իրենց ծնող մոր ամենա-

Հնչին շարժման դեպքում արագ ցատկումներով հեռու ելին փախչում:

Չնայած այդ բանին, վեց գոճիներին յերկուսը առուկեցին մոր սմբակների տակ: Դրանք ամենաթուլներն էին և ամենադանդաղաշարժները այդ վեցյակին:

Բանն ինչու է: Միթե իրոք գորտնուկավոր խոզը հունի մայրական հոգատարութիւնը իր սերնդի հանդեպ: Իհարկե, ունի: Սակայն այդ հոգատարութիւնը շատ յուրատեսակ է: Գորտնուկավոր խոզերի մեջ բնական ընտրութիւնը սկսվում է ձագերի ծնվելու ընկերից: Իսկ առաջին հայացքից մոր այդքան Հնչին հոգատարութիւնը իր յերեխաների նկատմամբ այն հետևանքն ունի, վոր կենդանի մնում են միայն ամենաուժեղները, ամենաճարպիկները: Հենց գորտնուկավոր խոզի այսպիսի ձագերն են, վոր կարող են ապահովել իրենց նմանների հետագա գոյութիւնը, ապրելով ազատութեան մեջ՝ աֆրիկյան ասեղալի գիշատիչներով մշտապես շրջապատված:

ՅԱԽԱՔԼՈՐԻ ՄԱՇԸ

Այս դեպքը պատահեց Մոսկվայից վոչ հեռու: Չմեռը, ռազմա-վորսորդական տնտեսութեան անտառում անտառապահը մի ցախաբլուր տեսավ: Նա այնքան թուլ էր, վոր չէր կարող թռչել և հեշտ բռնվեց ձեռքով:

Հիվանդ թռչնին տարան պահականոց և այնտեղ նա մի ժամից մեռավ:

Շուտով նույն այդ անտառում գտնվեցին ելի մի քանի ցախաբլուրներ և դահուճներ: Դա մեզ հետաքրքրեց. բնութեան մեջ շատ հազվադեպ կարելի յէ տեսնել իրենց բնական մահով մեռնող գաղաններ և թռչուններ:

Ցախաբլուրի դիակը տրվեց մեզ: Նրա մահվան պատճառը վորոշելու համար մենք հերձհատեցինք նրան: Թրոչնի մկանստ ստամոքսի մեջ քիչ չէին սահանաքարիկները, սակայն վոչ նրանցից, վոր մեզանում պատահում են Մոսկվայի մոտ, այլ բերովի քարեր, վորոնցով սովորաբար ծածկում են շալախերի միջև ընկած տարածութիւնը յեր-

կաթուղագծերի յերեսքի վրա: Հենց այդ մանրիկ քա-
րերը բացին հանելուկը:

Բոլոր բուսակեր թռչունների միանոս ստամոքսում
գտնվում են մանրիկ քարիկներ: Դրանք յուրատեսակ յեր-
կանաքարեր են, վորոնց ոգնությամբ աղացվում են կոշտ
տեսակի կերերն առաջ, քան կմանեն տասներկու մատնյա
աղիքը: Ուսումնասիրելով անտառային վորսաթռչունների՝
դահուկների, խլահավերի կամ ճերմակ կաքավների կերի սե-
զոնայնությունը, լես մշտապես բախվում եյի այդ յերեսույ-
թի հետ: Յեւ յուրաքանչյուր վորսորդ շատ լավ գիտի, վոր
հոկտեմբերին ամենից հաքմար ե խլահավեր վորսալ լու-
սադեմին, յերբ նրանք թռչում են դեպի լճափերը, դա-
նաղան փլվածքներ կամ այլ տեղեր, ուր կարելի յե
գտնել անսահմանափակ քանակությամբ փոքրիկ, վաղորկ
քարեր: Դա սովորաբար պատահում ե աշնանը, ամառային
առատ կերերից ձմեռային աղքատիկ և նվազ սննդաբար
կերի անցնելիս: Թռչունն իր ստամոքսում քարիկների
պաշար ե տեսնում ամբողջ հոկտեմբեր ամսին և նոյեմ-
բերի կեսը:

Ինչո՞ւ նա այդքան ժամանակ ե վատնում այդ բոնի
համար:

Ուշիուշով քննության առնելով թռչունների ստա-
մոքսների պարունակությունը, դժվար չե համոզվել, վոր
խլահավը, որինակ, կտցում ե վոչ բոլոր մանրիկ քարե-
րը,—նա ամենայն խնամքով ընտրում ե միայն կվարցի
թափանցիկ խոշոր հատիկները, վորոնք ամենամեծ կարծ-
րությունն ունենա: Իսկ դրանց մեջ նա ընտրում ե այնպի-
սիները, վորոնց յեղրերը վողորկ են: Հեշտ չե բավական
քանակությամբ այդպիսի մանրիկ քարեր գտնելը: Կվար-
ցից պակաս կարծրություն ունեցող հանքերը թռչնի ստա-
մոքսում մշտապես քսվելուց արագ կերպով մաշվում-
մանրանում են և հետևաբար ընդունակ չեն վորպես յեր-

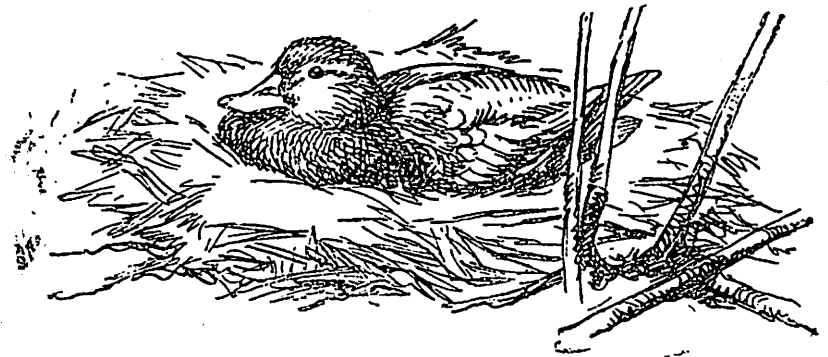
կանաքարեր յերկար ծառայելու: Իսկ ձմեռ ժամա-
նակ լրացնել այդ քարիկների պաշարը միշտ հնարա-
վոր չե, վորովհետև դրանք ընկած են ձյունաշերտի տակ:

Անտառում մեռած ցախաքլորին հերձահատելը ցույց
տվեց, վոր նրա թռքերի մի մասը և ողային փուչիկներն
այնքան ելին վնասված ամենամանր պարափրաջին սըն-
կով (ասպերգիլլոս), վոր մուգ-դարչնա-կանաչավուն
գույն ունեյին:

Ցախաքլորը վորտեղ կարող եր վարակվել այդ պա-
րազիտային սնկով: Այդ հարցի պատասխանը մենք ստա-
ցանք այն ժամանակ միայն, յերբ ուշիուշով գննեցինք
նրա ստամոքսի մեջ գտնված քարերը: Դրանք նա կարող
եր հավաքել յերկաթուղագծի յերեսքի վրա, ուր նա հա-
վանորեն թռած ե յեղել խոր ձյունով ծածկված կվարցի
հատիկների անհաջող վորոնումներից հետո: Յերկաթուղա-
գծի յերեսքից քարիկներ հավաքելիս թռչունը վարակվել
եր պարազիտային սնկով, վորն աշտեղ զարգանում ե
մարդատար վագոններից գուրս թափվող արտաթորու-
թյունների վրա: Յերկաթուղագծի յերեսքից վերցրած քա-
րիկների հետազոտությունը հաստատեց մեր յենթադրու-
թյունը (դրանցից ամալին բուլլոնի մեջ աճեց ճիշտ այդպի-
սի մի սուկն՝ ասպերգիլլոս): Այնինչ վորսորդական տըն-
տեսության ձորից հավաքած քարերից, ինչպես նաև կե-
չու կոկոններից մենք չկարողացանք ստանալ և վոչ մի
սուկ:

Այնտեղ, ուր ձյան շերտը թռչուններին հնարավո-
րություն չի տալիս լրացնել մաշված յերկանաքարիկների
պաշարը, վորսաթռչունը կամ մահանում ե, ի վիճակի չլինե-
լով կոշտ փայտակերերը մարսել, կամ թե հարկադրված ե
լինում թռչել դեպի յերկաթուղային յերեսքը: Իսկ թե ինչ
հետևանքի յե հասցնում դա, մենք արդեն համոզվեցինք
ցախաքլորի հետ պատահած դեպքից:

Հավաթռչուններն արժանի լեն, վոր նրանց մասինս
 պեթ փոքր ինչ հոգ տանենք: Ձմեռը նրանց մանրախճե-
 րով ապահովելը շատ հեշտ է. միայն թե պետք է զանա-
 զան տեղերում մանրիկ քարեր թափել, դրանք ճյան ծած-
 կումից յեղենյա ճյուղերից շինած պատվարով պաշտ-
 պանելով:

ՈՂԱՅԻՆ ԶՐՈՍԱՆՔՆԵՐ

Ինչ վոր մեկն ասաց, վոր Կրասնայա Պրեսնյան — դա
 Մոսկվայի միակ ռայոնն է, ուր ապրում են զբերեր և
 վազեր, փղեր և արջեր, թուփախներ և շայլամներ:

Իրոք, ապրում են: Յեվ վոչ միայն այդ կենդանիներ-
 րը, այլև տասնյակ, հարյուրավոր ուրիշ կենդանիներ:
 Միայն թե նրանք ապրում են վոչ թե ազատ վիճակում,
 այլ կենդանաբանական այգում:

Մեր այգու բնակչությունը տարեցտարի նկատելի
 կերպով ավելանում է. բազմաթիվ այլևայլ թռչուններ
 և գազաններ գարնանը նոր սերունդ են բերում: Սակայն
 բոլոր կենդանիներն ել ընդունակ չեն ազատությունից
 զրկված վիճակում սերունդ տալ, և դա առաջին հերթին
 վերաբերում է թռչուններին: Շատ թեվավորների այս-
 պիսի առանձնահատկությունը նրանով է բացատրվում,
 վոր արգելանոցում ապրելու հետևանքով նրանք չեն կա-
 րող թռիչքներ կատարել: Իսկ առանց թռիչքների նորմալ
 չեն զարգանում նրանց ներքին օրգանները: Ահա ինչու
 սերունդ չեն տալիս նաև սուղկան բաղերը, վորոնց թևե-
 րը մենք քիչ կտրում ենք, վորպեսզի գարնանը և աշնանը
 նրանք վոչ մի տեղ չթռչեն — կորչեն: Իրա փոխարեն սաստիկ
 շատ ձագեր տալիս են կոնչող վայրի բաղերը, վորոնք կենդա-

նաբանական այգում ապրում են լիակատար ազատութեան մեջ: Արշալույսին նրանք բարձրանում են քաղաքի վրա, թռչում են դեպի շրջակայքը, սակայն միշտ ել ճրշտապահ կերպով վերադառնում այգի: Մենք ունենք յերեք հարյուր հատ կոնչող բադեր և խոչընդոտ չենք հանդիսանում նրանց զբոսանքներին. այդ թռչունները սովորում են իրենց բնատեղին և մշտապես ձգտում են այդտեղ:

Կարմրագլուխ սուզկան եգ բադերից մեկը սովորեց թռչել կողքի վրա, չնայած այն բանին, վոր նրա թեւերի փետուրները քիչ կտրած էին: Ճիշտ է, նա չկարողացավ հեռու թռչել, սակայն պտույտներ գործել լճակի վրա նրան հաջողվում էր: Այդպիսի «ֆիզիկուլտուրան» բավական էր, վոր թռչնի կյանքը նորմալ ընթացք ունենար: Յեւ բադը ավեց յերկու ձագ:

Ջահել սուզկանների մեծամասնութիւնը ձմեռը մնաց այգում, այնտեղ լիակատար ազատութեան մեջ ապրելով: Չվելու չձգտեցին և այն սուզկանները, վորոնք գուրս էին յեկել կոնչող բադերի տակ դրված ձվերից: Սովորելով կոնչողների խմբին, նրանք այդ յերամների հետ թռչում էին քաղաքից հեռու, բայց միշտ վերադառնում են յետ:

Հեռավոր չվոցների վոխարեն ողային զբոսանքներ անելով կոնչողների հետ, Ջահել սուզկանները շատ լափ զարգացան և վերջապես սկսեցին սերունդ տալ ազատութիւնից զուրկ վիճակում:

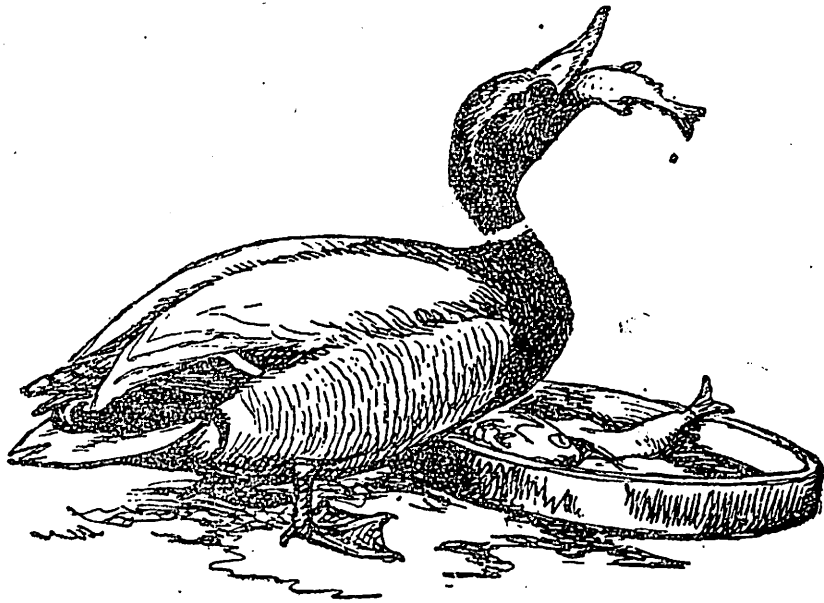
Վորսորդների մեջ գոյութիւն ունի կարծիք, վորպէս թէ կոնչողների արուները քանդում են բադերի բները: Յերեւի այդ լեզենդը նրա համար գոյութիւն ունի, վոր դրանով վորսորդները փորձում են արդարացնել արու բադերի վորսը գարնանը. այդպիսով, նրանք իբր թէ փրկում են կոնչողների ապագա սերունդները կործանումից:

Բայց վորսորդներն իզուր են բամբասում արու բադերին. իրականում միանգամայն հակառակն է: Կենդա-

նաբանական այգում մենք հեշտութեամբ ենք գտնում թուխս նստած բադի բունը այն պարզ պատճառով, վոր նրա մոտ միշտ կարելի յէ տեսնել արուին: Ասես հերթապահութիւն կատարելով, նա մշտապես գտնվում է մոտերքում և արթուն կերպով նստում է ջրում, հենց ափի մոտ: «Ժամապահը» գլուխը չի խոթում բնի մեջ, իսկ ջրային այլ թռչունները միշտ ել քշում է:

Հարավային Սիբիրի. խուլ լճերում չես առիթ եմ ունեցել տեսնելու հազարավոր բադեր և արուներ: Գարնանը վոչ վոք չվորսաց նրանց, բայց թխսածները լրիւ էին:

Իմ ստացած նամակներում հաճախ մեղադրում են արու բադերին բներ քանդելու մեջ: Ըստվորում բոլորը սովորաբար մատնացույց են անում Ակսակովի հայտը զիրքը, դրված դեռևս 1852 թվին: Լավ վորսորդ և գիտող Ակսակովը այդ գրքում խոսում է այն մասին միայն, վոր ինքը բադի բներ է գտել ջարդված ձվերով, իսկ մի քանի տող ցած բարեխղճորեն խոստովանում է. «Ինքս չեմ տեսել, թէ արու բադն ինչպէս է կտրարում այդ վայրագութիւնները»: Ախր չի կարելի ամեն ինչ գցել արու բադի վրա, յերբ այնպէս շատ կան գիշատիչներ, վորոնք հերավի քանդում են բադերի բները, իսկ գարնանը բադերը գույգերի յեն բաժանվում և նշանակում է, արուներ պահանջվում են ճիշտ այնքան, վորքան և եգ բադեր:

ԲԱՂԻ ՈՒՏԵԼԻՔԸ

Ինչո՞ւ են սնվում վայրի բաղերը:

Թվում է, թե դժվար է պատասխանել այդ հարցին, պետք է միայն այդ թռչուններից մի քանիսին սպանել, բացել նրանց ստամոքսները և տեսնել: Թե այնտեղ ինչ կա: Սովորաբար այդպես էլ անում են: Յեվ բաղերի ստամոքսներում գտնվում են շերեփուկախոտի, վոդնե-դլիսուկի, յեղեգների, բոշխի կամ այլ ճահճային բույսերի հնդեր: Ճիշտ է, շատերը դիտել են, վոր վայրի բաղերը ձկներ են բռնում, դերտեր, վորդեր և խեցգետնանմաններ, սակայն այդպիսի կերերը համարվում են պատահական. չե՞ վոր դեռևս վոչ վոք այդ կերը նկատելի քանակությամբ չի գտել թռչնի ստամոքսում:

Միանգամայն այլ կերպ հարկ յեղավ դատել, յերբ Մոսկվայի կենդանաբանական այգին Սիբիրից ստացավ մի մեծ խումբ հողամաղիկ բաղեր: Նախքան Մոսկվա

ընկնելը, նրանք մեկուկես ամիս գտնվում էին ճանապարհին: Ամբողջ ճանապարհին բաղերին կերակրում ենին միայն ցորենով և ձկնով, իսկ յերբ մենք հերձահատեցինք մեկ-յերկու զույգ սատկած հողամաղիկներ, նրանց ստամոքսներում գտանք միայն կատարավոր շերեփուկախոտի հնդեր:

Այսպիսով, մի՞թե բաղերը սնվում են այդ հնդերով: Դհարկե, վոչ: Ո՞ւր է պետք այն կերը, վորը չի մաքսվում միսի և իսկ քառասունհինգ որ ու գիշերվա ընթացքում: Կատարավոր շերեփուկախոտի պինդ հնդերը ստամոքսում մնացել են միայն այն պատճառով, վոր թռչունները չեն կարողացել մաքսել դրանք:

Կվարցի կարծի հատիկների հետ այդ հնդերը կատարել են յուրատեսակ լերկանաքարերի դեր, վորոնք ոգնում են ավելի արագ մանրացնել կուլ տված կերակուրը:

Սակայն, ինչո՞ւ են կերակրվում բաղերը:

Կենդանաբանական այգում մենք վորոշեցինք ավելի ճիշտ ստուգել, թե ինչու ջրային թռչունների մաքսողական որգաններում չեն գտել կենդանական կերի մնացորդներ: Մենք սկսեցինք կոնչող արու բաղերին կերակրել վորոշ կերերի ճիշտ վորոշված քանակությամբ և քիչ ժամանակ անց հերձահատեցինք այդ կոնչողներին, վորպեսզի ուսումնասիրենք նրանց ստամոքսների և աղիքների պարունակությունը:

Կերակրելուց քսան րոպե հետո արդեն բաղի ստամոքսում չկար վոչ ձուկ, վոչ անձրևային ճիճուներ, վոչ խեցգետնանմաններ, վորոնցով մեր թռչունը ճնախաճաշել էր: Յերկրորդ բաղը մենք հերձահատեցինք քառորդ ժամից հետո, իսկ յերրորդին — տաս րոպե անց կեր տալուց հետո: Նույն արդյունքն ստացվեց. ստամոքսներում չեր մնացել ընդունված կերակրից և վոչ մի հեռք: Հերձահատություն ժամանակ չգտնվեց և վոչ մի թեփուկ (ձկան

վահանիկ), թեև մյուս կենդանիները սովորաբար շատ
յերկար են մարսում շեղանկան խոշոր թեփուկները:

Մենք վերցրինք արու բադի ստամոքսային հյուսթից
մի կաթիլ և նրա մեջ թողինք ձկան թեփուկը. դա տար-
բալուծվեց մեր աչքի առջև:

Բադերի այս զարմանալի հատկությունը՝ այդպես
արագ մարսել կերակուրը՝ սխալ յեզրակացությունների
բերեց նրանց ուտելիքի նկատմամբ:

Իհարկե, մի քանի բույսեր վորոշակի դեր են խա-
ղում բադի ուտելիքի մեջ, սակայն յեթե վորևե մեկի
խեղձին փչեր վայրի բադերին կերակրել միայն ճահճային
բույսերի կոշտ հնդերով, ապա խեղճ թռչունները շուտով
կստակեյին սովից:

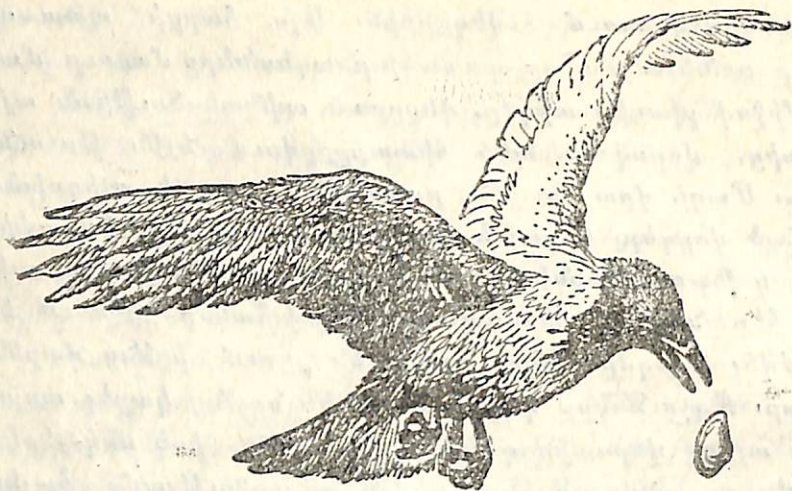
Յերեկոները կոնչող բադերը թռչում են դեպի մար-
դագետիները կամ անտառի բացատը և այնտեղ ուտում
են մեծ քանակությամբ անձրևային ճիճուներ, վորոնք
գիշերները դուրս են սողում իրենց բներից: Յերկու-
յերեք ըոպեյից արդեն ճիճուն տարրալուծվում է բադի
ստամոքսային հյուսթի մեջ. մնում է միայն ճիճվի փորից
դուրս յեկած հողը՝ քիչ քանակությամբ սև ցեխ:

Ճիշտ նույն կերպ դատարկ են լինում փոքրիկ կտցար-
ների և խաղատնիկների ստամոքսները, վորոնց համարյա
միշտ կարելի յե հանդիպել ծովեզերքներին: Մերթ ջրին
մոտենալով, մերթ յետ նահանջելով վրա հասնող ալիք-
ներից, այդ թռչուններն ասես պարում են ծովեզերքին:
Իսկ յերբ ալիքը փչելով հեռանում է, նրանք արագու-
թյամբ ինչ վոր բան են գլխում ափի թաց շերտի վրայից,
մինչև վոր այն վերստին կծածկի նորից վրա հասնող
փրփրալից ալեկատարը:

Հրացանազարկ անելով մի խաղատնիկ, մենք տեղ-
նուտեղը հերձահատում եյինք նրան, սակայն նրա ստա-
մոքսում միշտ ել միայն ավազահատիկներ եյինք գտ-
նում: Առակա զինչ ցուցանե: Չե՞ վոր թռչունը խոմ

ավազ չի վորսում ծովեզերքին: Այս հարցի պատաս-
խանը գտնելու համար պատանի ընագետները մաքուր մա-
ղի միջով լվացին տիղմը, վերցրած ափնակոծության այն
շերտից, վորով այնպես հետաքրքրվում եյին թռչուն-
ները: Մաղի վրա մնացին բազմաթիվ բարակ, ոլիզոխեա
կոշված վորդեր: Ահա թե ինչ վորս եր գրավել ծովափին
պարող խաղատնիկներին: Բանից դուրս յեկավ, վոր ալի-
քի հեռանալուց հետո շատ ոլիզոխեաներ սկսում են
շարժվել և ազմի միջից դուրս են ցցում իրենց մարմնի
ծալը: Թռչունները կարողանում են նրանց կտցել առաջ,
քան ալիքը վերստին դեպի ափ կվաղի, իսկ մեկ-յերկու
ըոպեյից ստամոքսային հյուսթն ամբողջությամբ հալեց-
նում է վորդին:

ԱԳՌԱՎՆԵՐԸ

Ավագուտ գետեղերքի վրայով դանդաղ թռչում էր մի ագռավ: Ասես իր վերջին ույծերն սպառելով, նա ծանր ու անկանոն թափահարում էր թևերը: Հավանորեն քաղցը ուժասպառ էր արել ագռավին:

Անսպասելի կերպով թռչունը թփրտաց ողում: Սկզբում նա ինչ վոր բանի չէր նայում, հետո ցած իջավ և մոտեցավ ավազի վրա ընկած անատամ խեցիին: Այդ խեցին բերանն առնելով, ագռավը նորից ողջ խոյացավ: Սակայն նա հազիվ էր հասել տաս-տասնունհինգ մետր բարձրության, յերբ լայն բաց արեց կտուցը և թողեց խեցին: Անատամ խեցիի ընկնելուց հետո ճախրասլաց թռիչքով իջավ և ագռավը: Խեցին ընկավ ավազի վրա և բնավ չփնասկեց:

Յերեք անգամ ագռավն ող բարձրացավ և յերեք անգամին ել ցած գցեց միևնույն անատամ խեցին: Դա միանգամայն ուժասպառ արեց թռչնին: Սակայն գետափին փոքր ինչ հանգստանալուց հետո նա վերստին բարձրա-

ցավ մի քանի մետր, պտտվեց քարոտ թմբի վրա և վերադարձավ այնտեղ, ուր ընկած էր խեցին: Զորբորդ անգամին ագռավը միայն այն ժամանակ ցած գցեց խեցին, յերբ ներքևում յերևացին քարերը: Վերջապես անատամ կրային զրահը ջարդված էր: Խեցին իր կառչուն ճանկերով բռնելով, սոված թռչունն ագահությամբ սկսեց մաքրադարդել մոլլուսկը:

Այս դեպքի մասին իր նամակում պատմել է Ս. Սեդիխը, վոր զարմանքով դիտել էր ագռավի համառությունը: Իրոք, գոյության մշտական կռիվը շատ կենդանիների մեջ այնպիսի սովորություններ է առաջացրել, վորոնք ոգնում են հաճախ յեղբ գտնել, թվում է թե, ամենադժվարին վիճակից: Փոքր ինչ ալլ կերպ, քան ագռավը, կտցար-կաշաղակն է կոտրում խեցին: Կտուցն առնելով այն, նա այնքան է խփում քարին, մինչև վոր կոտրվի:

Այլ թռչունների մեջ ագռավներն աչքի յեն ընկնում իրենց անհամեմատ ավելի զարգացած գլխողեղով: Ահա ինչու, դիտելով նրանց, հաճախ կարելի չի տեսնել շատ և շատ հետաքրքիր տեսարաններ: Այդպիսի տեսարաններից մեկի մասին մեզ գրել է վորսորդ Կաչիրոնին Ուրալից:

Հրացանաձգության մեջ հմուտ թյուն ձեռք բերելու նպատակով, Ուրալում աշխատող այդ լեռնային ինժեները սկսում է ամեն ուր կրակել ագռավների վրա: Սակայն լերկու-յերեք ուր հետո ագռավներն սկսում են տեղերից թռչել, հենց վոր իրենց թշնամին յերևում էր հեռվում: Թռչուններն իջնում էին սոճիների գաղաթներին վոչ ալլ կերպ, քան հրացանի զարկի հասանելիությանից հեռու:

Ինժեները դիմում է խորամանկության: Ամեն տեսակ նախազգուշություններով նա դարան է սարքում փոքրիկ ամբարում, աղբյուրից վոչ հեռու, վորի մոտ սովորաբար լինում էին ագռավները: Սակայն թռչունները տեսնում են, թե թշնամին ինչպես է դարան մտնում

և մի ակնթարթում թռչում-ծեփում են սոճիների դա-
գաթները: Միայն այն ժամանակ են նրանք իջնում աղ-
բարկղի մոտ, լերը ինժեները հեռանում ե իր դարանից:

Մյուս ուր թռչուններին հետապնդողը ամբար ե մըտ-
նում յերկուսով—իւր ընկերոջ հետ, վորը մի բոպեյից յետ
ե վերադառնում, սոճիների վրա նստած ագռավների աչ-
քի առաջ քայլելով: Ինժեների պարզ հաշվով՝ թռչունները
տեսնելով հեռացող մարդուն, կմիամտանան և նորից
կթռչեն դեպի աղբարկղը: Սակայն ագռավներն այդ դեպ-
քում ել չխաբվեցին: Նրանցից վոչ մեկը չթողեց իր ապա-
հով տեղը, մինչև վոր զայրացած ինժեները չգնաց տուն
նախաճաշելու:

Զախորդության հանդիպած վորսորդի շիգըր գալիս ե.
մի մարդ, վորն իր գրպանում դիպում ունեւ բարձրա-
գուն դպրոցը հաշոդ կերպով ավարտելու մասին, չի կարո-
ղանում խաբել սովորական ագռավին:

Նա ամբար ե մտնում յերկու ընկերների հետ, իսկ
հետո նրանց յետ ե ուղարկում: Յերբ մարդիկ աչքից կո-
րան, ինժեները մեծ հույսով դուրս ե նայում ճեղքի
արանքից... Ագռավներն առաջիկա պես կանոնավոր կերպով
նստած եյին սոճիների վրա:

«Ձե, բալամ, անձնատուր չեմ լինի»,—վճռեց վոր-
սորդը և դարան մտավ յերեք ընկերների հետ:

Վերջապես նա կարող եր ցնծալ: Յերբ յերեք տղա-
մարդիկ դուրս յեկան փոքրիկ ամբարից, անցան բակի
միջով և մտան տուն, ագռավները միանգամից իջան աղ-
բարկղի մոտ:

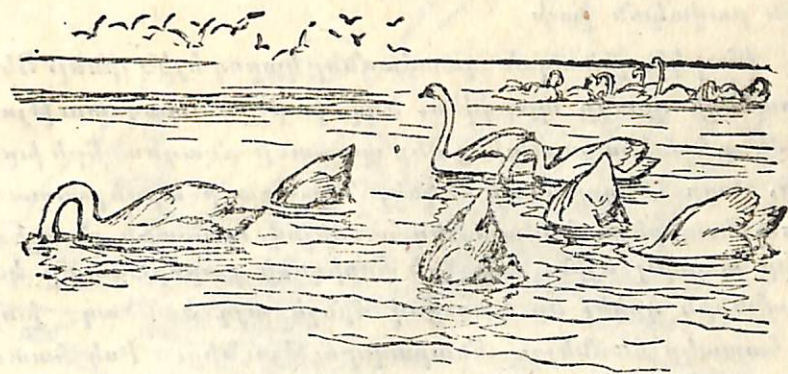
«Այդ պատահաբար դրված փորձից,—գրում եր իր
նամակում ընկեր կաշիոնին—կարծես թե կարելի յե յեղ-
րակացություն անել. յեթե մարդիկ յերեմն հրացանա-
դարկ անելով ագռավներին «հաշվում են ավարը», ապա
ագռավները ևս կարող են հաշվել մարդկանց, թեպետ յե-
րեքից բաժնի հաշվելը վեր ե նրանց ուժերից»:

Կրակոց ագռավների վրա:

Սակայն միթե բանը հաշիվն ե: Կարելի չե, թե թռչունները պարզապես հիշել են իրենց թշնամու արտաքինը և ցած չեն իջել սոճիների գագաթներից, մինչև վոր հեռացող մարդկանց մեջ տեսել են նրան: Իսկ յերբ փոքրիկ ամբարից դուրս յեկան յերեքը և խմբված հեռացան բակից, ագռավները կաթող եյին սխալվել, վորսորդի տեղ դնելով նրանցից մեկին:

Ընդհանուր առմամբ ագռավները շատ լավ հիշում են մարդկանց դեմքն ու ֆիզիկական, մանավանդ նրանց ուրբեր անհանգստությունն են պատճառում նրանց:

ԴԺՎԱՐ ՁՄԵՌՈՒՄ

Խաղաղ լճակի հայելանման յերեսով դանդաղ լողում ե գեղեցիկ թռչունը: Նրա փետրավորումը ավելի ճերմակ ե, բան ձյունը, իսկ յերկար վիզը հպարտ կորուժյուն ունի:

Այդպես են պատկերում կարապներին նկարների վրա, այդպիսին նա ներկայանում ե մեզնից յուրաքանչյուրին: Իրոք, դա իսկական ջրային թռչուն ե, և մինչև իսկ դժվար ե նրան պատկերացնել ջրից հեռու:

Այնինչ ջրի մակերեսի աննշան բարձրացումն այն ավազաններում, ուր ձմեռում են կարապները, հաճախ առաջ ե բերում նրանց կոտորածը: Հենց այդպես պատահեց մի անգամ Լենքորանի մոտ, Անդրկովկասում: Քամու ճնշման տակ Ղզլ-Աղաջ կոչված ծովախորշում ջրի մակերևույթը բարձրացավ քսան կամ յերեսուն սանտիմետր: Չանցավ մի ամիս և այնտեղ ձմեռող կարապներն այնպես լղարեցին, վոր բնավ չեյին կարողանում թռչել. նրանցից մի քանիսին վորսորդներն ուղղակի ձեռքով եյին բռնում:

Կարապները ստակում եյին տառնյակներով, հարյուրներով: Լենքորանից մեզ նամակներ ուղարկեցին և հարցնում եյին, պատճառն ի՞նչ եր այդ աղետի: Չե՞ վոր նա-

խորդ տարիները այդ թռչունները ծովախորշում սուղում էին բավական լավ:

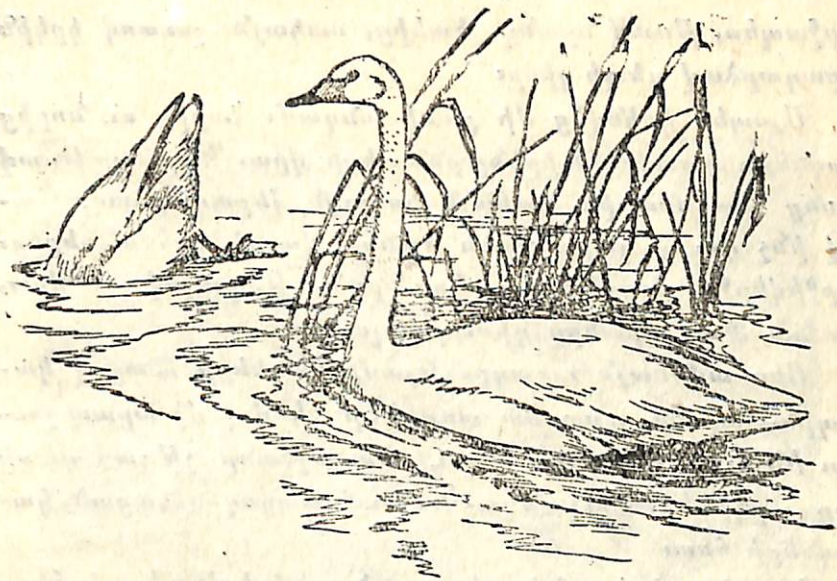
Իհարկե, գանազան պատճառներ կարող էին լինել: Յեվ, փորպեսզի դրանք պարզվեն, ծովախորշի հետազոտությունը մենք հանձնարարեցինք մեր պատանի ընադետներին խրմբին, փորը Լենքորան եր մեկնել Ղզլ-Աղաշի արգելանտան ուսումնասիրելու համար: Տեղ հասնելով, պատանի բնադետները պարզել էին, փոր ջրի հորիզոնի բարձրացումը կարապներին զրկել եր կտուցով մինչև այդ ծանծաղ խորշի հատակը հասնելու հնարավորությունից: Իսկ հատակում կային խոունջիներ, փոքրիկ խեցեփայտներ, ջրաբույսեր և այլ կեր նրանց համար:

Սովը կարապներին հարկադրել եր կերի համար սուղվել ծովախորշի հատակը, սակայն դա հեշտ աշխատանք էր: Եներգիայի այնպիսի մեծ քանակություն եր պահանջում դա, փոր այնքան դժվարություններ ձեռք բերած կերակուրը չեր կարող լրացնել վատնած ուժը: Կարապներն աստիճանաբար նվազում էին, թուլանում և սատկում:

Ի՞նչ հետևանք ունեցավ ձմեռելու պայմանների առաջին հայացքից այդքան չնչին փոփոխությունը: Այն, փոր ջրի հորդացման դժվարին որերին ավելի տանելի վիճակ տանելին այն թռչունները, փորոնց վիզը փոքր ինչ յերկար եր, քան թե մյուս կարապների մեծամասնությունը:

— Թույլ տվեք առարկելու, — կասեն մեզ: — Մի՞թե կարապները չէին կարող մերձավորյա ջրերում վորսար:

Իհարկե, կարող էին: Սակայն ծովախորշի ափերն այնքան ցած էին, փոր ջրի չնչին բարձրանալն անգամ ծածկում ե դրանք հարյուրավոր մետրեր: Յեվ փորվհետև մերձավորյա գետինը ամայի լե, ուստի կարապները նրա վրա վոչ մի ուտելու բան չէին գտել, փորքան եր փոր կտուցներով փնտռելու լինեին այդ բնավ վոչ խոր տեղերում:

ՏՈՒՐԱՆԳԱ-ԿՈՒԼ ԼՃԻ ՎՐԱ

Խրտիչ գետի վերին հոսանքն ուսումնասիրելիս յես մի քանի որ վրան զարկի Տուրանգա-Կուլ լճի ափին: Այդ ճանապարհորդությունը ձեռնարկված եր բնությունն ուսումնասիրելու միակ նպատակով, ինչու և յես հետաքրքրություններ սկսեցի դիտել Ֆշչացնող կարապների մի ընտանիք, փոր յես նկատել էյի մերձավորյա մացառուտներում:

Բացի ծնողներից, Ֆշչան կարապների ընտանիքում կային յերեք ձագեր: Աշուն եր և թռչունները պատրաստվում էին չվել դեպի հարավ: Ահա նրանք թողին լիճը և մոտ հինգ կիլոմետր հեռացան բնատեղերից: Անսպասելի կերպով ջահել կարապներից մեկն անշատվեց թռչողների յերամից և յես վերադարձավ: Նրա յետևից վերադարձան և մեծահասակ կարապները: Ծնողները յերկար պատվեցին ողում և ամեն կերպ իրենց ձագին հարկադրում էին չվել մնացած ամբողջ ընտանիքի հետ միասին: Յեվ սա,

վերջապես, թուով նրանց յետևից, սակայն շուտով կրկին վերադարձավ դեպի լիճը:

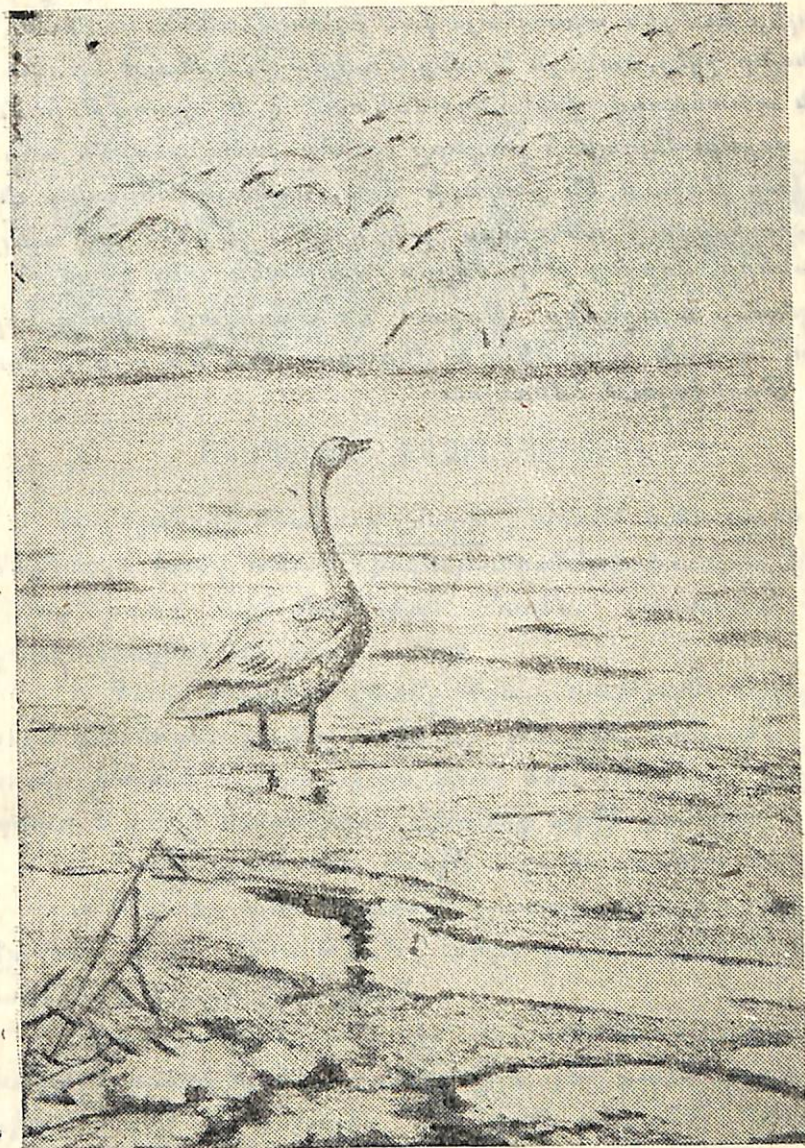
Այսպես կրկնվեց մի քանի անգամ: Նորից ու նորից ծնողները պտտվեցին իրենց բնատեղի վրա: Կարապը թռավ նրանց հետ միասին, սակայն իսկույն վերադարձավ, հագիվ ինչ դուրս գալով իրեն ծանոթ վայրի սահմաններից: Վերջիվերջո ընտանիքը լքեց նրան, թողնելով լճի վրա, ուր նա մնաց ցրտերը դիմավորելու:

Յես ամենայն ուշադրությամբ հետևեցի մնացող կարապին—արտաքուստ նա առողջ էր և վոչ մի արատ չուներ: Ինչո՞ւմն է թանր: Ինչո՞ւ նա աշնանը չթռավ դեպի տաք յերկրներ, Տուրանգա-Կուլում ապրող մնացած կարապների հետ:

Ինչպես յերևում է, յես գործ ունեյի մի դեպքի հետ, յերբ թռչունը չունի չվելու սեզոնային մղում: Թողնելով Տուրանգա-Կուլի ափերը, յես գիտեյի, վոր այդ կարապն այլևս յերբեք չի տեսնի իր ցեղակիցներին, նա ընդունակ էր գոյության կռվին և ձմեռը նրան մահ էր սպասում:

Չվող թռչունների մեջ այսպիսի դեպք—յերբ բացակայում է հարավ թռչելու մղումը—հազվադեպ է պատահում: Ահա ինչու զարմանալի է, վոր մեզ հետաքրքրեցին այն պատճառները, վորոնք հարկադրել էյին մի քանի սերմնազուսերի ձմեռելու մնալ Վյադմա քաղաքի շրջակայքում:

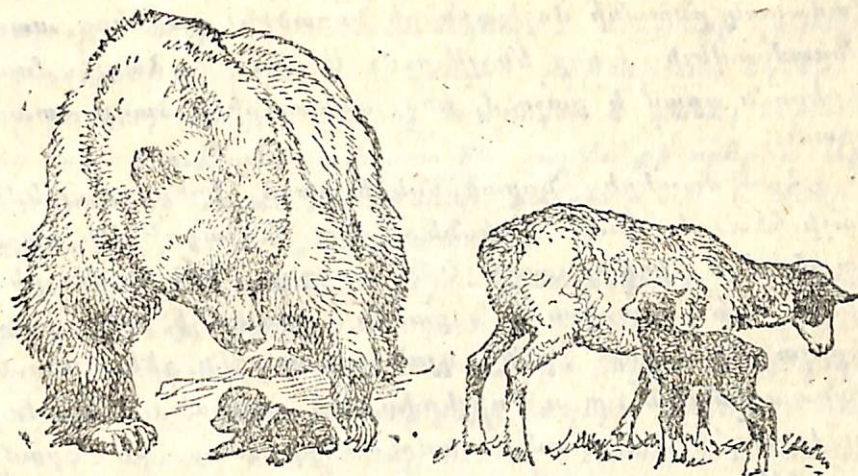
Մեզ հետաքրքրող հարցերը պարզելու համար մենք հրացանազարկ արինք տասնհինգ թևավոր «ձմեռողների»: Բանից դուրս յեկավ, վոր նրանք բոլորն էլ ունեյին վորևէ փասվածք: Որինակ, մեկը չուներ ներքին ծնոտի կեսը, վոր յերևի թե յերևե կոտրել-տարել էր հրացանի կոտորակը, մյուսի թևի ճաճանչոսկրը՝ անցյալում կոտրված՝ ծուռ էր աճել, յերբորդը գուրկ էր յերկու մատներից, չորրորդի մկաններում խորը մնացել էր մի կոտորակ:

Կարապները Գրան մենակ բողին:

հենց այդ վնասվածքները հարկադրել էին սերմագուստներին հրաժարվել հեռավոր շուկից:

Մեր կենդանաբանական այգում շատ տեսակի վայրի բադեր ուժգին արտահայտված ձգտում ունեն դարնանը և աշնանը չվել, սակայն նրանք Մոսկվայում մնում են միայն այն պատճառով, վոր անդամահատված ե նրանց թևի մատի մորմը: Սյդպիսի բադերը բարձր խոլանում են ողջ և յերկար թռչում են քաղաքի վրա, սակայն հեռավոր ճանապարհորդության դուրս չեն գալիս: Մինչև իսկ պելիկանները, վորոնց թևի ծայրը նույնպես քիչ կտրված ե, դարնանը և աշնանը թռչում են Մոսկվայի փողոցների վրա, սակայն հետո միշտ ել վերադառնում են այգի, մնալով Մոսկվայում ձմեռելու:

ԱՆՍՊԱՍԵԼԻ ԹՎԱԲԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

Արգելանոցի մոտ, ուր գվարթ խաղում էին արջի քոթոթները, կանգ առավ եքսկուրսիստների խումբը: Պատմելով նրանց արջ-ընտանիքի մասին, դասախոսը հանկարծ ալսպիսի մի հարց տվեց:

— Դուք, իհարկե, գիտե՞ք թվաբանություն: Սյդ դեպքում փորձեցե՞ք լուծել հետևյալ խնդիրը. նորածին մանուկը քաշում ե յերեք-չորս կիլո, ձեր կարծիքով վորքան պետք ե քաշի տասներկու փթանոց արջի քոթոթը:

— Հավանորեն, կես փութ,— պատասխանեց մեկը:

— Ի՞նչ եք ասում, ավելի,— ասաց մյուսը:— Եդ արջը խոմ կովի մեծություն ունի, իսկ նորածին հորթը առնվազը կքաշի կես փութ:

Յեվ յուրաքանչյուրն իր լուծումն եր առաջարկում, սակայն զրանցից և վոչ մեկը ճիշտ չեք, բանի վոր նրանցից վոչ վոր սիրտ չարեց այդ քաշն անվանել հինգ-վեց կիլոգրամից պակաս:

Իրոք, գժվար ե պատկերացնել, վոր ահագին արջի նորածին քոթոթը միջին հաշվով քաշում ե սոսկ կես կի-

լոյլի չափ, այսինքն այնքան, վորքան և առնետը: Միևնույն ժամանակ ընտանի վոշխարների նորածին գառները տասնհամ ավելի ծանր են լինում: Սամույրի ձագը մոտ յերեսուն գրամ է քաշում, իսկ ժանտաքիսի ձագը—տասն գրամ:

Համեմատեցեք նորածինների քաշը իրենց մայրերի քաշի հետ—և դուք կտեսնեք, վոր արջաքոթոթի քաշը կազմում է իր մոր քաշի 0,27 տոկոսը, իսկ սամույրիկինը—մոտ 3 տոկոս և նորածին գառնուկի քաշը—համարյա 10 տոկոս: Իրենց կյանքի առաջին դեկադայում ժանտաքիսներն ուղիղ զիշերվա մեջ ավելանում են մոտավորապես 2,4 գրամ, սամույրները—մոտ 10 գրամ, նորածին գառնուկները—մոտ 180 գրամ, իսկ արջաքոթոթները—ընդամենը միայն 2,5 գրամ:

Ինչո՞ւն է բանը: Բնության մեջ վո՞րտեղից են այսպիսի տարրերնակ թվում և թե՛ համեմատությունները:

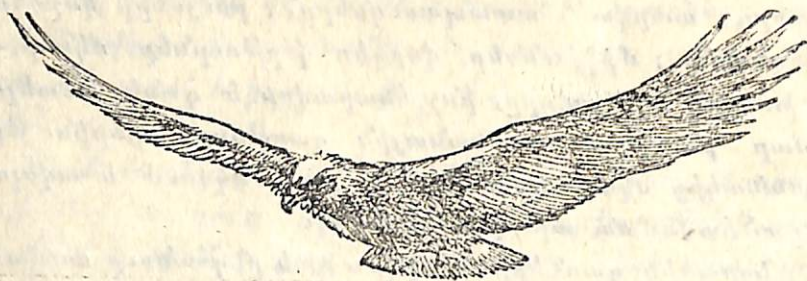
Արջը ձմեռն է սերունդ բերում, հունվարին: Մինչև գարուն իր վորջից դուրս չգալով, նա իր ձագերին կաթով և կերակրում և դրա վրա վատնում է դեռևս աշնանից սրգանիդմի մեջ կուտակած ճարպի և այլ սննդատու նյութերի պաշարը: Ձմեռն այդպիսի նյութերի պաշարն արջի որգանիդմում վոշ մի անգամ չի լրացվում, մայր արջը մինչև իսկ ջուր չի խմում: Հասկանալի չե, վոր այդքան փոքրիկ արջաքոթոթներին շատ կաթ պետք չե, և մայրն ընդունակ է մինչև գարուն կերակրել նրանց: Իսկ յեթե քոթոթները ծնվելին նույնքան մեծ, վորքան նորածին հորթերն են, ապա նրանք ուղիղ զիշերվա մեջ կծծեյին կես վեդրոյից վոշ պակաս կաթ: Դա շատ շուտով ուժասպառ կաներ մորը և մահվան դուռը կհասցներ ամբողջ ընտանիքը: Մինչև գարուն քոթոթները շատ դանդաղ են աճում-մեծանում. դրությունը փոխվում է միայն այն ժամանակ, յերբ արջ մոր հետ նրանք սկսում են դուրս գալ վորջից, «արևի վաննաներ» ընդունելով և

առատ սնվելով: Այդ շրջանում քոթոթներն ուտում են նախորդ տարվա հատապտուղները, բույսերի կոշտերը (կոճղեղներ), մրջյուններ, վորդեր, թրթուրներ, մկներ,—մի խոսքով այն բոլորը, ինչ հնարավոր է գտնել ուտելու համար բնության գարնանային զարթոնքի որերին: Այդ ժամանակից սկսած քոթոթների քաշն սկսում է ավելանալ անհամեմատ արագ տեմպերով:

Նորածին գառները—ինչպես նաև ընդհանուր առմամբ խոտակերների ձագերը—սնվում ու մեծանում են կաթով, վորն անընդհատ ստացվում է տարին բոլոր ուտվող կերերից: Բացի այդ, խոտակերների ձագերն իրենք ևս շատ շուտով սկսում են արածել, ուտի և նրանք անհամեմատ արագ են աճում, սկսած իրենց ծնվելու առաջին իսկ որից:

Մանր ճարպիկ գիշատիչները—սամույրը, ժանտաքիսը, կղաքիսը—համեմատած իրենց հետ՝ փոքրիկ ձագեր են բերում: Դա հղի մայրերին հնարավորություն է տալիս հեշտությամբ ձեռք բերել կեր մինչև իսկ հղիության վերջին որերին, վորովհետև գազանը մնում է ճարպիկ և դյուրաշարժ: Իսկ յեթե դա ուրիշ կերպ լիներ—նրանք չեյին կարող վորսալ վոշ մկներ, վոշ ել թրուշուններ:

Մանր գիշատիչների ձագերը շատ արագ են մեծանում և առաջին դեկադայի ընթացքում արդեն նրանց քաշն ավելանում է համարյա յերեքհարյուր տոկոսով: Բացի այդ, նրանց առաջին ատամները—կտրիչները—շատ ավելի ուշ են դուրս գալիս ժանիքներից և սեղանատամներից: Առաջին հայացքից թվում է, թե դա մի չնչին առանձնահատկություն է, այնինչ դա ձագին հնարավորություն է տալիս յերկար ժամանակ սնվել իր մոր կաթով, առանց նրա ծծակները կծոտելու: Բանն այն է, վոր նորածին սամույրների և ժանտաքիսների աչքերը բացվում են ծնվելուց յերեսունչորս, յերեքսն և յերեսունվեց ու հետո:

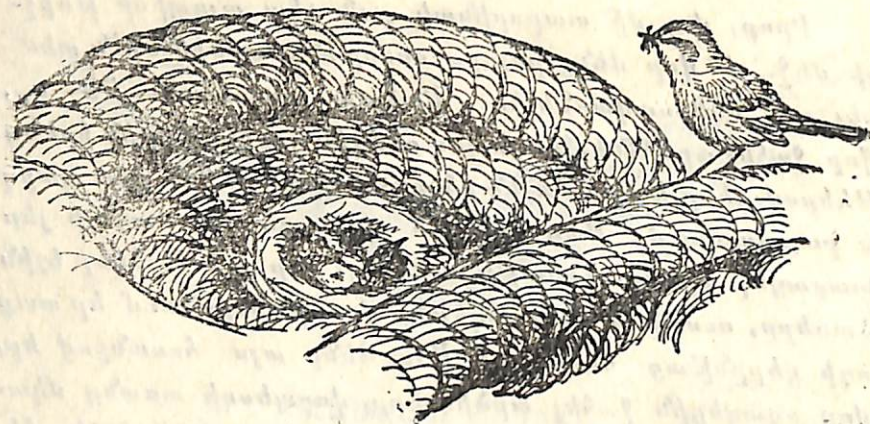
ՊԼԱՆԵՐԻՍ ԱՐԾԻՎԸ

Դա սեպտեմբերի սկզբին եր: Սավելեվյան յերկաթուգազծի վրա, Իկշա կայարանից վոչ հեռու, յես կացարներ ելի վորսում: Հենց այդտեղ եր, վոր առաջին անգամ ինձ առիթ յեղավ դիտել թևավոր «պլաներիստների» թռիչքը:

Անձայր անտառային մասսիվի (կուլտի) վրայով դեպի հարավ ելին թռչում մի գույզ ջահել արծիվներ: Նրանք ծանր-ծանր թափահարում ելին իրենց թևերը և պահվում ելին դեռնից հաբյուր մետր բարձրություն վրա: Յերևում եր, վոր հեռավոր ճամբան հոգնեցրել ե այդ թռչուններին: Վերջապես նրանք հավասարվեցին ընդարձակ բացատին և սահող թռիչք անելով, թեվերն անշարժ տարածեցին ողում: Փոքրիկ մարգագետնի վրա պտտվելով, ջահել արծիվները փնտրվ միշտ վեր ելին բարձրանում, ասես մի ինչ վոր զորեղ մագնիս նրանց դեպի ամպերն եր քաշում: Տաս րոպեից հետո այդ մեծ թռչունները յերևում ելին վորպես հազիվ նկատելի կետեր: Այն ժամանակ նրանք նորից դեպի հարավ ուղղվեցին, սակայն առանց մկանային ուժի ոգնություն. ջահել արծիվները լողում ելին ողի մեջ, ասես իսկական պլաներիստներ լինելին,—նրանք բոլորովին չեյին գործում թևերով: Աստիճանաբար իջնելով, կարծես թե սահելով թեթև զառվայր լեռնակի շեղություն վրայով, թռչունները շուտով անհետացան հորիզոնի այն կողմում:

Իրոք, վոչ մի տարրերինակ բան չկա այդպիսի թռիչքի մեջ. չե՞ վոր մենք բոլորս սովոր ենք արծիվներին տեսնել ողի մեջ սավառնելիս: Սակայն պատճառն ինչ էր, վոր ջահել արծիվներն այնպես ուժգին գործում ելին իրենց թևերով, յերբ թռչում ելին անտառի վրայով: Դա շատ պարզ ե բացատրվում: Բաց դաշտի վրա գետինն ավելի յեր տաքացել արևից, քան թե այնտեղ, ուր այն ծածկել ելին ծառերը, ուստի և մարգագետնի վրա բարձրանում եր տաք ողի վերընթաց հոսանքը: Ահա հենց այս հոսանքով եր, վոր ոգտվեցին ջահել արծիվները, վորպեսզի առանց մկանային ուժ վատնելու բարձրություն զրավեն, վորից հետո յերկար ժամանակ կարող ելին ցած սահել առանց եներգիայի վորևե վատնումի: Միթե ճիշտ նույնպես չեն վարվում պլաներիստները, վորոնց թռչող ապարատը վոչ մոտոր ունի, վոչ ել թափահարող թևեր: Վորպես կանոն, իրենց ողային ճանապարհորդության մեծ մասն արծիվները կատարում են սահող ճախրաթռիչքով: Այդ ե ահա պատճառը, վոր նրանք ժամանակ առ ժամանակ անագին բարձրություն են գրավում: Իմ դիտած ջահել արծիվներն ըստ յերևույթին չափից գուրս յերկար թռել ելին անտառի վրայով. թռչունները վատնել ելին իրենց վերցրած բարձրության ամբողջ տարածությունը, իսկ ճանապարհին դեռևս չկար և վոչ մի բացատ, վորի վրա նրանց բարձրացնել կարողանար վերսլացիկ ողային հոսանքը: Յեվ հոգնատանջ ջահել արծիվները թռչում ելին հենց գետնի յերեսից, ստեպ-ստեպ թափահարելով իրենց բութ թևերը:

Ով թռել ե պլաներով կամ սավառնակով, հավանորեն նույն բանն ե զգացել, ինչ վիճակի մեջ ելին ջահել արծիվները. ինչպես հայտնի չե, անտառի վրայով թռչող սավառնակը շատ հաճախ ցած ե զգահավիժում, վորովհետև այնտեղ, ուր չկան վերսլացիկ հոսանքներ, մեքենան սովորաբար «սեղմվում ե» գետնին:

ԹԱՓԱՌՈՂ ԲՈՒՅՆԸ

Վերջապես մեր նավը կտրվեց ափից: Յես կանգնած եյի նավի լեռնի մասում, պարանասարքով շրջապատված: Այդտեղ կախն հաստ թռիկներ, խարսխային շղթաներ, կռածողեր և ելի ինչ վոր ուրիշ բաներ, վորոնց նշանակութունը միայն ծովայիններին ե հայտնի: Ինձ, վորպես բնագետի, դրանք չեյին հետաքրքրում, և սակայն յես ուշադրությամբ դիտեցի դրանք. այնտեղ, ուր վոր, այդ պարանասարքի մեջ մի գույգ փոքրիկ թռչուններ թափվեցին: Սակայն վորտեղ:

Քայլ առ քայլ յես հետազոտեցի նավախելը, մինչև վոր գտա այն, ինչ փնտռում եյի: Նավախելի վրա դարձապես հաստ թռիկ ողակներում իր համար բույն եր հյուսել գեղեցիկ գեղնածաղրիկը: Հինգ փոքրիկ և դեռևս բոլորովին մերկ ձագեր միմյանց ընդհատելով ձվձվում ելին, կեր պահանջելով: Ծնողները հոգս եյին տանում նոր սերնդի շուրջը, չնայած մարդկանց «վտանգավոր» մոտիկությանը:

Դեպքը տեղի ունեցավ Արալյան ծովում, չորացրած ձկնով բարձած նավի վրա: Ռեյսի դուրս գալուց առաջ

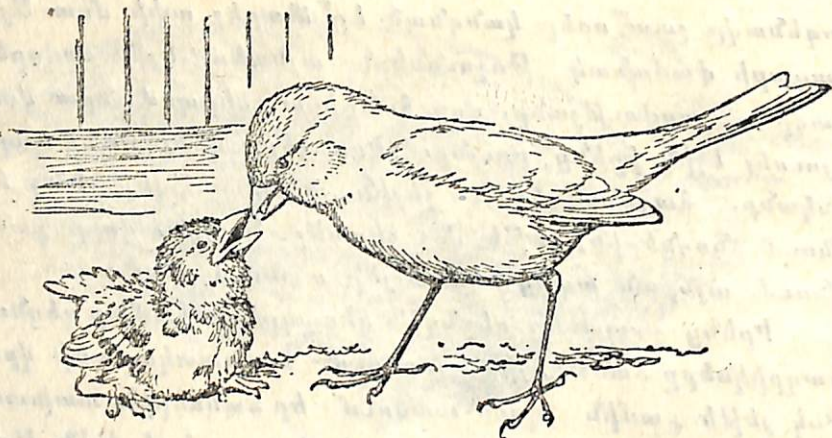
շողենավը շատ օրեր կանգնած եր մնացել ափի մոտ: Այդ դադարի ժամանակ թռչուններն այնպես եյին սովորել նավի անշարժությանը, վոր հանգիստ կերպով նրա վրա հյուսել ելին իրենց բույնը: Իսկ յերբ մենք ճանապարհընկանք, ձագերը դեռևս չեյին փետրավորվել: Ինչ եր մնում ծնողներին, յեթե վոչ հետևել նավին, վորը քանի դնում, այնքան ափից հեռու յեր տանում բույնը:

Իրենց շատակեր սերնդին կերակրելու համար դեղնածաղրիկները ճանձ եյին վորսում տախտակամածի վրա: Իսկ յեթե քամին քշում-տանում եր ճանձերին տախտակամածի վրայից, թռչունները դեպի բաց ծով եյին թռչում, այնտեղ միջատներ վորսում և ապա հասնում ելին հեռու լողացող նավին:

Մի ինչ վոր լուռ ու փոխադարձ համաձայնությամբ նավի վրա գտնվող մարդիկ ջանադիր կերպով պահպանում ելին իրենց թևավոր ուղեկիցներին: Նրանք մեզանից չարբան չտեսան:

... Հաղիվ ինչ հեռվում յերևաց ցամաքը, յերբ լերկու դեղնածաղրիկներն ել թռան դեպի ափ: Բավական ժամանակ անց նրանք յետ դարձան, իրենց կտուցներում բռնած պահելով միջատներից կազմված կերապաշարը:

Դեղնածաղրիկների վարմունքը կարծես թե հակասում ե փորձերին, վորոնք խոսում են այն մասին, վոր թռչունները սովորաբար չեն գտնում իրենց բույնը, յեթե մարդն այն տեղափոխում ե թեկուզ մի քանի մետր: Սակայն տվյալ դեպքում նախ իրենից ներկայացնում եր իբրև մի կղզի կամ այլ բնավայր, վորի վրա ինքը բույնը վոչ մի տեղ չեր տեղափոխվում, տախտակամածի վրա գտնված ալ իրերի նկատմամբ միշտ միևնույն դիրքը զբաղեցնելով:

«ՎՈՐԴԵԳԻՐՆԵՐ»

Արդյոք կարելի՞ յե յերգեցիկ թռչուններին բնակեցնել Մոսկվայի զբոսապուրակներում: Վորքան հաճելի կլինեն քաղաքի բնակիչների համար լսել դեղնածաղրիկի կամ славка-черноголовка-ի յերգը: Յեվ ինչպիսի գարմանալի ոգնականներ կունենային մեր պարտիզպանները. միջատակեր թռչունները վորքան ալիսալ տեսակի թրթուրներ, կեղևակեր բզեզներ, վորդածճիւներ և կանաչ անկումների ուրիշ փսսատուներ կվոչնչացնեյին:

Այս հեռանկարը շատ զրավիչ է: Սակայն ամառը, հյուսիս վերադառնալիս, հազարավոր յերգեցիկ թռչուններ անցնում են մեր մայրաքաղաքի վրայով և սոսկ շատ քչերը նրանցից բներ են շինում շրջակայքի վորևե տեղում: Մնացածները ձգտում են այնտեղ, ուր արդեն ձագեր են հանել կամ ուր իրենք են դուրս յեկել ձվերից: Նշանակում է, խնդիրը նրանումն է, վոր պետք է թռչուններ ըստանալ (ձվերից դուրս գան) քաղաքի պայմաններում: Այն ժամանակ միայն զբոսապուրակների կանաչը սովորական միջավայր կլինի նրանց համար և թևավոր յերգիչները չեն ձգտի քաղաքից դեպի խողաղ անտառ թռչելու:

Այսպիսի մի փորձ արվեց: Պատանի բնագետները հավաքեցին սերինոս-սարեկներ, յերաշտահավերի և այլ յերգեցիկ թռչունների մի քանի ձվեր և ապա դրին այն սարեկաբները ուր ճնճողակներն եյին բնակութուն հաստատել: Նախապես այդ բներից հանված եյին ճնճողակի ձվերը:

Մենք անհամբերությամբ սպասում եյինք փորձի արդյունքներին և շատ ուրախացանք, յերբ մեր սարեկաբներից մի քանիսի մեջ վերջապես յերևացին միջատակեր թռչունների ձագերը:

Վորդեգիլները համառ կերպով կեր եյին պահանջում, սակայն կտրականապես հրաժարվում եյին հատիկներից, վոր հոգատար խորթ-մայրերը խցկում եյին նրանց բերանը. ճընճողակների ուտելիքը յերգեցիկ թռչունների ձագերին դուր չեկավ. այդ ճաշացուցակի մեջ միայն միջատներ կային: Սոված մնալով, այդ ձագերը ծվծվոց եյին բարձրացնում, իսկ մայր-ճնճողակներն անխոնջ կերպով հարմար «կեր» եյին փնտռում: Աստիճանաբար նրանցից մի քանիսը սովորեցին վորդեգիլների համար գանազան թրթուրներ, ձանձեր և բզեզներ ճարել, իսկ հետո իրենք ևս մասամբ դրանցով եյին կերակրվում: Այսպիսով վորոշ ձագերի հաջողվեց փրկել սատկելուց:

Սարեկաբներում մեծացած թևավոր գաղթականների վտտներին մենք հազցրինք ալլումինից պատրաստած ամենաբարակ ողակներ — փոքրիկ ապարանջաններ. անա դրանցով և մենք վորոշեցինք, վոր հաջորդ տարին — Աֆրիկայից վերադառնալուց հետո — նույն այդ սարեկաբներում հաստատվել եյին ճանճուր-խայտաճամուկի ձագերը, վորոնք նախորդ տարում դուրս եյին յեկել ձվերից: Նրանք դարձան բնիկ մոսկվացիներ և քաղաքից հեռանում եյին միայն ձմեռ ժամանակ:

Ճնճողակ-թխսերի ոգնությամբ մենք շարունակում ենք միանգամայն տարբեր յերգեցիկ թռչուններ ստանալ: Միայն թե հիմա ճնճողակները ստիպված չեն դես ու

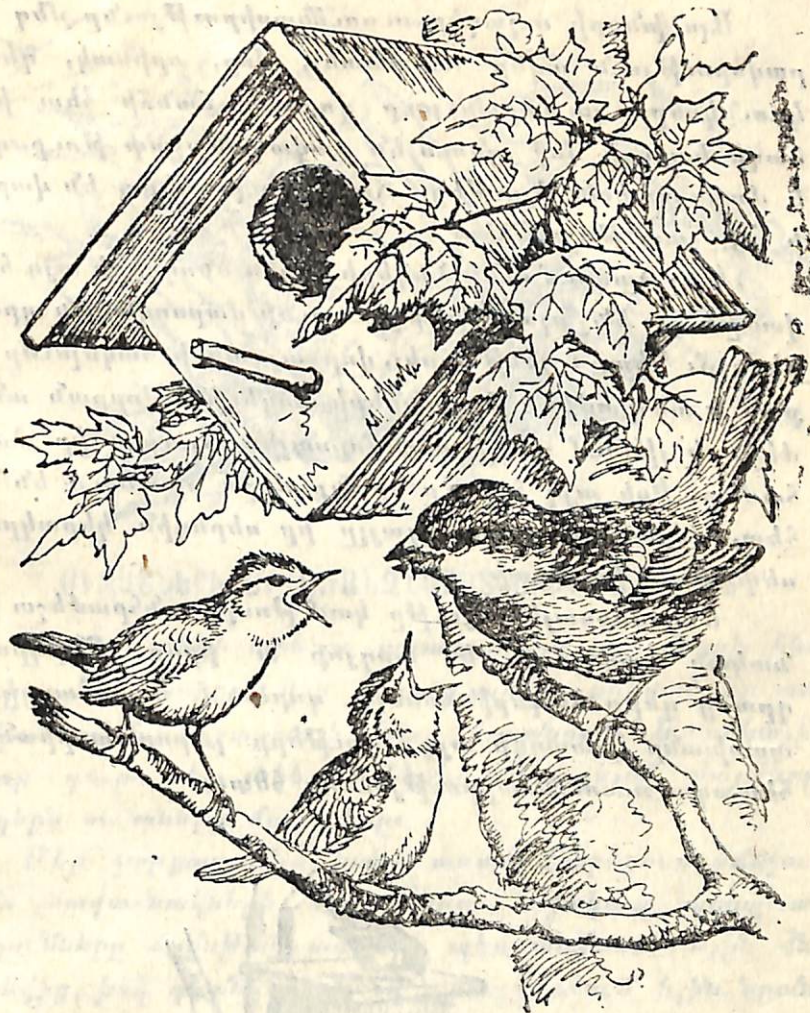
դեն ընկնել իրենց փորդեգիրներին համար պատշաճ կեր-
փնտռելու. սարեկաբներից փոշ հեռու մենք դնում ենք
փոքրիկ կերատաշտակներ, մեջը մրջնաձվեր, ճանճերի
թրթուրներ և նման կեր, փոր ախրան անհրաժեշտ է միջա-
տակեր թռչունների քնքույշ ձագերին:

Վոչ մի արտասովորութուն չկա նրանում, փոր
ճնճղուկները այսպես ասած փորդեգրում են այլ թռչուն-
ների ձագերին: Թևավորների մեջ նման դեպքերը քանիցս
նկատվել են:

Մոսկվայի դպրոցական Յու. Սվիտնովսկին փողո-
ցում գտնում է մի փոքրիկ ճնճղուկաձագ: Տղան տուն է
բերում նրան և ուզում է կերակրել, սակայն ձագը հրա-
ժարվում է ամեն տեսակ ուտելիքից: Այն ժամանակ, իր
մոր խորհրդով, պատանի բնագետը ճնճղուկին դնում է
կենար թռչնի վանդակը: Կենարը լսում է իր անակնկալ
հարևանի փողբալի ծվծվոցը, ցած է թռչում թառից, մի-
լավ դիտում ճնճղուկի ձագը և տեղն ու տեղն սկսում է
նրան կերակրել: Հոգատար խնամակալի հսկողությամբ
ճնճղուկն ամրապնդվում է և մեծանում:

Թևերը բաց ու խուփ անող անոգնական թռչնի ձա-
գը, փոր մեծ թռչունի առջև կեր է հայցում բերանը
բացած, մայրական բնադդներ է առաջ բերում: Յես գի-
տեմ դեպք, յերբ ճնճղուկին կերակրել է մինչև իսկ
կաշաղակը, մինչդեռ հայտնի չէ, փոր կաշաղակները հա-
ճույքով սնվում են մանր թռչուններով:

Հավանորեն, յուրաքանչյուր մարդ տեսել է, թե ինչ-
պես թևավորները կերակրում են իրենց ձագերին. թռչ-
ունների մեծամասնութունը իրենց կտուցներով են բե-
րում կերը և խցկում ձագերի բերանը: Թվում է, թե շատ հեշտ
բան է: Հապա մի փորձեցեք փոքրիկ ունելիքով վերցնել կա-
նեփի հատիկը կամ դիցուք սովորական ճանճը և այս ուտելի-
քը հրամցրեք թռչնի ձագին: Գաղցը նրան կստիպի ընդունել

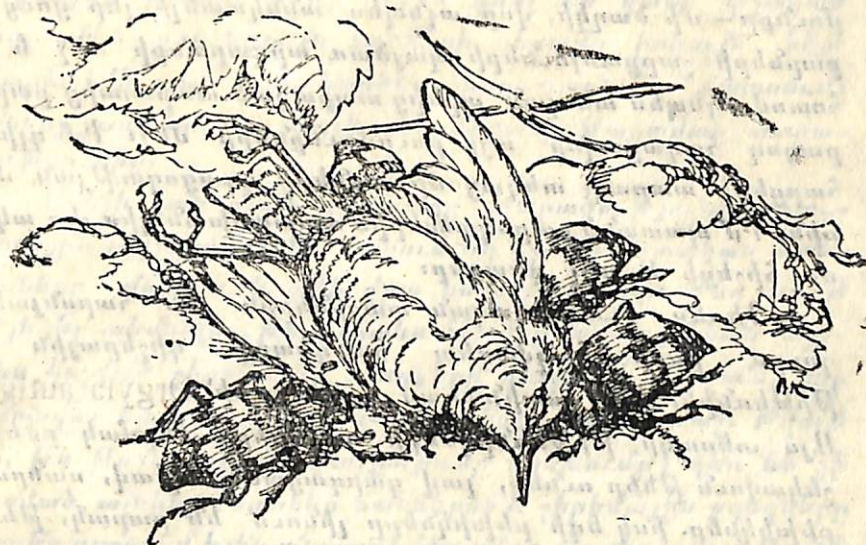
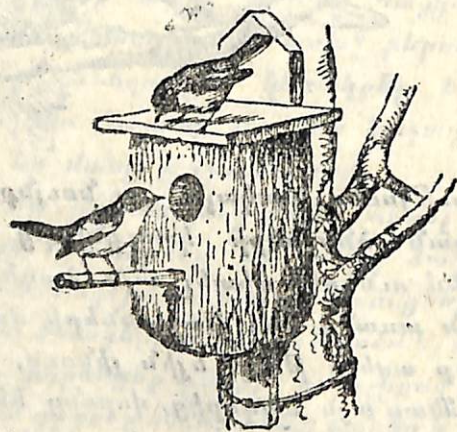

հյուրասիրութունը, սակայն դա նույնքան ոգտակար չի
լինի, փորքան ծնողների կտուցներից ստացածը: Յես
առիթներ եմ ունեցել դիտել այն ձագերին, փորոնք կե-
րակրվել են առանց մեծ թռչունների մասնակցության, և
միշտ նրանք ավելի թույլ եյին լինում, աճումով զգալա-
պես հետամնաց այն ձագերից, փորոնք կերակրել են ծնող-
ները: «Անապատաններին» այնքան էլ չեմ ոգնել մինչև
իսկ լիարժեք կերերի առատությունը:

Այս խնդրի ուշադիր ուսումնասիրութեանը մեզ հա-
րավորութիւն տալից հաստատել, վոր, որինակ, դեղանի
կուռնիները յաւաքանչյուր վորտաժ ճանճի հետ իրենց
ձաղի կտուցի մեջ լցնում են բավականաչափ թուր, դուցե
և մարսողական հյութեր: Ծիշտ նույն կերպ են վարվում
և այլ շատ թռչուններ:

Ի՞նչ ծագում ունի ձաղերի կերին ծնողների այդ հավել-
վածը և դա ի՞նչ նշանակութիւն ունի մարսողական սրտցե-
սերում: Պետք է յենթադրել, վոր այդպիսի հավելումը այն-
քան է անհրաժեշտ թռչունների ձաղերին, վորքան անհրա-
ժեշտ է լինում դայի ստամոքսային հյութը իր ձաղերի
համար: Իսկ այդ հյութը նրանք միշտ ստանում են կերի
հետ, վորովհետեւ արու դայը իր սերնդին կերակրում է
սեփական փսխոցով:

Ստամոքսային հյութը կամ թուրը անհրաժեշտ թռչ-
նական հավելում է արդյոք և իրոք ինչպիսին է
դրանց դերը ձաղերին սնելու գործում: Այս հարցի պա-
տասխանը կստացվի այդ նյութերը լաբորատորիաներում
հետազա ուսումնասիրութիւնից հետո:

ՄԻՋԱՏՆԵՐԻ ՄԻ ԱՌԱՆՁՆԱՀԱՏԿՈՒԹՅԱՆ ՄԱՍԻՆ

Մայիսի մեկի արևոտ առավոտ յես միւսների հետ
դուրս յեկա փողոց, վոր վաղուց արդեն բռնված էր տո-
նական դեմոնստրացիայի հզոր հոսանքով: Մարդկային
գետը դուրս էր լեկել ամիբրից, վողողելով մայթերը,
բակերն ու տների մուտքերը:

Մեր շարքայունը կանգ առավ: Բարձրում մոնչում
եյին սովառնակների մոտորները: Հոյակապ սողալատե
թռչունները սրնթաց ամպերի պես անցնում էին մեր
վերելից, իսկ գեանի յերեսով արագ սահում էին նրանց
սովերները:

Յերկինք նայելով յես տեսա մի սև կետ: Ահադին
բարձրութիւնից դա ուղիղ դեպի ինձ էր մոտենում: Պարզ-
վեց, վոր դա բոռ է, իշամեղու: Նա առանց վրիպելու
իջավ իմ պիջակի մերուկին հազցրած հովտաշուշանին:
Ինձ մոտ կանգնել էյին մի խումբ պատանի բնագետներ:
Նրանց ապշեցրեց այն, վոր իշամեղուն ահադին բարձրու-
թիւնից «զգացել է» հովտաշուշանի փոքրիկ փոստիկի բուր-

մունքը—մի ծաղկի, վոր ալնպես աննկատելի յեր ցուցա-
բարներն շարքասյուններն պայծառ արդարանքի մեջ և իր
հոտով ալնպես աննշան՝ արևից տաքացած ասփալտից բարձ-
րացող հազարավոր այլ բուրմունքների մեջ։ Իմ գլխին
հարցերն տարափ տեղաց միջատների զգացողության մա-
սին։ Իմ պատանի բարեկամներն պատասխանելիս յես ալա-
մա հիշեցի և այլ դեպքեր։

Դեռևս ուսանողական տարիներն յես հարսնյակից
դուրս բերի հազվադեպ հանդիպող գիշերային մի
թիթեռնիկ, վորը լատինական անուն ունի՝ *Orgyia antiqua*։
Այս տեսակի թիթեռնիկների արուները ձերմակ բծերով
շեկավուն թևեր ունեն, լավ զարգացած, և թավ, սանրաձև
բեխիկներ. իսկ եզրի բեխիկները լինում են բարակ, թելա-
տեսակ. ինքը թիթեռնիկը չունի թևեր։ Հարսնյակից
նրան հանելով, յես ծայրահեղ զգուշությամբ ու խնամքով
իմ գերուհուն պահում եյի մառլայից կարած փոքրիկ տոպ-
րակում. այդպիսի թիթեռնիկները հազվադեպ են պատա-
հում և այն ել՝ միայն անտառում։

Յերեկոյան յես այդ տոպրակը կախեցի տերրասից։
Վորքան մեծ եր իմ դարմանքը, յերբ դաշտի միջով դեպի
նա ուղղվեցին մի ամբողջ շարան *Orgyia antiqua* արուներ-
նրանք թռչում եյին անտառից, իմ բնակարանից մեկ ու
կես կիլոմետր հեռու տարածությունից։ Թիթեռնիկները
մոտենում եյին ուղիղ գծով՝ քաժու դեմ՝ և բախվում եյին
մառլային, ջանալով մտնել եզրի մոտ։ Ում չի ասվեցնի
այդպիսի «զգացողությունը», վորը նրանց հնարավորու-
թյուն տվեց իմ գերուհու ներկայությունը հայտնաբերել
մեկ ու կես կիլոմետր տարածության վրա։

Մենք բոլորս սովոր ենք տեսնել ճանճերին, վորոնք
հոծ խմբերով պատվում են թափթփուկների վրա, սա-
կայն քիչ կպատահի, վոր մեկը միտք անի այն մասին, թե
այդ ճանճերը ինչպես են ավար վնասում իրենց համար։

Փոքձեցեք պատուհանից դուրս գցել մի կտոր փշացած
միս.—մեծ, վոսկեգույն ճանճերի յերամբ իսկույն ևեթ
կհարձակվի դրա վրա, կարծես հենց դրան եր սպասում։
Այնինչ շատ ճանճեր գալիս են միջանի թաղամաս տարա-
ծությունից։

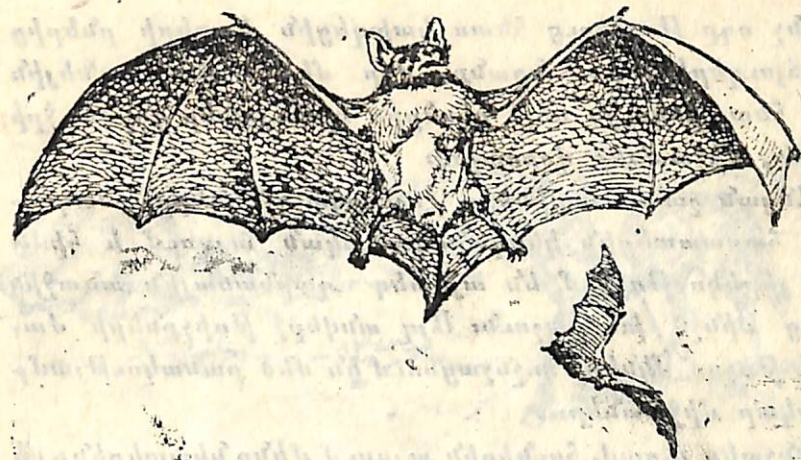
Ավելի քան քսան կիլոմետր տարածությունից հյու-
սիսային յեղջերուներին գտնում են նրանց մշտական տան-
ջողները—մորթու և քթի վրա նստող բոռերը։ Մեզ առիթ
ե յեղել տեսնելու, թե ինչպես հեռվից թռան յեկան այս-
պես կոչված շիրիմային բզեզները դեպի մի թռչուն, վոր
սպանվել եր դրանից տաս-տասնհինգ բոլե առաջ։ Թվում
էր, թե թռչնի դիակի քայքայումը (նեխումը) դեռ ևս չի
ակաված, այնինչ «մսակեր ճանճերը» և շիրիմային բզեզները
արդեն սլանում եյին անտառի հեռավոր յեզրից դեպի թռչնի
դիակը։ Յեթե անապատով անցնում ե քարավանը և ավազի
վրա մնում ե ուղտերի աղբը, իսկույն ևեթ, չգիտես վոր-
տեղից, մոտ են թռչում ահագին բզեզները—«սրբազան կո-
յաղնդիկները»։

Միջատների այս զարմանալի ունակությունը բացա-
ռելիում ե նրանց ներվային վանդակների արտակարգ
դյուրագգացությամբ, վորոնք տեղավորված են նրանց
բեխիկների մակերևույթի վրա։ Թիթեռների, բզեզների
և այլ միջատների բեխիկները լինում են սանրաձև։ Այդ
որդանի այդպիսի կազմությունը շատ և շատ ուժե-
ղացնում ե նրա զգացող մակերևույթը։ Քամին հոտը
հասցնում ե միջատներին յերբեմն տասնյակ կիլոմետրե-
րից։ Յե՛վ լեթե փոքր ինչ ուշադրությամբ դիտելու լինենք,
ապա կարելի լե տեսնել, վոր նրանք մի նեղ ժապավեն
կազմած թռչում են դեմից փչող զեփյուռի հանդեպ, եզ-
կամ կեր փնտռելիս՝ հաղթահարելով ահագին տարածու-
թյուններ։

Փորձերը ցույց են տվել, վոր այն միջատները, վո-
րոնց բեխիկները ծածկված եյին պարաֆինի բարակ շեր-

տով, միանգամայն կորցնում եյին իրենց ընդունակու-
թյունը՝ գտնել ամենաուժեղ բուրմունք սենցող ավարը:

1936 թվի ամառը կենդանաբանական այգու պատանի
բնագետ Գորշկովը մի քիչ աղբ է դնում իրենց բակում և
նրա վրայից վորսում յերեսուն կապտա-կանաչավուն
ճանճեր: Դրանց վրա ալյուր շաղ տալով նա հինգ-հինգ
հատ ճանճեր բաց է թողնում տարբեր տարածություն-
ներից. նրանք աղբը գտնում եյին քամու դեմ թռչելով
մինչև իսկ յոթհարյուր մետր տարածությունից: Գորշ-
կովը հեշտությամբ ճանաչում էր նրանց սպիտակ փոշու-
շնորհիվ, վոր կպել էր ճանճերի մարմիններին և մազիկ-
երին:

ԼՈՇՏԱԿԱԶՂԶԻԿ

Մի անգամ կենդանաբանական այգու պատանի բնագետ-
ների հետ մենք եքսկուրսիա կատարեցինք դեպի մերձ-
մոսկովյան անտառները: Այնտեղ, շատ հին կեչու փշ-
կում, իմ ուղեկիցները լերևան հանեցին թռչող մկների,
ալյակն կոչված սովորական լոշտակաչղջիկների մի մեծ գա-
ղութ: Տագնապից մզված, նրանք սկսեցին դուրս թռչել
փշակի միջից, արագ թափվելով մացառուտներում: Այ-
նուամենայնիվ լոշտակաչղջիկների մի մասին բռնեցինք և
դրինք պարկի մեջ: Այդ թռչող մկներից շատերի մարմին-
ներից, մորթու մազերին կպած, կախվել եյին նրանց ձա-
գերը. եզերից մի քանիսը իրենց վրա միանգամից կրում
եյին մինչև իսկ յերկու ձագ — դեռևս բոլորովին կույր ու
լուրդ: Զագերը ձգտում եյին դեպի իրենց մոր ծծակները,
վորոնք գտնվում եյին թևատակերում, և ագահաբար կրպ-
չում եյին նրանց:

Յերեկոյան քաղաք վերադառնալով, լոշտակաչղջիկներին
բաց թողինք լճակներից փոշ հեռու, կենդանաբանական այ-
գու տերիտորիայի վրա: Եզերը, վորոնց մարմիններին մեր
պատանի բնագետները յերկուական ձագ եյին կպցրել, հա-

զիւ ինչ ոգը թռչելուց հետո կախվեցին ծառերի բներից կամ ճյուղերից, իսկ նրանք, վոր մի-մի ձագ ունեյին իրենց հետ, իսկույն կեթ սկսեցին պտույտներ գործել շրի յերեսին, միջատներ վորսալով:

Անցան շատ տարիներ: Լոշտակաշղջիկները բնակութիւն հաստատեցին կենդանաբանական այգում և հիմա ամեն յերեկո թռչում են այնտեղ դարնանային առաջին որերից մինչև խոր աշուն: Այդ անպերջ թռիչքների ժամանակ թռչող մկները վոջնչացնում են մեծ քանակությամբ վնասակար միջատներ:

Ինչպես յեղով, հունիսին այգում մենք նկատեցինք մի եգ լոշտակաշղջիկ, վորը կրծքի վրա բավական մեծ ձագ առած ծանր թռչում էր ողում: Յերեկոյան այդ ձագին մենք գտանք ծառուղու վրա: Յերբ մկնիկին ձեռքով բռնեցինք, նա սկսեց սուր ձայնով ծվծվալ կամ, ավելի ճիշտ, ցոցտացնել: Այդ ձայնի վրա մոտ թռավ մայրը և իջավ գետնին: Եզը իսկույն կեթ մոտ սողաց ձագին, իսկ սա իր թևամատի փոքրիկ ճանկերով կառնեց մոր մաշկին և բերանն առավ ծծակը: Դրանից հետո մայրը մազցեց ծառի բնի վրա, աջտեղից սկսելով իր թռիչքը:

Ինչ է ասում մեր փորձը: Այն, վոր թռչող մկներին կարելի չէ բնակեցնել քաղաքներում: Այնտեղ, ուր չկան փշակավոր ծառեր, այդ կենդանիների համար պետք է կառուցել արհեստական «հուրանոցներ»: «Թռչնի որը» պտտանի բնագետները պետք է հոգ տանեն այդպիսի «հուրանոցների» մասին ճիշտ այնպես, ինչպես ամեն տարի հոգս են քաշում սարեկաքներ շինելու, քանի վոր թռչող մկներից ստացվող ոգուտը ակներև է. գիշեր ժամանակ նրանք փոխաբինում են ցերեկվա թռչուններին և ել ավելի լեռանդուն կերպով վոջնչացնում են բազմաթիւ վնասատու միջատներ, այդ թվում և մալլարիային մոծակներ:

ԱՍԿԱՆԻԱ-ՆՈՎԱՅՈՒՄ (Ճամբորդական դիտողություններ)

Ուկրաինական անծայրածիր տափաստանների մեջ ընկած են Ասկանիա-Նովայի արգելահողմասերը: Խիտ աճել է հսկայական պուրակը: Առատ ջրոռոգված հողը իր նմանը չունի արգավանդության կողմից: Ծառերը, թփերը և կանաչը այստեղ աճում են փարթամ և անորինակ արագ:

Ասկանիա-Նովան դա վոչ միայն արգելանտառ է, այլև հսկայական լաբորատորիա, սոսկ այն տարբերությամբ, վոր այնտեղ փորձերը կատարվում են վոչ սպիտակ մկների, վոչ ել ձագարների հետ, այլ այնպիսի կենդանիների հետ, ինչպիսիք են գուրբ-բիզոնները, վայրի ձիերը, քարայծները, ջայլամները, վոշխարները, յեղջերուները: Փորձի յենթակա կենդանիները այստեղ վանդակների մեջ չեն, — նրանք ազատ ման են գալիս պարկում և արգելանտառի խամ տափաստաններում: Խիտ մացառուտով ողակված արհեստական լճակներում ապրում են բազմատեսակ ջրային թռչուններ: Տափաստանում մեծ քանակությամբ գետնասկյուռներ, նապաստակներ, աղվեսներ կան: Պարկում ազատ ման են գալիս փասիանները և ծառերի կեղևն են ուտում այծյամները:

Սակաւն Ասկանիայի արգելանտառում վոչ միայն ուսումնասիրում են մեզ հայտնի կենդանիներին,—այնտեղ զարգացնում են և նոր, ավելի կատարյալ տեսակներ: Այսպես, անգլիական սպիտակ և տեղական տափաստանային խոզերից ստացվել է գեռես չտեսնված մի նոր տեսակ ուկրանյական սպիտակ խոզ: Իրենց տափաստանային ցեղակիցներից այդ հիբրիդները ժառանգել են անպահանջկոտութուն և դուրաշարժութուն, ինչպես նաև վերկար, համեմատաբար փափուկ և խիտ մազեր, վորոնք շատ լավ սլաշտպանում են սուր քամիներից: Միևնույն ժամանակ անգլիական ծնողները նրանց տվել են մարմնեղուցություն և կուլտուրական ֆորմեր, վորոնց հետևանքով զգալիորեն ավելացել է խոզերի մսալիութունը: Հիանալի տպավորութուն են թողնում կարմիր գերմանուհի կոչված կովի և արաբական գեբուի հիբրիդները (խառնուրդ): Անչափ գեղեցիկ են սև յերինյները—ուկրայնական գորշ կովի և գայալ կոչված վայրի յեղի խառնուրդը: Արձակ և մաքուր անասնաբակերում ուզես չուզես ուշադրութուն ես դարձնում ուկրայնական գորշ անասուններից և յակի, գեբուի և բանտանգից ստացված բարդ խառնուրդների վրա: Բաց տափաստանում արածում են հզորավիղ հոյակապ ձիեր—գրանք անգլիական նժուլդների և Պրժեվսկու վայրի ձիերի հիբրիդներն են:

Շատ գուբրո-բիզոններ, սիրիական մարալներ, ազնվարյուն և բծավոր յեղջերուներ ապրում են Բուրկուտի կոչված վայրում—արգելանտառի բաժանմունքում, վորն ընկած է Մերձդնեստրյան կղզի-անտառներում: Յեղջերուների և գուբրո-բիզոնների հոտերը այդտեղ քշվել ելին Ասկանիայից: Հինգ որվա ընթացքում այդ կենդանիները յերերի անցել ելին հարյուր վերստից ավելի: Սկզբում նրանք հյու-հնազանդ լսում ելին իրենց հովիվներին, բայց յերը անձանթ տեղեր ընկան, սկսեցին հուզվել, գլուխները շուտ տվին յետ և սլացան դեպի Ասկանիա: Միայն շնորհիվ

հովիվների բացառիկ վարպետության, հաջողից անգուբրեն սլացող հոտը կանգնեցնել և վերադարձնել Բուրկուտի: Սուկ մի բծավոր յեղջերու հնազանդից հովվական կամքին, բռնելով Ասկանիայի ուղղութունը, դեղեցիկ կենդանին սրարշավ սլացավ յետ և հինգ ժամվա անխոնջ վաղքից հետո կանգ առավ ասկանիական պուրակի ցանկապատի առջև:

Յեղջերուների մասին պատմելիս բուրկուտական հովիվներից մեկն ինձ հավատացնում եր, վոր «այդ կենդանիներն ամեն ինչ հասկանում են»: Նրանց նետ նա խօսում եր, ասես մարդիկ լինելին այդ յեղջերուները, իսկ սրանք խաղաղ արածում ելին, ինչպես ընտանի անասունները: Ինձ հետ դրուցելիս նա անսպասելի կերպով գոռաց եզ յեղջերուի վրա, վորը ստեպ-ստեպ փորձում եր հոտից հեռու գնալ:

— Եյ, ուր ես քշում:

Յեղջերուն կանգ առավ, ականջները սրեց և հյու-հնազանդ դարձավ յետ:

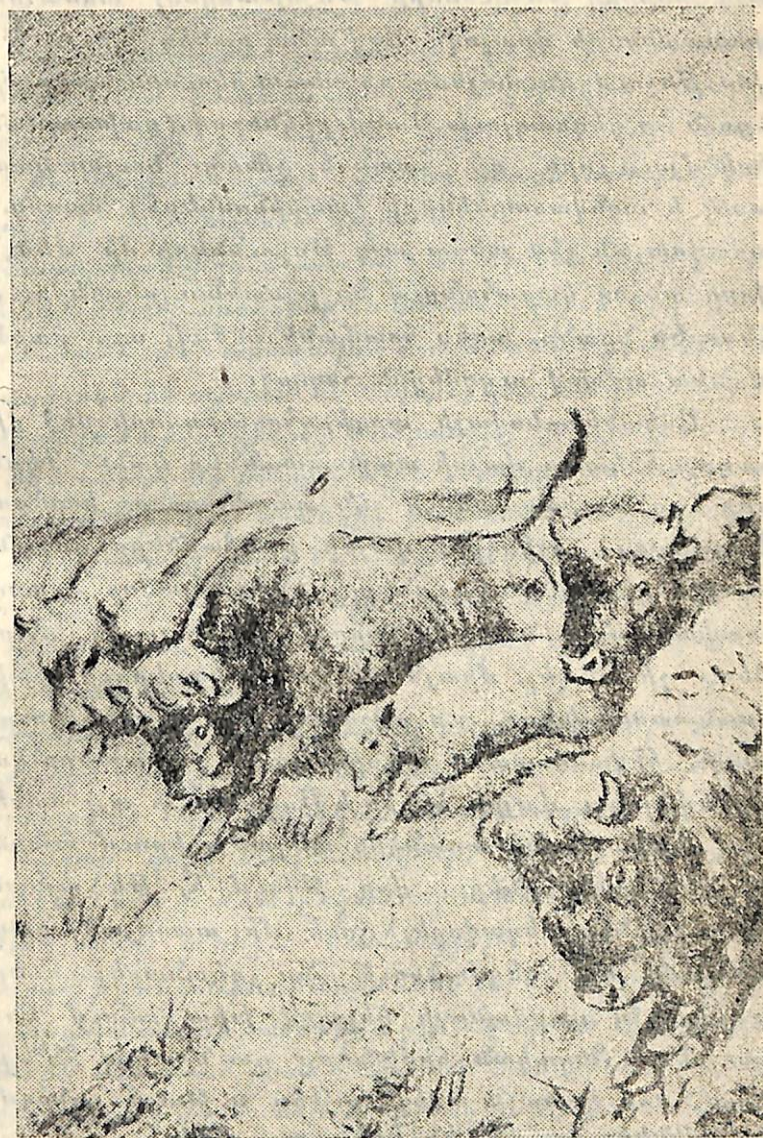
Այն ըուպելին, յերը գուբրո-բիզոններին տափաստանից դեպի չեզոքացված արգելանտաններն ելին քշում, հանկարծ ամբողջ հոտը մի կողմ շրջվեց և փոշու ամպերի միջով սլացավ մեր մոտով: Ահագին կենդանիները ահավոր թափ ելին տալիս իրենց գլուխները, իսկ գետինը դողում ու գոռում եր վոտների դուխունից: Զուբրո-բիզոնների ալսալիսի վարվեցողութունը հովիվները բացատրում ելին մեր ներկայությամբ. գուբրերի պատկերացումով, նոր մարդկանց հայտնվելը միշտ կապված է այդ հսկաների համար անախորժ գործողություններով—հատուկ սարքված հաստոցներում կշռելու, չափելու և այլ նման անհանգստությամբ:

Յերը ալսալիսի վրչոտ յեղները կամ բարեկազմ յեղջերուները խաղաղ արածում են հովիվների հսկողության տակ, դա դարմանալի տպավորութուն է թողնում: Այո,

ասկանիական տափաստաններում մարդը հաջող կերպով ընտանեցնում է նրանց: Միայն ուսուցիչական բժավոր յեղջերուներին հովիվներն աշխատում են հեռու պահել յեղեգնուտային մացառուտներից. մինչև իսկ լավ ձեռնասուն կենդանիներն այդ մացառուտներում վայրի քնույթ են ստանում և սկսում են իրենց զգալ կարծես Ուսուցիչական յերկրամասի շամբուտներում:

Մրգեւանտառի պուրակում վաղուց արդեն ապրում են սեմիրեչյան, կովկասյան և հեռավոր-արևելյան փասիանները: Նրանցից ստացված են ասկանիական կաշույն հիբրիդներ, վորոնք հայտնի յեն «վորսորդական» անվան տակ: Այս գեղեցիկ թռչունները շատ լավ վերցրին պուրակի կլիման: Սոսկ հատ-հատ թռչուններ սիրտ արին թողնել Ասկանիան և բնակություն հաստատեցին մի քանի տասնյակ կիլոմետր տարածության վրա — յեղեգնուտի մացառուտներում Ադովյան ծովափին: Յեթե մարդիկ վախեցնում են նրանց, տասնյակներով դուրս են թռչում գետնին փոված կաղակական գին կոչված ծառի միջից կամ խոտերին տապ արած խուճապով փախչում են մոտեցող մարդուց: Հետաքրքրական է, վոր նույն այդ վայրի վախկոտ փասիանները հավերին և բազերին կերակրելու ժամերին թռչում գալիս են թռչունանոց: Այնտեղ նրանք կեր են ուտում ընտանի թռչունների հետ կողք-կողքի և համարյա վոչ մի ուշադրություն չեն դարձնում մինչև իսկ մարդկանց մոտ հարևանության վրա:

Հազարավոր թռչուններ, վորոնք աշնանը հեռանում են հյուսիսից, յերկար ժամանակ հանգստանում են ասկանիական պուրակում: Նոյեմբերի սկզբին այնտեղ կրքոտ կերպով միմյանց «վողջագուրանք» են հայտնում ճարեկները: Յեղեգնիների մեջ բարակ ծղրտոցով դես ու դեն ելին վոստովոստում մեր ամենափոքր թռչունները — գեղնագլուխ թագավորիկները: Հյուսիսային անտառներում տարին բոլոր կարելի չե տեսնել նրանց: Այդ է ահա պատճառը, վոր

Կենդանիները վազով հետ փախան:

Թագվորիկներին սովոր են համարել նստակյաց թռչուն: Յեվ իսկապես, դժվար է պատկերացնել, թե ինչպես կարող են այդ փոքրիկ թռչունները թռչել-անցնել անսահման տափաստանների վրայով: Յեվ ահա, բանից դուրս է գալիս, վոր թռչում են: Նոյեմբերի տասներկուսին պուրակը լեփեցուն եր դեղնագլուխ թագվորիկներով (ցախաբեկներով), իսկ մյուս ուրը մի հատն էլ չմնաց: Նույնը կտրելի յե տսել և աղնվաարեկների (տաբինոսների) մասին. դեռևս առավոտյան չես տեսա այդ թռչունների մի մեծ յերամ, վորը անհոգ կտցահանում եր լաստենու սերմերը, սակայն կեսորին նրանք, ասես հրամանի ուժով, ողը բարձրացան և խիտ ամպով ուղղվեցին հարավ:

Ասկանիա-Նովայի արգելահողմասների մեջ մի քանի հազար հեկտար վայրի տափաստաններ կան: Դեռևս յերբեք այդ տափաստանում չեն պատել արորը կամ գութանը: Սիդախտոր, ոչինգոր, վայրի բանջարները, գորշ-նապաստակները, գետնասկյուռները, քյաքյուլավոր արտուտները, տափաստանային արծիվները,—այս բոլորին մարդկային ձեռք չի դիպել. միայն մի քանի կետերում շինված են «սանատորիաներ», ուր բժշկվում են, ինչպես կուրորտներում, հիվանդացած աֆրիկական քարաժներ-կանները, Պրեկվալսկու վայրի ձիերը և Ասկանիայի այլ սաները:

Տափաստանի առանձին տեղամասերում այնքան շատ են գետնասկյուռները, վոր թվում է, թե այնտեղ անհնար կլինեք տեղավորել գոնե մի տասնյակ զազաններ: Չնայած այդ նեղվածքությանը, գետնասկյուռների բների շուրջը զարմանալի կերպով խիտ աճում են վայրի բույսերը: Տեղական հովիվները դա նրանով են բացատրում, վոր կանաչն ավելի ուժեղ է թուփ բռնում, յեթե զազանները հաճախ են կրծոտում այն:

Տափաստանում էլ ավելի արագ շատացել էյին նապաստակները: Թամ հողի վրայով ավտոմեքենան քշելիս մեր առջևից վազում էյին տասնյակ գորշ-նապաստակներ:

Հարթ տեղում մեքենան այնպիսի արագութամբ եր ընթանում, վորով վազում էյին և նապաստակները: Դա նշանակում է, վոր նապաստակները մի ժամում կտրում էյին մոտավորապես քառասուն կամ քառասունհինգ կիլոմետր: Դա նապաստակների սովորական արագությունն է. սակայն շոֆերը պնդում էր, վոր պատահում են նապաստակներ, վորոնց վազը արագությունը հասնում է յոթանասուն կիլոմետրի:

Տափաստաններում շատ են նաև աղվեսները, վորոնք առավելապես մանր կրծողներ են վորսում, վոր, իհարկե, անհամեմատ հեշտ է, քան արագավաղ-նապաստակներ բռնելը: Այստեղ աղվեսներին այնքան են սովորել գորշ-նապաստակները, վոր միանգամայն դադարել են նրանցից յերկյուղ անելուց:

Յես տեսա, թե ինչպես էյին կերակրվում յերկու գորշ-նապաստակներ, իսկ նրանցից քառասուն քայլի վրա—վոշ ավել—ծուլ-ծուլ քարշ եր գալիս աղվեսը: Նապաստակները շատ լավ տեսնում էյին նրան, այնքան, վոր փոքր ինչ բարձրացան յետի վտանների վրա, բայց փախչելու չեյին պատրաստվում:

Արգելանտառի տափաստանից նապաստակները քաշվում են շրջակա հողերը: Վորսորդների տեղական կոլեկտիվին թույլատրված եր տարեկան հրացանազարկ անել մոտ հինգ հազար գորշ-նապաստակներ, վորոնք հեռացել են Ասկանիա-Նովայի մոտ ընկած արտատեղիները:

Յես առիթ ունեցա մասնակցելու այդ արտասովոր վորսորդությանը: Արևածագին մենք յերկու կիլոմետր հեռացանք արգելանտառի բակերից և շղթա կազմած ձգվեցինք անաղ սուռնների կոխոտած խամ հողի վրա: Տարորինակ եր տեսնե ինչպես առանց վորսահալածների ոգնության տափաստանի վրա ամեն կողմից նապաստակներ են վազում: Վորսորդներն սկսեցին կրակել և հրացանային դարկերի հաճախակիությունը ավելի շուտ հիշեցնում եր հարձակման յետ մղումը: Նախորդ պայմանավորվել էյինք, վոր յուրաքանչյուր վորսորդ

իրավունք ունի սպանել վոչ ավելի, քան յերեք գորշ-նա-
պաստակ. դրա համար ել մեր վորսորդությունը վերջա-
ցավ շատ շուտ: Տազնապահար նապաստակները ամբողջ
յերամակներով փախչում եյին մեր առջևից: Հաճախ մեր
տեսադաշտում կարելի էր հաշվել մինչև հարյուր և ավելի
նապաստակ:

... Ասկանիայից հեռացաւ սավառնակով: Ուժեղ քամի յեր
փչում և յերբ մենք սավառնակ եյինք նստում, նրա ուժեղ
թափից սավառնակը ձոճվում եր: Սավառնորդը ավելացրեց
գազը: Քանի գնաց՝ ուժգնեց պրոպելլերը: Ասես ավտոմոբիլ
նստած, մենք սլացանք բաց տափաստանի խորքը, այնտեղ
դարձանք քամու գեմ և միայն այն ժամանակ կտրվեցինք
գետնից:

Սավառնակը շատ ցած եր թռչում: Յես տեսա, թե
ինչպես ոչինգրի մացառուտներից գնաղան կողմեր նետվե-
ցին նապաստակները, ինչպես վախից ահաբեկ գետնասկյուռ-
ները դես ու դեն եյին ընկել առանց կարողանալու իրենց
բները գտնել: Աշուն եր, յերբ գետնասկյուռները սովորա-
բար գտնվում են քնի մեջ: Ակներե եր, վոր աչք գազա-
նիկները զարթնել եյին հանկարծահաս սառնամանիքից,
յերբ ցուրտը թափանցել եր վոչ խորը մտած կենդանիներէ
բները:

Վորքանև տարորինակ լինի առաջին հայացքից, սակայն
դա իրոք այդպես ե: Չմեռնաքուն մտած գաղանները, վո-
րոնց մարմնի ջերմությունը իջել եր համարյա մինչ գերո
աստիճան, ողի համեմատաբար ուժգին ցրտելու դեպքում
չեն սառչում, այլ ընդհակառակը, այնքան են տաքանում,
վոր քնած վիճակը թողնում ե նրանց: Դա առաջ ե գալիս
ներքին ջերմության հետևանքով — արյան և ճարպերի
աբսիզացման պրոցեսում:

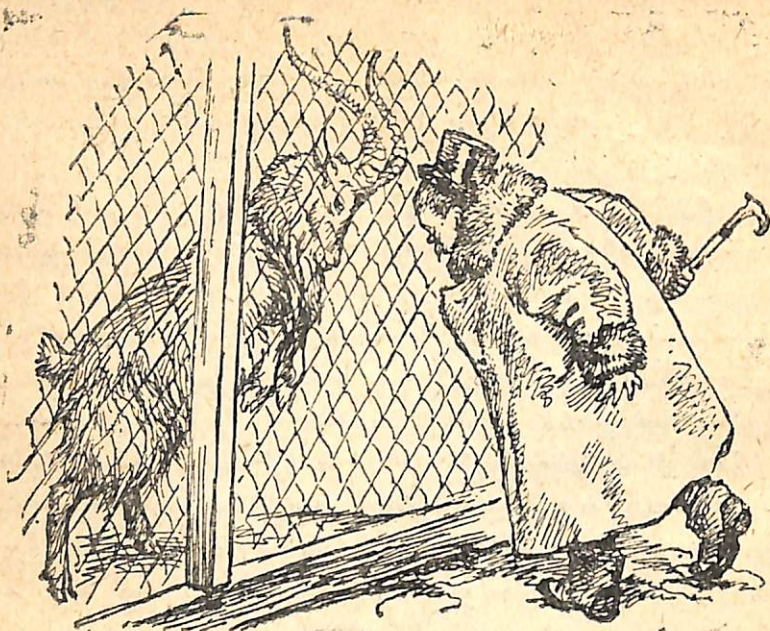
Սավառնակի կաբինայի պատուհանից շատ լավ յե-
րևում եր, թե ինչպես սերինոս-նարեկները, արտուտները
և այլ չվեկ թռչունների մեծամեծ յերամները մաքառում

եյին համարյա գետնի յերեսով հետդհետե ուժեղացող քամու
դեմ: Սավառնակից շատ ցած ողի մեջ պահվում եյին և
փրչոտնանի շամբաձուռակները, վորոնք հեռավոր տունդ-
րաներից թռել-յեկել եյին այդ տափաստանները կրծողներ
վորսալու:

Առանձին հետաքրքրությամբ մենք նայում եյինք
պատուհանից, յերբ ցածով սլացանք Ազովյան ծովի լիման-
ների վրայով: հազարավոր չվող ջրային թռչուններ հան-
գըստանում եյին ավերին: Ուշադիր նայելու դեպքում կա-
րելի էր տեսնել և կարապներ, վորոնք ջրային բուսակա-
նության մոտերքներում եյին պահվում: Վերեից թափանցիկ
ջրի միջով հեշտ եր վորոշել մինչև իսկ հատակի համեմատա-
բար մանր-մունր բաները և ձկների բավական մեծ վտառնե-
րը աչք կուրացնելու չափ փայլուն արծաթյա թեփուկներով:

Ասկանիական տափաստանի սահմանի վրա մեր ներ-
քեում մի աղվես այս ու այն կողմ նետվեց. հետո նա գլուխը
վերև բարձրացրեց և յերկար նայեց սավառնակի յետևից:
Դա նվիրանառուի վերջին բնակիչն եր, վորին ինձ հաջող-
վեց տեսնել:

Սավառնակը բարձրություն վերցրեց: Այլևս դժվար
եր դիտել, թե ինչ կա յերկրի վրա:

ՅԱՍԱՐԱՆ ՅԵՎ ՍՍՍՈՒՅՐ ՔՈՒՐՔ ՀԱՊԱԾ ՊԱՐՈՆԸ

Պայծառ փայլում էր արևը: Բաց պատուհանի առջև ծաղկել էր լորենին: Ճյուղի ծայրին նստած էր մի թռչնակ և հետաքրքրությամբ աչք էր դրում սենյակ, ուր զրուցում էին մի քանի ճերմակամորուս մարդիկ:

Սենյակը պատկանում էր Մոսկվայի կենդանաբանական այգու գիտական սեկտորին, իսկ ճերմակամորուս մարդիկ գիտնականներ էին, զանազան ինստիտուտների ներկայացուցիչներ: Նիստի մասնակիցները խոսում էին այն մասին, վոր պետք է սերտորեն կապվել կենդանաբանական այգու հետ — կենդանի բնության ալդ լաբորատորիայի հետ, ուր վերջին տարիները գիտական մեծ աշխատանք է ծավալվել:

Անսպասելի կերպով դուռը բացվեց և սենյակ խցկվեց մի լղարիկի աղջկի:

— Սպասիր, — ասացի յես փոքրիկ հյուրին, — եստեղ մենք լուրջ զործով ենք զբաղված:

— Դե ի՞նչ անենք վոր, — զարմացավ նա: — Ձե վոր յես ել առանց զործի չեմ յեկել:

— Իսկ քեզ ի՞նչ ե պատահել վոր:

Այցելուհու աչքերը փայլառակեցին զայրույթով:

— Ձե, հալա դուք մտածեցեք. «Նրանք» ինձ չեն ընդունում իբրև պատանի բնագետ: «Նրանք» ասում են, վոր յես դեռ փոքր եմ...

— Իսկապես վոր, դու ամենքան ել մեծ չես, — փորձեցի յես առարկել, — արի տես, վոր տասներկու տարեկան ել չկաս:

Ձճանաչված բնագետուհու վրդովմունքը գնալով ավելա՛նում էր:

— Վոչ... Բայց կլինեմ:

Փորձեցեք վիճել այս փաստարկուծյան դեմ: Անձնապես յես սկսեցի նահանջել և հարցրի Թամարային (այդպես էր աղջկա անունը), թե ինչ կենդանիներ են նրան հետաքրքրում: Նա ասաց. «Կաթնասունները»:

Իսկ այն հարցին, թե նա ում ե համարում կաթնասուն, Թամարան մի շնչում վրա տվեց.

— Կաթնասունները — դա վողնաշարավոր կենդանիների մի դասն է: Նրանք բոլորն ել ունեն կրծքի գեղձեր և կաթով են կերակրում իրենց ձագերին: Մորթը մազածածկ է, վորը՝ շատ, վորը՝ քիչ: Սիրտը բաժանված ե չորս մասի: Կաթնասունների ներսում կա մի անջրպետ, վորը կոչվում ե ստոծանի: Նրանց մարմնի ջերմությունը մշտական է: Աորտան թեքված ե դեպի ձախ: Սաստիկ զարգացած են զգայարանները...

Խորհրդակցության ճերմակամորուս մասնակիցներից մեկը զարմանքով նայեց իմ խոսակցին, ապա հանեց բլոկնոտը և ինչ վոր բան գրեց: Չար լեզուներն ասում են,

վոր այնտեղ նա գրել է կաթնասունների նշաններին մեկը, վորի մասին, ցրված լինելով, նա մոռանում էր դասախոսութայն ժամանակ պատմել ուսանողներին:

Թամարայի վիճակը վորոշված էր: Նա միանգամայն արժանի չէր մեր պատանի բնագետների խմբակի գործոն անդամը դառնալու: Կես տարի հետո Թամարայի հետ մենք հանդիպեցինք կենդանաբանական այգու արգելանոցներից մեկի մոտ: Նա կանգնած էր մի փոքրիկ տղայի առջև, վորը ամթահար անճարակ կերպով իր կտրմիր փողկապն էր տրորում ձեռքերով: Թամարան նախատում էր նրան.

— Յես քեզ յերեք անգամ ասացի, վոր «չի կարելի», իսկ դու ելի վոստը խոթում ես վանդակը: Մեծերն անգամ իրենց թույլ չեն տալիս այսպիսի խուլիգանություն: Անուշդ ել պիտներ ե:

Յես ակամա հիշեցի այս միջադեպը, յերբ աչքի եյի անցկացնում «Մոսկվայի համալսարանին կից՝ բնագիտություն, մարդաբանություն և ազգագրություն սիրողների կայսերական ընկերության տեղեկանքները»: Հրաշալի կավճային թղթի վրա 1879 թվին հրատարակված այդ աշխատությունների XXV հատորի չորրորդ պրակի 240—249 եջերում տպված է Մոսկվայի կենդանաբանական այգու որագիրը: Այդ որագիրը կազմել է մի գիտական աշխատող, սակայն ինչ հրեշավոր տգիտություն է բուրում նրա ամեն մի տողից և ցարական Ռուսաստանի արտոնյալ դասի բարձրի վորպիսի գունազեղ պատկերներ են դրված որագրի ամեն մի գրանցման մեջ:

Կենդանիների կլիմայականացման ընկերության 1864 թվին հիմնած Մոսկվայի կենդանաբանական այգին մինչև հեղափոխությունը վորորմեղի վիճակ ուներ: Գիտական աշխատանքի համար դրամական միջոցներ չկային և այգին սոսկ գիշերային աղվուտ զբոսավայր էր դարձել—գինով և հրավառությամբ:

Իսկ թե ով էր այցելել այդի և ինչ նպատակով, դա ընթերցողը կասնի որագրություններից, վոր մենք տալիս ենք անփոփոխ.

«Սեպտեմբեր 17: Յերեք հարբած պարոններ ձեռնափայտով ուժգին հրմշտում եյին գայլերին... Յերեք հարբածներ ռնգեղջյուրին ջղախացնում եյին:

18. Մի պարոն, ասելով վոր ինքը եքսպոնենտ է, ուզում էր առանց տոմսի մտնել այգի, սակայն չկարողանալով եքսպոնենտային տոմս ներկայացնել, հարկադրվեց վճարել 20 կոպ., վորի համար սաստիկ հայհոյում էր, գանձապահի վարմունքը թալան անվանելով... Փիղը խելոքացավ...

Մի պարոն, վորը պահանջում էր այգուց իրեն հանձնել մի ալ անձի նվիրած աղվեսը և մերժում էր ստացել, սպառնաց բողոքել պ. հաշտարար դատավորին:

21. Փիղը հիվանդացավ, բայց վորոշել, թե ինչու մնա և նրա հիվանդությունը—չկա հնարավորություն...

22. Փիղը չի ուտում և իրեն մոտ չի թողնում ծառայողին, ուստի և դիրեկտորը հարկադրված էր ինքը մաքրե նրա տակ կուտակված աղբը:

26. Գիշերը միաժամկանիներից մեկը հազաց, սակայն մթության պատճառով չկարողացա վորոշել, թե վորն է:

Հոկտեմբեր 8: Այցելուները կենդանիներին ջղոխացնում եյին և ռնգեղջյուրի բերանը կոխեցին մի փաթեթ, բաղկացած 4 նկարներից:

13. Ձմեռային շենք են փոխադրված Բուբալը և Գնուհիլ Մի սպա իր կնոջ և աղջկա հետ այցելեց ակվարիումներ ըստ ինքի: Աղջիկը ձեռից բաց թողեց ձեռնափայտը և ջարդեց ակվարիումը: Ծառայողը խնդրեց՝ կամ սպասել, կամ գրասենյակ բարեհաճել, սակայն սպան, ծառայողին սպառնալով քիթ-մուկին տալ, գնաց:

14. Ռնգյեղձյուրին տեղափոխեցի ձմեռային շենք: Բնիկներն լողացրինք և դեղ քսեցինք:

15. Սպաները և մի կաղեւ ձեռնափայտերով դրդում էին գրիֆներին և արծիւներին: Ի. Ի. Վիլկինսը խընդրեց ձեռք չտալ նրանց, ցույց տալով մակագրությունը, սակայն նրանք չեյին դադարում, հայտնելով, վոր մակագրությունները չեն կարդացել... Մուգ-դարչնագույն արջը, վորին այցելուները լարեցին եզի դեմ, վորը դրանից յերեք որ առաջ դրված եր վորձի մոտ, հարձակվեց նրա վրա և պատառոտեց:

21. Բանվորները հրաժարվեցին աշխատել անբավարար ոռճիկի պատճառով: Նրանցից կեսն ստացավ հասանելիքը և արձակվեց գործից:

23. Վայրի արու բաղը կուրացավ... Ընկել էինք նապաստակի յետևից, վորին ինչ վոր մի մարդ բաց եր թողել վանդակից, բայց չկարողացանք բռնել:

Նոյեմբերի 6: Ալդերնեական յերինջը... [մեր այգում] համապատասխան ցուլ չլինելու պատճառով յետ ուղարկվեց Պեարովսկայա ակադեմիա:

24. Ռնգյեղձյուրի աղիքը դուրս ե գալիս: Ռնգյեղձյուրը դրված ե դադգյահի մեջ: Իշայծյամի մեջքին դեղ քսեցինք:

Դեկտեմբեր 14: Եգ առյուծը վորից գանգատվում ե. նորից լուծուղական տրվեց: Յերեկոյան եգ առյուծի վիճակը լավացավ:

27. Կռունկների վրա պարազիտներ յերեվացին:

29. Վագրը տխուր ե (հո չի ուզում հիվանդանալ):

30. Կապիկները դողում են, նրանց ապրած շենքը տաքություն չի պահում, չնայած վոր սովորականից յերկու անգամ ավելի վառելիք ե գնում... Մանգաբեան տենդի մեջ ե... Քարայծանոցում ցուրտ ե: Բուբալը մրսում ե: Վագրը հիվանդ ե: Հարկադրված յեղա փակել քարայծանոցը, գերանի անհուսության պատճառով:

1879 թիվ, հունվար, 1: Վագրը շատ հիվանդ ե... Ծնվեց

մի լակ և իսկույն սատկեց... եգ առյուծի վիճակը նորից վատացավ:

7. Եգ առյուծի վիճակը վատ ե, վագրինը նույնպես, խառնուրդին*) նույնպես:

13. Ձիու միս տվողը հրաժարվեց այլևս միս բերել— ձիերի թանկության պատճառով:

16. Կապիկը չի ուտում և տեղից վեր չի կենում: Մանգաբեյը հագում ե, Աբրաշկան հագում ե, մյուս կապիկները մրսում են: շատերը՝ դողում:

21. Ռնգյեղձյուրի աղիքը (հետույքը) դուրս ընկավ:

28. Շատ ժողովուրդ կար այգում: Անհանգստացնում էին գազաններին. յերկու մարդ բռնելով յեղջերուի պոզերից, ջանում էին կախ ընկնել նրանցից. յերեք մարդ շատ աղմուկ հանեցին:

30. Աղվեսը հիվանդ ե ինչ վոր հիվանդությամբ, վոր անհայտ միաց անամնաբույժի բացակայության պատճառով...

Փետրվար, 2: Տոն որ: Կենդանիներին անհանգստացնում էին, ջղայնացնում. վայրի ցուլի պոզերից, կուլաններին և դերին— քիթ-մոռից, նապաստակներին ձեռներով էյին հրմշտում, առյուծին— կեր տալու ժամանակ, եշերին— ականջներից էյին քաշում, ապուխներին ձեռնափայտերով խփում:

11. Հիվանդացավ Կամպեելովի կապիկը: Մամուլը քուրք հագած մի պարոն յետ-յետ վազելով հարու յեր տալիս այծին ցանցացանկի այս կողմից, մինչև վոր այգու ծառայողը արգելեց... Ելի մի քանի սկանդալներ յեղան, սակայն այգու գրասենյակից անկախ հանգամանքներով, անհարմար ե դրանք որագրի մեջ մտցնել:

Մարտ, 4: Հասարակությունը անհանգստացնում եր ու ջղայնացնում կենդանիներին, հատկապես անթև բաճկոն

*) Բնագրում՝ „ПОМОЩЬ“ — հավանորեն վագրի և առյուծի հիբրիդի-խառնուրդի մասին ե խոսքը:

հագած մի պարոն, վորը լսելով թե խնդրում են չգրգռել կենդանիներին, առարկում եր, վոր ինքը 40 կոպեկ է վճարել:

8. Մի այցելու իր տիկնոջ հետ յերկար վախճանում եր աղվեսին:

Գաղանանոցում այցելուներից մեկը սկսեց ծխել. ծառայողը՝ մատնանշելով արգելված լինելը՝ խնդրեց չծխել, սակայն այդ պարոնը ի պատասխան դրան համոզեց իր ընկերոջը ևս ծխել:

9. Յերինը վերադարձավ աղաղակալից:

Ապրիլ, 4: Յերևացին գայլի կատաղության պարզ նշանները... գայլը գիշեր ժամանակ կրծեց-սովեց իր պոչը և կերավ այն:

Մայիս 25: Այցելուներից մեկը մոտենալով խոզուկին և սպասելով, մինչև վոր խոզուկը դունչը իրեն յերկարացրեց, կոշիկի ծայրով հարվածեց նրա քթին:

Հունիս 15: Մի վայրի-ցլիկ ծնվեց... Մի քանի պարոն սպանեց այգին աչքի անցկացնելիս համարյա վոչ մի գաղան հանգիստ չթողին, ջղախացնում եյին, ան հանգըստացնում և հրմշտում թրերով:

Հուլիս, 3: Այգի հասան 6 սամոյեդներ*):

*) Այս չորս բառերը պերճախոս կերպով պատկերում են մանր ժողովուրդների վիճակը հյուսիսում ցարական ռեժիմի որով. Իրավազուրկ, գիտակցաբար մատնված վոչնչացման, նրանք մինչև իսկ մարդ չեյին համարվում: Կենդանաբանական այգու հասցեյով «սամոյեդներին», այսինքն նենեցներին, ուղարկում եյին վորպես եքսպոնատ. նրանց տեղավորում եյին չումում (յեղջերուների մորթիներից սարքած վրանում) այգու վորևե փոքրիկ հրապարակի վրա և նրանց ցույց տալու համար դրած եյին վերցնում, ինչպես չտեսնված գաղանների համար: Նենեցները ձմեռ ժամանակ ապրում եյին նույն այդ չումում՝ սառած լճակի մեջտեղում և պարտավոր եյին ղվարճացնել «պարոն այցելուներին» յեղջերուներ լծած սառնակով դրոսներով: Շատ նենեցներ մրսում եյին ու հիվանդանում, վրամք մեռնում:

(Ծանոթ. հեղ.)

Ոգոստոս, 10: Դիմելով մի պարոնի, վորը ձեռնափախտով հրմշտում եր թութակին (ամենաթանգարժեք), յես խնդրեցի ձեռ չտալ թռչնին և բացատրեցի, վոր այդպես կարելի չէ սպանել նրան, մինչդեռ թութակը արժե 300 ռուբ.: Յերեկոյան անցնելիս ինձ կանգնեցրեց այդ պարոնը, վորն ասաց.

— Ձեր յերեք հարյուր ռուբլիանոց թութակը արդեն սատկեց:

26. Դոգը լողացվեց և դեղ քսեցինք մարմնին... Այցելուներից մեկը աղիքի կտոր նետեց արջին: Նրան ուղղված նկատողութանը պատասխանեց, թե փոքրիկ տախտակների վրա գրվածե, վոր խնդրվում է «կենդանիներին ձեռ չտալ և չանհանգստացնել», իսկ չի արգելված աղիքներ նետել կենդանիներին, ուստի և ինքը կարծում է, վոր դա կարելի չէ: ...Այգին արժանացավ նորին կալսերական մեծություն մեծ իշխան Կոնստանտին Նիկոլայեվիչի այցելությանը:

Այն մասին, թե իշխան Կոնստանտինը վոր գաղանի գնչին է հրմշտել, այդ մասին՝ փափկանկատությունից մըղված՝ վոչինչ չի ասվում որագրում:

Պատ. խմբագիր, Լ. Մինասյան
Տեխ. խմբագիր՝ Ա. Գառնալյան
Սրբագրիչ՝ Ն. Ալվադյան
Կոնտրոլ սրբագրիչ՝ Ս. Շահբադյան

ՎՋ 2613

Հրատ. 5130 պատվեր 7, տիրած 3000

Հանձնված և արտադրության 1940 թ. հունվարի 7-ին

Յտորագրված և տպագրության համար 1940 թ. ապրիլի 25-ին

Պետերատի Պոլիգրաֆ զպրոցի տպարան, Լենինի 65

ՀՀ Ազգային գրադարան

NL0142962

16504